

Istoria RĂZBOIULUI RECE

PERCEPȚIA ROMÂNIEI ASUPRA DESCURAJĂRII NUCLEARE

general-maior (r) dr. MIHAIL E. IONESCU, CARMEN RÎJNOVEANU

I. Politica nucleară a Pactului de la Varșovia și poziția României

Planificarea nucleară în cadrul Pactului de la Varșovia, a fost apanajul strict și exclusiv al URSS. Liderii de la București, ca și omologii lor din celelalte state comuniste, nu au avut acces la discutarea, și, cu atât mai puțin, la elaborarea strategiilor sovietice în acest domeniu. În consecință, orice analiză asupra acestui subiect suferă de un deficit semnificativ datorat lipsei evidențelor documentare sau a caracterului lacunar și fragmentar al celor existente. Documentele declassificate până acum în fostele state comuniste nu conțin, cu mici excepții, decât referiri vagi sau incomplete la această problematică. Planurile de război ale Pactului conțin încă multe necunoscute. Printre puținele evidențe documentare relative la această problematică sunt Planul de război al Tratatului de la Varșovia intitulat „Seven Days to Rhin”, declassificat recent din Arhivele Militare ale Poloniei, și Exercițiul de război al Pactului de la Varșovia din 1965, cuprins în documente provenind din Arhivele Militare Ungare.

În relația în domeniul nuclear militar cu statele satelit, Moscova a urmărit două direcții prioritare: păstrarea monopolului asupra politicii nucleare prin excluderea completă a acestora de la discuțiile pe această temă și menținerea subordonării partenerilor săi de alianță. Mai mult, natura regimurilor comuniste din țările satelite (impuse prin ocupația militară sovietică, așadar un centralism fără fisură dirijat de Moscova) a făcut posibilă dominația absolută a hegemonului. Pe cale de consecință, aceasta a făcut posibilă dislocarea de arme nucleare pe teritoriul acestor state, în cursul anilor Războiului Rece, acolo

unde necesitățile operaționale o reclamau planificatorilor militari sovietici.

Această realitate făcea ca opțiunile României să fie extrem de limitate. Evoluțiile internaționale, în special criza rachetelor din 1962, au transformat problematica armelor nucleare într-o preocupare majoră pentru liderii de la București și au avut o influență semnificativă asupra atitudinii Bucureștilor în cadrul Pactului. Conștientizând că pot fi atrași, împotriva voinței lor și fără nici o consultare prealabilă, într-o confruntare nucleară sovieto-americană, liderii români au fost preocupați de obținerea unor garanții directe sau indirecte că, într-o asemenea eventualitate, teritoriul românesc nu se va afla în aria de acțiune a armelor nucleare ale adversarilor Pactului.

Mesajul transmis guvernului american în contextul crizei cubaneze este relevant în acest sens. Conform mărturiei lui Raymond Garthoff, specialist în istoria diplomației și fost ambasador al SUA, publicată în 1995, în octombrie 1963 a avut loc o întâlnire între ministrul român de externe, Corneliu Mănescu, și secretarul de stat american, Dean Rusk. În cursul acestei întâlniri, oficialul român a dat asigurări guvernului american că România nu are amplasate arme nucleare sovietice pe teritoriul său, iar în cazul unui conflict de o asemenea natură România va rămâne neutră. La rândul său, demnitarul american a asigurat conducerea de la București că, în eventualitatea unei confruntări nucleare între cele două blocuri militare, România nu se va număra printre țintele americane¹.

Încercarea statelor comuniste în timpul procesului de reformare a Pactului („chestiunea statutelor”) de a modifica amprenta sovietică a eșuat. Discuțiile pe tema reformării interne a

Pactului au început în ianuarie 1965, au continuat pe întreaga perioadă a deceniului șase, toate statutele puse în discuție fiind adoptate, în forma propusă de sovietici, în cursul consfăturii Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia din 17 martie 1969, desfășurat la Budapesta.

II. 1966. România cere acces la planificarea nucleară a Pactului de la Varșovia

România a criticat dominația sovietică asupra alianței și a politicii sale decizionale și a cerut introducerea unor principii, precum numirea comandantului suprem al Forțelor Armate Unite (FAU) pe baza principiului rotației (funcția era rezervată exclusiv comandanților sovietici) și acordarea unui rol mai mare celorlalte state membre în procesul de luare a deciziilor la nivelul alianței.

Tot în acest context, ca un punct pe agenda de discuții referitor la reforma Pactului, România a susținut o inițiativă care viza forțele nucleare strategice ale URSS. Liderii români au cerut, în 1966, scoaterea din proiectul de statut a prevederii referitoare la faptul că forțele nucleare strategice ale URSS nu fac parte din forțele Armate Unite². Indirect, se solicita deci o „voce” în domeniul planificării nucleare a Pactului de la Varșovia, deci o coparticipare la planificarea nucleară sovietică. Faptul că nici un alt document nu mai face vreo referire la această propunere, iar acest subiect nu a mai fost luat în discuție la nivelul Pactului dovedește că Moscova nu era sub nici o formă dispusă să împartă acest monopol cu partenerii de alianță.

În esență, propunerile delegației române, prezentate punctual, subliniau următoarele aspecte: *numai partidul și guvernul fiecărei țări sunt cele care răspund de conducerea, organizarea, înzestrarea și pregătirea tuturor forțelor sale armate, atât în timp de pace, cât și în timp de război; înființarea Consiliului Militar pe lângă Comandamentul FAU (și nu pe lângă Comitetul Politic Consultativ, așa cum cereau ceilalți participanți), ca organ deliberativ, la nivelul căruia deciziile se iau pe bază de unanimitate; controlul forțelor armate, inclusiv angajarea acestora într-un eventual război, să se execute de fiecare autoritate națională în parte; Comandantul Suprem să fie numit „prin acordul tuturor guvernelor(...) eliberat din alte funcții(...) pe o perioadă de 4-5 ani”; menținerea unor reprezentanți ai Comandantului Suprem pe lângă fiecare comandament național nu era justificată în mod practic³.*

În cursul consfăturilor desfășurate succesiv la Moscova (27-28 mai 1966), la Praga (29 februarie-1 martie 1968) și, din nou, la Moscova (29-30 octombrie 1968) partea română și-a susținut consecvent punctele de vedere refuzând să accepte inițiativele sovietice.

Rațiunile care au stat la baza poziției adoptate de România s-au bazat, iar documentele existente vin să confirme această ipoteză, pe o percepție realistă asupra mobilurilor sovietice relativ la transformarea Pactului, respectiv faptul că noile statute trebuiau, în viziunea Moscovei, să ofere o dimensiune „legală” controlului exercitat de sovietici și subordonării politice și militare a statelor satelit. Obiecțiile părții române exprimau preocuparea Bucureștilor de a preveni transformarea Comandamentului FAU într-un organ de supraveghere și control asupra forțelor armate aliate, care puteau lua hotărâri „deasupra guvernelor naționale”.

Prin poziția adoptată, România s-a autoexclus practic de la procesul decizional al alianței, iar pe cale de consecință, nu a fost consultată și nici informată referitor la decizia privind invazia militară a Pactului în Cehoslovacia din august 1968.

III. 1968: România comunistă refractară Tratatului de neproliferare nucleară

Refractară inițial inițiativelor promovate la nivel internațional, care vizau neproliferarea nucleară, începând cu a doua jumătate a anilor '60, poziția guvernului de la București a devenit mai nuanțată. La 8 august 1963, România a semnat *Tratatul pentru interzicerea experiențelor nucleare în atmosferă, spațiul cosmic și sub apă*, adoptat la Moscova (5 august 1963).

Dezbaterile referitoare la *Tratatul de neproliferare nucleară* au oferit României prilejul de a formula noi obiecții care se bazau, în principal, pe temerea, exprimată cu diverse ocazii, că documentul supus discuțiilor ar institui un monopol nuclear și ar consacra excluderea statelor nenucleare de la procesul de luare a deciziilor în acest domeniu. Principalele puncte puse în discuție de conducerea comunistă de la București relativ la prevederile tratatului au vizat, în principal, problematica garanțiilor acordate statelor care nu dețineau arme nucleare și cea a controlului exercitat asupra activităților nucleare ale statelor neposesoare de arme atomice și modul de exercitare al acestuia. Rațiunile poziției românești au fost clar exprimate de Ceaușescu: „oricum l-ai privi, cu orice îmbunătățiri ce i s-ar aduce, el rămâne un tratat

care consacră monopolul atomic și care va constitui o frână în calea folosirii energiei atomice în scopuri pașnice, supune statele sub controlul marilor puteri nu numai din punct de vedere politic, dar și din punct de vedere economic”⁴. Din perspectiva liderilor români, tratatul în discuție nu rezolva problema nucleară ci, dimpotrivă, „permitea” creșterea pericolului nuclear și, mai grav pentru „politica independentă” a Bucureștilor, deschidea calea amestecului deschis în treburile interne ale statelor nenucleare, precum România. Ca o condiție obligatorie, s-a cerut înscrierea în tratat a unui articol cu privire la angajamentul țărilor nucleare că nu vor folosi armamentul nuclear. În caz contrar, România era decisă să nu semneze tratatul⁵. Obținerea unei asemenea garanții a devenit o prioritate majoră pentru România. Astfel, în cursul lucrărilor „Comitetului celor 18 state pentru dezarmare” de la Geneva, au fost propuse o serie de măsuri cu privire la îmbunătățirea proiectului de Tratat, care vizau, cu precădere, problematica garanțiilor. O asemenea măsură prevedea asumarea de către statele care posedă arme nucleare a obligației că niciodată și în nici o împrejurare nu vor folosi arme nucleare și nu vor amenința cu folosirea lor statele ce nu posedă asemenea arme și care se angajează să nu folosească și să nu obțină arme nucleare. În ciuda obiecțiilor exprimate, România a rămas în afara „jocului nuclear”, la 1 iulie 1968 fiind semnat Tratatul de neproliferare a armelor nucleare în varianta susținută de sovieto-americani.

Fără să renunțe la punctul său de vedere, România a adoptat, în perioada următoare, o poziție mai „flexibilă” și, în final, a acceptat prevederile înscrise în document. Astfel, la 30 ianuarie 1970, România a ratificat *Tratatul cu privire la neproliferarea armelor nucleare*, iar, un an mai târziu, la 11 februarie 1971, a semnat *Tratatul cu privire la interzicerea amplasării armelor nucleare și a altor arme de distrugere în masă pe fundul mărilor și oceanelor și în subsolul lor*.

N. Ceaușescu a continuat, însă, să-și exprime nemulțumirea față de modul în care Moscova înțelegea să trateze problematica nucleară prin excluderea celorlalți aliați, punând constant în discuție această chestiune în discuțiile cu Moscova. Astfel, în cursul întâlnirii liderilor est europeni desfășurată în Crimeea în perioada 30-31 iulie 1973, liderul român a subliniat faptul că tratatul privind armele nucleare interesează și alte state socialiste, în special România și, ca atare, Uniunea Sovietică ar trebui să le consulte în prealabil.

IV. România și criza rachetelor cu rază medie de acțiune în Europa

Decizia Moscovei din 1977 de a amplasa rachete SS-20 pe teritoriul unor state din estul Europei a readus în discuție chestiunea armelor nucleare. Prin poziția adoptată, România a atras atenția că o asemenea măsură ar provoca, pe cale de consecință, un răspuns similar din partea NATO, ceea ce ar duce la o nouă escaladare a înarmărilor nucleare. Îngrijorarea României nu excludea însă și un considerent practic, în sensul că agravarea tensiunilor sovieto-americane în domeniul nuclear ar intra în impact, în sens negativ, cu propria politică de „independență”, și ar limita considerabil opțiunile politice ale Bucureștilor. În consecință, guvernul de la București a adoptat o atitudine refractară față de decizia Moscovei, fără a putea să influențeze însă politica sovietică în această privință. România a continuat să pledeze pentru consultări între membrii alianței și pe co-implicarea lor în procesul de luare a deciziilor care pot afecta propria securitate națională, demers respins ferm de Moscova. Decizia NATO din 1983, de amplasare a rachetelor tip „Pershing-2” și „Cruise” (echipate cu focoașe nucleare care puteau să lovească tot spațiul european până la Urali⁶) în unele state vest-europene a generat noi măsuri practice de răspuns din partea Moscovei. Astfel, un an mai târziu, în 1984, Moscova a decis amplasarea de rachete sovietice tip SS-21 și SS-23 pe teritoriile Ungariei, R.D. Germane și Cehoslovaciei. Propunerea sovietică a fost discutată la începutul anului 1983 (4-5 ianuarie), la Praga, în cadrul ședinței Comitetului Politic Consultativ, în cursul căreia Bucureștii și-au afirmat opoziția față de această acțiune⁷. Delegația română a argumentat că amplasarea rachetelor sovietice cu rază medie de acțiune ar contribui la sporirea tensiunii și încordării în Europa și, implicit, la creșterea pericolului de război nuclear. Chestiunea euro-rachetelor sovietice a fost definitivată la 28 iunie 1983 când reprezentanții Ungariei, Cehoslovaciei și R.D. Germane au acceptat necondiționat punctul de vedere sovietic. Poziția României a fost exprimată, mai nuanțat, de ministrul apărării, Constantin Olteanu, într-o discuție cu Nicolae Ceaușescu, în cursul anului 1983. Ministrul român aprecia că măsurile de extindere a amplasării rachetelor nucleare sovietice erau inacceptabile, deoarece nu țineau seama de declarațiile de la Praga din ianuarie 1983 și de la Moscova din iunie același an, care făceau referire

■ **Amplasarea rachetelor sovietice SS-20 pe teritoriul unor state est-europene a stârnit îngrijorarea României**

la necesitatea de a se face totul pentru a se ajunge, în 1983, la o înțelegere privind neamplasarea în Europa de noi rachete nucleare și la reducerea și lichidarea celor existente. Relațiile intrabloc au devenit atât de tensionate încât URSS a refuzat să convoace întâlnirea Comitetului Politic Consultativ, care urma să aibă loc în 1984, pentru a evita exprimarea unor puncte de vedere opuse din partea celorlalți aliați, în special România⁸.

Datorită evoluțiilor din anii '80, care au marcat o creștere a dependenței economice față de Moscova, România a adoptat o atitudine mai cooperantă relativ la acțiunile sovietice de desfășurare a rachetelor sovietice pe teritoriile Ungariei, R.D. Germane și Cehoslovaciei în perioada 1983-1984.

România a continuat însă să mențină o poziție intransigentă față de demersurile sovietice de creștere a cheltuielilor de apărare în cadrul Pactului. În noiembrie 1978, Ceaușescu a respins cererea sovietică de creștere a cheltuielilor militare ale statelor membre⁹. Cu prilejul reuniunii miniștrilor apărării desfășurată la București, Nicolae Ceaușescu a declarat: „Dacă nu putem să ajungem din urmă statele capitaliste și dacă nu reușim să ridicăm standardele de viață ale popoarelor noastre, atunci nici măcar rachetele nu ne vor putea ajuta”. Din

nou, la întâlnirea miniștrilor apărării din 1981, sovieticii au cerut creșterea cheltuielilor de apărare și o creștere de 10-20% a forțelor puse la dispoziția Tratatului de la Varșovia. Presiunile sovietice s-au accentuat începând cu 1983, în contextul amplasării rachetelor nucleare SUA pe teritoriul R.F. Germania și a imperativului, în concepția Moscovei, de a reechilibra balanța militară Est-Vest.

Conducerea comunistă de la București a adoptat, în 1983, un set de propuneri în această privință. O primă propunere avea în vedere încheierea unui acord privind înghețarea cheltuielilor militare între statele membre ale NATO și Tratatului de la Varșovia și trecerea la reducerea lor ulterioară „în procente sau în expresie absolută”. Se mai propunea înghețarea acestor cheltuieli la nivelul anului 1983 și trecerea la reducerea lor cu cel puțin 20 % până în 1985. O a doua propunere reafirma hotărârea României de a nu spori cheltuielile militare până în 1985, peste nivelul anului 1982, în condițiile în care guvernul român decisese unilateral o înghețare a bugetului apărării pe o perioadă de trei ani¹⁰.

În toamna anului 1986, România a luat unilateral decizia de reducere a efectivelor cu 5 %, însumând 7 000-8 000 de oameni, cu armamentul și tehnica de luptă aferente. De asemenea, proporțional au fost reduse și cheltuielile militare¹¹.

În esență, atitudinea României relativ la această chestiune a avut mai mult un rol propagandistic, pentru a „masca” începutul unei crize sistemice a regimului și imposibilitatea acestuia de a mai susține economic un asemenea efort militar.

V. Doctrina luptei întregului popor pentru apărarea patriei

Criza cehoslovacă din 1968 a avut consecințe multiple asupra poziției adoptate de București în interiorul Pactului. Temerea echipei lui Ceaușescu de a fi înlocuită, care s-a accentuat după intervenția militară din Cehoslovacia, a accelerat demersurile privind elaborarea unei doctrine militare proprii (copiată, în principal, după modelul chinez). O primă măsură, adoptată în contextul evenimentelor de la Praga, a fost reînființarea Gărzilor Patriotice alcătuite, inițial, din 100 000 de persoane. Această nouă structură trebuia să ofere cadrul necesar pentru participarea întregii populații la crearea unui sistem de apărare națională totală. Tot pe cale de consecință, Ceaușescu a luat o serie de măsuri pentru a preveni o posibilă reeditare a „modelului cehoslovac”, de această dată împotriva României. Desfășurarea unor manevre militare în apropierea granițelor, cu scopul evident de intimidare politică,

a accentuat temerile în această direcție. Prin urmare, începând cu 1969, România a refuzat să mai accepte desfășurarea de aplicații cu trupe pe teritoriul național și să mai participe la aplicațiile militare din cadrul Pactului, dându-și acordul doar pentru aplicații pe hartă. În 1971, România nu a permis trupelor sovietice să traverseze teritoriul românesc spre Bulgaria pentru a participa la manevrele comune ale Pactului. În 1974, a fost refuzată cererea sovietică privind crearea unei căi ferate speciale care să lege Odessa de Varna traversând România, în vederea folosirii acesteia pentru transportul marilor unități sovietice. Politica României privind interzicerea folosirii teritoriului național de către forțele aliate a izolat practic Bulgaria de celelalte state membre ale Tratatului, cu excepția posibilităților de transport aerian și maritim.

Având la bază principiul „luptei întregului popor pentru apărarea patriei”, noua doctrină a fost gândită ca o contrapondere, cu scopul de a descuraja declanșarea unor agresiuni, inclusiv nucleare, împotriva teritoriului României. Între 1969-1970, România a început „naționalizarea” apărării și, prin adoptarea *Legii nr. 14 din 1972 privind organizarea apărării naționale a RSR*, apărarea națională a devenit o problemă de competență exclusiv internă, reglementată pe baza legislației naționale și a

■ **Reacția NATO s-a materializat prin instalarea rachetelor americane „Pershing-2” în țări din vestul Europei**

directivelor structurilor legitime ale țării. În conformitate cu noua lege, apărarea națională era separată de Pactul de la Varșovia¹².

România era practic incapabilă să poarte un război în conformitate cu doctrina oficială sovietică, adică incluzând mari lovituri nucleare, atât tactice cât și strategice, și implicând un mare număr de avioane și tancuri. Liderii militari români au susținut, în general, că o strategie defensivă care să implice un înalt grad de cooperare între forțele militare regulate și organizațiile paramilitare, precum gărzile patriotice și formațiunile militare ale tineretului, ar fi cea mai indicată cale de a apăra țara¹³. Doctrina „războiului întregului popor” a dominat planurile strategice românești de la adoptarea, în 1972, a Legii Apărării Naționale. Acest fapt arată că decidenții români erau destul de conștienți de posibilitățile lor reduse de a susține un război ofensiv împotriva forțelor NATO, preferând astfel o strategie defensivă.

După adoptarea doctrinei proprii, liderii militari români considerau că „(...) ținând seama de posibilitatea forțelor agresoare imperialiste de a acționa cu mijloace de luptă puternice și numeroase și de faptul că forțele noastre armate se pot găsi într-o vădită inferioritate numerică, apărarea patriei presupune ridicarea la luptă a întregului popor; de aceea instruirea trupelor trebuie să fie efectuată ținând seama de acest factor”¹⁴. Pe de altă parte, agresiunea putea veni dinspre orice adversar. De-a lungul celor două decenii următoare, relativ puține lucruri s-au schimbat din acest punct de vedere, iar doctrina nu a evoluat decât marginal.

VI. Ceaușescu și bomba atomică ca *deterrent* al intervenției străine în treburile interne

Începând cu anii '60, îndeosebi după criza rachetelor, preocuparea României de a da asigurări că nu deține arme nucleare pe teritoriul național și că nu este interesată să fabrice astfel de arme a rămas o constantă a politicii românești relativ la problematica nucleară. Ceaușescu a continuat să susțină aceste principii și în cursul anilor '80 când, conform unor evidențe recente, România inițiasă un program de cercetare în domeniul energiei atomice. Astfel, la 17 decembrie 1985, Nicolae Ceaușescu dădea noi asigurări în acest sens, arătând că: „...Este adevărat, noi nu avem arme nucleare – și nu dorim să avem arme nucleare!”¹⁵.

În ciuda acestor asigurări, România, semnată de Tratatul de neproliferare nucleară și a Convenției pentru neproliferarea armamentului nuclear¹⁶, a fost suspectată de Occident că ar fi avut propriul program secret de înarmare nucleară. Proiectele privind exploatarea uraniului în România au fost asociate cu intențiile secretarului general al PCR de a obține bomba atomică. Cert este că, în 1970, în România a fost creat Comitetul de Stat pentru Energia Nucleară și, după o serie de negocieri, la Strejești (județul Olt) au demarat lucrările de construcție a unei centrale nuclear-electrice cu cinci reactoare, în colaborare cu parteneri sovietici. Ulterior, românii au renunțat la acest proiect. După alți patru ani de discuții, proiecte și acorduri, în decembrie 1978, România a semnat contractele cu AECL Canada pentru componenta nucleară a viitoarei centrale, stabilindu-se totodată amplasamentul final al acesteia la Cernavodă. În 1981, România a intrat în incapacitate de plată a datoriei externe și, în consecință, întregul proiect a suferit o serie de amânări și întârzieri. Abia după 1990 s-au demarat noi acțiuni privind continuarea proiectului.

Un punct de cotitură l-a reprezentat declarația lui Nicolae Ceaușescu rostită la Plenara Frontului Democrației și Unității Socialiste în mai 1989: „Din punct de vedere tehnic, dispunem de capacitatea de a fabrica arme nucleare”.

Cert este că România nu a avut niciodată o astfel de armă. Specialiști în fizică atomică spun că Ceaușescu ar fi putut fabrica, totuși, până în 2000, o bombă care să provoace un dezastru precum cel de la Hiroshima. Programul „Dunărea”, catalogat drept „strict secret și de importanță deosebită”, început între anii 1976-1977, avea printre cele trei componente ale sale și realizarea unei bombe atomice. Ca să poată deține această armă, Ceaușescu avea nevoie de componenta cea mai importantă – combustibilul nuclear – plutiniu-239 sau uraniu-235, ceea ce necesita un proces îndelungat, dar și dificil de obținut¹⁷.

Primele etape ale programului nuclear al lui Ceaușescu au urmat două căi: pe de o parte spionajul în Occident și folosirea unor informații de specialitate din URSS, iar pe de altă parte mobilizarea specialiștilor din țară și impulsivitatea cercetării românești în domeniu.

Programele de cercetare românești în domeniul nuclear au beneficiat de un consistent ajutor occidental, în special american. Cu sprijin financiar american, în cursul anilor 1970, s-a înființat Institu-

tul pentru Reactori Energetici de la Colibași, lângă Pitești, unde urma să fie obținut combustibilul nuclear necesar funcționării unei centrale atomoelectrice. Experimentele secrete foloseau modelul american TRIGA de reactor nuclear și o cantitate mică de uraniu îmbogățit, tot de proveniență americană. Succesul acestor lucrări de cercetare i-a permis lui Ceaușescu să facă anunțul din luna mai 1989. Ulterior, refuzul lui Ceaușescu de a mai permite accesul inspectorilor Agenției Internaționale pentru Energie Atomică (AIEA) la uzina de la Colibași a dus la sistarea ajutorului financiar american, fără ca aceasta să-l împiedice pe liderul român să continue experiențele deja începute.

După 1990, noi evidențe și mărturii vin să aducă o nouă lumină asupra acțiunilor întreprinse de România. Potrivit ziarului canadian *Gazette*, din Montreal, în 1995 Serviciul de Informații Externe al Rusiei a confirmat zvonurile privitoare la capacitatea nucleară a României printr-un raport în care se arăta că programul românesc de dezvoltare nucleară, care a început în 1985 și a durat șapte ani, a oferit României capacitatea tehnologică de a produce arme nucleare, deși era semnată a Tratatului de neproliferare nucleară. În baza arhivelor secrete ale KGB-ului, serviciile ruse de informații externe au dezvăluit că România ar fi avut capacitatea tehnică să construiască arme atomice, dar și că, în 1989, N. Ceaușescu avea deja arma de distrugere în masă¹⁸.

La 8 mai 1989, revista vest-germană *Der Spiegel* a publicat un articol dezvăluind că România era în procesul construirii unei fabrici secrete pentru producerea rachetelor cu rază medie, cu ajutorul unei firme din Germania de Vest.

Tot în acest sens, amintim articolul apărut în cotidianul britanic *The Sunday Herald*, în august 2002, intitulat „Ultimul secret al Războiului Rece”, conform căruia, în 1989, N. Ceaușescu ar fi deținut deja bomba atomică. Din perspectiva autorului, aceasta a fost rațiunea care l-a determinat pe președintele american George Bush să-i abordeze pe sovietici, în decembrie 1989, cu scopul de a determina o intervenție a acestora împotriva României.

Informații despre planurile nucleare secrete ale Bucureștilor au fost furnizate și de Federația Americană a Oamenilor de Știință, conform căreia, la sfârșitul anilor '80, existau rapoarte privind faptul că, lucrând la capacitate maximă pentru dezvoltarea acestui program, România intenționa ca, înainte de 2000, să fabrice arme nucleare.

În octombrie 2006, Ioan Mihai Pacepa, fostul adjunct al directorului Direcției de Informații Externe a României, în perioada 1972-1978, a venit cu noi dezvăluiri privind planurile strategice ale lui Ceaușescu în domeniul nuclear. Acesta a făcut cunoscut faptul că, la începutul lui 1976, șeful statului libian, Muammar al-Gaddafi, i-a transmis un mesaj lui N. Ceaușescu prin care se oferea să finanțeze cercetarea și producția în România a unei arme bacteriologice și a unei bombe nucleare de dimensiuni reduse, care să poată fi folosite în scopuri teroriste. Proiectul a purtat denumirea de „Dunărea II”.

Conform mărturiei fostului adjunct al DIE, Ceaușescu, care își propusese să facă din România cea de-a patra țară europeană producătoare de arme nucleare, a agreat propunerea lui Gaddafi. În consecință, au fost luate decizii privind împărțirea responsabilităților între ministerele-cheie care urmau să gestioneze activitățile în domeniu: facilitățile de cercetare, pilot și producție, pentru arme bacteriologice și chimice au fost subordonate Ministerului Apărării Naționale, în timp ce proiectul nuclear a intrat sub coordonarea ministrului de interne (până în 1978, când a fost preluat de șeful Departamentului Securității Statului). Din perspectiva propusă de Pacepa, arma nucleară dorită de Ceaușescu răspundea unor interese economice și financiare evidente, în sensul că se intenționa vânzarea acestor arme nu numai lui Gaddafi, dar și altor guverne (vezi Siria, Irak etc.), în schimbul obținerii unor însemnate sume de bani.

La nivelul anului 1978, când I.M. Pacepa i-a prezentat lui Ceaușescu ultimul său raport relativ la proiectul „Dunărea II”, stadiul activităților de producere a unei bombe nucleare românești era următorul: se lucra la crearea unei rezerve secrete de uraniu, precum și la proiectul unei stații pilot pentru îmbogățirea uraniului cu ajutorul unor informații obținute din R.F. Germania, prin intermediul unor surse DIE; se finalizase construcția unei stații pilot pentru producerea apei grele; un colectiv special al DIE era angajat în procesul obținerii tehnologiei pakistaneze pentru producerea bombei nucleare pe baza unei înțelegeri secrete între Nicolae Ceaușescu și Zulfikar Ali Bhutto, primul ministru pakistanez la acea vreme; se lucra la proiectul unei rachete de rază medie, care putea fi utilizată atât cu focos nuclear, cât și bacteriologic și chimic¹⁹.

După prăbușirea regimului comunist, problematica nucleară a revenit în atenția autorităților

internaționale. În 1990, guvernul de la București a fost de acord să își plaseze facilitățile nucleare și centrele de cercetare nucleară sub controlul AIEA. Inspecțiile efectuate între anii 1990 și 1992 de AIEA au confirmat că România a desfășurat, începând cu a doua jumătate a anilor '80, experimente secrete pentru obținerea de plutoniu îmbogățit, necesar la fabricarea armamentului de distrugere în masă. În urma descoperirii a 470 grame de plutoniu în laboratorul secret al Institutului de Cercetări Nucleare de la Pitești, problematica producției nucleare românești a devenit din nou un subiect de preocupare la nivel internațional. În consecință, AIEA a avertizat Bucureștii că trebuie să înceteze definitiv programul nuclear militar²⁰.

VII. Concluzii

1. În timpul Războiului Rece, pe teritoriul României n-au fost amplasate arme nucleare. Este adevărat că România a deținut rachete „SCUD-3”²¹, cu bătaie mai mare de 300 km – distruse în a doua parte a anilor '90 –, dar este exclus ca ele să fi fost dotate cu ogive nucleare tactice.

2. Reacția României la prevederile Tratatului de neproliferare nucleară, semnat în 1968, a exprimat temerea sa că astfel se instituie un *monopol atomic* al marilor puteri nucleare, inclusiv, și mai ales al URSS. Bucureștii au încercat să înlocuiască *deterrent*-ul nuclear pe care nu îl posedau cu garanții ferme stipulate în cadrul Tratatului de neproliferare nucleară, însă fără să reușească.

3. Nemulțumită de prevederile tratatului amintit și temătoare de o acțiune sovietică destinată s-o înlăture de la putere, conducerea comunistă de la București a inițiat doctrina „luptei întregului popor”. Aceasta era înțeleasă ca o descurajare a agresiunii unei puteri străine superioare în potențial militar, inclusiv posesoare de arme nucleare, prin ridicarea exponențială a costurilor unei asemenea agresiuni. Ideea, cu circulație în epocă, identificată în experiența vietnameză și chineză – implementată într-un sistem de apărare generalizată a României – relevă că Bucureștii erau conștienți de rolul descurajării în războiul modern între părți cu potențial disproporționat, inclusiv nuclear.

4. Este exclus ca regimul comunist de la București să nu fi fost la curent cu progresele în domeniul nuclear ale altor state. Informațiile cu privire la obținerea bombei nucleare de către China și Israel, cu siguranță cunoscute la București, au

avut un impact asupra gândirii leadership-ului românesc în domeniu. Creșterea numărului statelor posesoare de astfel de arme a exacerbat temerile Bucureștilor relative la eficacitatea propriei capacități de apărare. Mai mult, adâncirea tensiunilor româno-sovietice au determinat conducerea comunistă de la București să considere bomba nucleară ca o opțiune serioasă în relația sa contradictorie cu Moscova. În acest context, ideea posesiei armei nucleare ca instrument de descurajare generală și ca o platformă credibilă pentru continuarea cursului „independent” de politică externă a fost, cu probabilitate, asumată de către autoritățile de la București.

5. Către sfârșitul Războiului Rece, când presiunea internațională asupra regimului comunist de la București s-a amplificat, inclusiv dinspre Est (URSS), acesta a găsit necesar să exercite chiar un *deterrent* nuclear *sui generis* față de „intervenția în afacerile interne”. Anunțul – repetat de două ori în acei ani de Nicolae Ceaușescu – potrivit căruia România este capabilă să fabrice arme nucleare, viza această nouă abordare doctrinară într-un război asimetric. Două motive ale acestei schimbări dramatice: mai întâi că devenise clar că „războiul întregului popor” nu mai putea funcționa ca *deterrent* datorită crizei agonizante a regimului și nemulțumirii profunde a națiunii; și, apoi, existența unor presiuni convergente – din Est și Vest – pentru schimbare (cu alte cuvinte, deplina izolare internațională).

¹ Raymond Garthoff, *When and Why Romania Distanced Itself from the Warsaw Pact?*, în „Cold War International History Project Bulletin”, Issue 5, Spring 1995, p. 111.

² Arhivele Militare Române (A.M.R.), Raport înaintat de generalul de armată Leontin Sălăjan lui Nicolae Ceaușescu privind Consfătuirea miniștrilor Apărării ai statelor participante la Tratatul de la Varșovia, desfășurată la Varșovia (27-28 mai 1966), mai 1966, fond V2, vol. 3, dosar 9/62, f.2.

³ Idem, Raport al generalului-locotenent Ion Gheorghe, adjunctul ministrului Forțelor Armate și șef al Marelui Stat Major, privind consfătuirea șefilor Marilor State Majore ale armatelor statelor participante la Tratatul de la Varșovia, care a avut loc la Moscova în perioada 4-9.02.1966, 11 februarie 1966, fond V2, vol. 3, dosar nr. 7/59, f.1-7.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), Stenograma ședinței ținută de Nicolae Ceaușescu, secretar general al CC al PCR, în ziua de 27 ianuarie 1968 referitor la dezbaterile privind Tratatul de neproliferare nucleară, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, Dos. 12/1968, f. 11.

⁵ Ibidem, f. 6-9, 11-12.

⁶ Constantin Olteanu, Alesandru Duțu, Constantin Antip, *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric, Mărturii. Documente. Cronologie*, Editura Pro Historia, București, 2004, p. 84.

⁷ A.N.I.C., Stenograma Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 15 ianuarie 1983, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 1/1983, f. 12-13. Chestiunea euro-rachetelor sovietice a fost adusă în discuție, succesiv, pe parcursul anului 1983, în cadrul întâlnirilor de la Praga (11-13 ianuarie 1983), Moscova (28 iunie 1983), Berlin (20 octombrie 1983), Sofia (5-7 decembrie 1983), fără ca aliații să poată influența decizia finală a Moscovei în această privință.

⁸ Ronald Asmus, *East Berlin and Moscow: The Documentation of a Dispute*, München, RFE, 1985.

⁹ A.N.I.C., Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 20 noiembrie 1978, Fond CC al PCR, Secția Cămară, Dos. 87/1978, f. 24-26.

¹⁰ A.N.I.C., Stenograma Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 15 ianuarie 1983, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 1/1983, f. 12.

¹¹ A.N.I.C., Punctul de vedere al delegației române aprobat de conducerea superioară de partid, în anul 1986, referitor la reducerea forțelor armate și armamentelor convenționale din Europa, Fond CC al PCR, Secția Cămară, Dos. 52/1988, f.12.

¹² *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România*, Consiliul de Stat, Buletinul Oficial, București, 1973.

¹³ General Corneliu Soare, *Dialectica luptei armate*, Editura Militară, București, 1981, pp. 194-199.

¹⁴ General-maior Ion Șuța, *Elemente de tactică*, Editura Militară, București, 1972, p. 373.

¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Editura Politică, București, 1987, p. 253.

¹⁶ Convenția pentru neproliferarea armamentului nuclear a fost elaborată în 1973, sub coordonarea Agenției Internaționale pentru Energie Atomică. Convenția a fost semnată de 127 de state, inclusiv România. Conform prevederilor Convenției, țările semnatare se obligau să accepte prezența periodică a Inspectorilor de Control și Garanție ai Agenției de la Viena. Orice experiment legat de plutoniu sau alte materiale nucleare trebuia anunțat Agenției. Fostul director tehnic al Institutului de Fizică Atomică de la Măgurele, Mihai Bălănescu, declara, în 2006, că Ceaușescu a început experimentul cu plutoniu fără să anunțe AIEA, ceea ce echivala cu încălcarea îndatoririlor internaționale asumate.

¹⁷ www.old.revistapresei.ro

¹⁸ *Bomba atomică. Secretul nuclear al lui Ceaușescu* în „Evenimentul Zilei”, 22 ianuarie 2006.

¹⁹ Aceste informații au fost oferite de Ioan Mihai Pacepa, vezi „Ziua”, nr. 3757, 18 octombrie 2006.

²⁰ Ibidem.

²¹ Robert W. Clawson, Lawrence S. Kaplan, *The Warsaw Pact: Political Purpose & Military Means*, Kent State University, 1982, p.158-160.

ROMANIA'S PERCEPTION ON NUCLEAR DETERRENCE

Within the Warsaw Pact, the nuclear planning policy has been the strict and exclusive responsibility of the Soviet Union. The leaders from Bucharest, like their counterparts from the other communist countries, have been neither invited to participate in the debates approaching this issue nor involved in the decision-making process regarding the strategies developed by the Soviets in that respect.

Bucharest leadership constantly expressed its dissatisfaction towards the way in which Moscow understood to approach the nuclear issue by excluding its allies from the decision-making policy, and constantly raised this question in his talks with the Soviets.

The spread of nuclear-weapons states exacerbated Bucharest's concerns regarding the efficiency of its own national defense capability. Furthermore, Bucharest communist leadership thought that the nuclear bomb would be a serious option in dealing with the Soviets. In that particular context, the idea of possessing the nuclear weapon as a deterrent but also as a viable platform allowing it to maintain its "independent" foreign political course has been assumed by the political authorities from Bucharest.

There is no less true that despite some research activities and nuclear programs developed starting by late 1970s, Romania never had the nuclear bombe but, specialists in atomic physics supported, after 1990, the assertion that Ceaușescu would have been able to produce, up to 2000, a powerful enough bomb to provoke a disaster similar with that of Hiroshima.

It is worth mentioning that such a topic still raises many questions as its research is just beginning and further documentary evidences might bring new lights on this controversial issue related to Romanian defense policy during the Cold War.

■ 90 de ani de la bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oltuz

ANUL 1917 SUB SEMNUL RESTRUCTURĂRIILOR GEOPOLITICE

PETRE OTU

În istoria popoarelor, dar și a oamenilor, se întâlnesc, nu o dată, curiozități, care, privite retrospectiv, sunt, dacă nu premonitorii, măcar pline de înțeles adânc. Un asemenea eveniment a avut loc la Petrograd, în dimineața zilei de 25 octombrie/7 noiembrie 1917, cu puțin înaintea preluării puterii de către bolșevici, în ceea ce s-a numit, ulterior, la aproape un deceniu, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

În acea zi de toamnă, la ora 9.00 dimineața, primul ministru Aleksandr Fiodorovici Kerenski, avocatul de 36 de ani, ce fusese în urmă cu câteva luni „steaua norocoasă” a Rusiei postțariste, părăsea Palatul de Iarnă, îmbrăcat în uniformă de matelot, într-un automobil pus la dispoziție de ambasada americană.

Gestul în sine, rememorat după nouă decenii, este semnificativ pentru istoria continentului european în secolul al XX-lea. Plecarea lui Kerenski însemna ieșirea Rusiei din războiul mondial, la care contribuise din plin până atunci, și intrarea ei într-o perioadă de convulsii, din care regimul bolșevic a ieșit victorios.

Pe de altă parte, în acea perioadă, SUA, intrate în război la 6 aprilie 1917, începeau să-și trimită „băieții” peste Ocean, în bătrâna Europă, aflată în plin „război civil”, după expresia celebră a lui Ernest Nolte. Începea aventura europeană a SUA, care le va aduce după decenii statutul de superputere.

În fața acestor două evenimente cruciale, zbaterele armatelor europene pălesc în importanță.

Impas pe frontul occidental

1917 a fost în istoria primei conflagrații mondiale anul „marilor crize”, după ce 1916 fusese unul al „confruntărilor istovitoare”, care au sporit enorm

pierderile celor două tabere beligerante, fără a aduce perspectiva victoriei.

Eforturile prelungite de război au provocat în interiorul celor două alianțe care se înfruntau, Tripla Înțelegere și Tripla Alianță, accentuarea contradicțiilor și ruperea unității politice interne.

La nivelul Puterilor Centrale s-a impus, în primul rând, situația deosebit de grea a Imperiului Austro-Ungar. La 21 noiembrie 1916 a murit, la vârsta de 86 de ani, împăratul Franz Iosef, succesorul său fiind Carol al IV-lea. Dispariția lui Franz Iosef, care marcase o epocă în istoria dinastiei de Habsburg, a arătat că unirea artificială dintre Viena și Budapesta era pe cale să se destrame. În viitoarele luni, Ungaria și Austria au traversat o puternică criză politică, echipele guvernamentale fiind schimbate de câteva ori.

La rândul lor, națiunile asuprite din imperiul bicefal (românii, cehii, slovacii, polonezii, sârbii) și-au intensificat activitatea pe fondul creșterii nemulțumirilor determinate de război.

Germania, cel mai important stat al Triplicei, a cunoscut, la rândul ei, puternice frământări. În decurs de numai 12 luni s-au succedat în postul de cancelar trei persoane – Theobald von Bethmann Hollweg, dr. Georg Michaelis și Georg von Hertling –, dar puterea a trecut în mâna militarilor. Cuplul Hindenburg-Ludendorff a căpătat o influență din ce în ce mai mare, el impunând strategia „războiului total”, care s-a dovedit falimentară pentru cel de-al II-lea Reich.

Nici tabăra Antantei nu a fost lipsită de convulsii de ordin politic și militar. La sfârșitul anului 1916, în Marea Britanie s-a format așa-numitul „cabinet de război” (*war cabinet*), condus de David Lloyd George, primul ministru, structură care va coordona efortul de război până la sfârșitul ostilităților.

Și în Franța, caracteristica principală a situației politice a fost instabilitatea, guvernul condus de Alexandre Félix Ribot, fiind înlocuit, la începutul lunii septembrie, cu unul având în frunte pe Paul Painlevé. Acesta a rezistat doar două luni, prim ministru devenind Georges Clemenceau, celebru pentru duritatea caracterului său, care i-a adus porecla – „Tigrul”.

Frământările s-au extins și la palierul militar, Joseph Joffre, eroul de la Marna, fiind înlocuit cu generalul Robert Georges Nivelle care, însă, nu s-a ridicat la nivelul cerințelor. După instalare, Nivelle a promis armatei și liderilor politici că soldații francezi și britanici aveau să ajungă curând în capitala Reich-ului – Berlin. Pentru aceasta a lansat o mare ofensivă la Chemin des Dames, ofensivă care nu a avut însă rezultatele scontate. Ba, mai mult, mii de soldați au părăsit tranșeele și au refuzat ordinele de a pleca la atac. Haosul s-a instalat în armata franceză, ceea ce a dus la demiterea generalului Nivelle. În primăvara anului 1917, eroul de la Verdun, generalul Philippe Pétain, a preluat postul de comandant șef al armatelor franceze. Pétain a procedat conform butadei cu „morcovul și biciul”. A rezolvat o parte din cererile soldaților (mărirea soldei, sporirea numărului zilelor de permisie, îmbunătățirea hranei), dar a și condamnat la moarte câteva sute de răzvrățiți. Disciplina a fost restabilită, însă era evident că armata franceză nu avea capacitatea combativă de a obține victoria definitivă. Nici britanicii nu au obținut succese semnificative în bătăliile angajate de la Vimy, Arras, Ypres.

Vara anului 1917 s-a scurs pe frontul occidental în confruntări acerbe, fără rezultate notabile. Se remarcă acțiunile din Flandra, unde germanii au folosit pe scară largă gazele toxice. De asemenea, notabilă este și bătălia de la Cambrai (noiembrie 1917), prima mare confruntare de tancuri din istorie. Sfârșitul de an 1917 a adus pe Frontul de Vest o stare de epuizare, aliații așteptând cu speranță sosirea contingentelor americane.

Rusia sub semnul revoluției

Dar toate aceste crize și frământări pâlesc în fața cataclismului care a cuprins Rusia în anul 1917. În primii doi ani ai conflictului mondial, contradicțiile din Imperiul Rus s-au adâncit exponențial. Slaba capacitate productivă a fost pusă la grea încercare de necesitățile de război, ceea ce a dus la o inflație galopantă și la pauperizarea maselor.

■ **La începutul lunii iulie 1917, Aleksandr Fiodorovici Kerenski a preluat șefia guvernului rus, dar la 7 noiembrie era nevoit să părăsească Palatul de Iarnă**

La aceasta s-a adăugat incapacitatea administrației centrale și locale, ilustrată, între altele, prin faptul că Rusia avut, în anii 1914-1916, patru prim-miniștri, șase miniștri de interne, patru miniștri de război, trei miniștri de externe. Peste toate acestea, corupția s-a generalizat la toate nivelele, afacerile veroase în dauna aprovizionării frontului succedându-se unele după altele.

La sfârșitul anului 1916, în cercurile politice și militare rusești se vorbea insistent de o pace separată cu Germania, țarul Nicolae al II-lea fiind nevoit să-l demită pe primul ministru Boris V. Stürmer, pentru a restabili credibilitatea Rusiei în fața aliaților.

La degradarea situației și inflamarea spiritelor în înalta societate rusă a contribuit din plin și „afacerea Rasputin”. Aflat în grațiile țarinei Aleksandra Feodorovna, călugărul Grigori E. Rasputin a ajuns în postura de „factotum” al curții imperiale. Asasinarea acestuia în noaptea de 29/30 decembrie 1916, de către un grup de complotiști în frunte cu prințul Felix Iusipov, nu a îmbunătățit situația de la

curtea țarului, posibilitatea abdicării lui fiind din ce în ce mai des invocată.

La 28 februarie/8 martie, la Petrograd, a izbucnit revoluția. La 2/15 martie 1917 s-a format un guvern provizoriu, condus de prințul Gheorghe E. Lvov, iar, în aceeași zi, țarul Nicolae al II-lea a abdicat în favoarea fiului său, Aleksei, sub regența marelui duce Mihail Aleksandrovici. A doua zi, 3/16 martie, fratele țarului a refuzat oferta ce i s-a făcut, astfel că data de 2/15 martie 1917 marchează sfârșitul dinastiei Romanovilor, care a durat 304 ani.

Revoluția din Rusia, care a pus capăt absolutismului țarist, a generat multă speranță în rândurile puterilor Antantei, inclusiv în România, pe teritoriul căreia se aflau un milion de soldați ruși. Se spera că noua Rusie, democrată și liberală, va fi un partener loial în lupta pentru câștigarea victoriei finale. De remarcat că prima țară care a recunoscut guvernul provizoriu, la 9/22 martie 1917, a fost SUA.

Dar aceste speranțe au fost repede infirmate de evoluția evenimentelor din Rusia și de pe fronturile de luptă. Națiunile asuprite din fostul Imperiu Rus – finlandezii, polonezii, românii, ucrainenii, georgienii etc. – s-au ridicat la luptă, cerând autonomie și chiar independență. În același timp, gravele contradicții din societatea rusă au irumpat, problema pământului fiind poate cea mai importantă. În aceste condiții, continuarea războiului a fost pusă sub semnul întrebării, procesul de descompunere a armatei accelerându-se de la o săptămână la alta.

Încercările guvernului provizoriu de a stabili situația erau sabotate permanent de bolșevici, care au organizat peste tot soviete și gărzii roșii. Practic, s-a ajuns la o dualitate a puterii, căreia bolșevicii au încercat să-i pună capăt, la începutul lunii iulie, prin organizarea unei insurecții. Aceasta a fost înăbușită, iar ministrul de război, Kerenski, a ajuns omul zilei, el preluând și șefia guvernului. Părea că situația se va stabili, dar lupta pentru putere a continuat cu și mai multă înverșunare, iar descompunerea armatei s-a accentuat.

La disputa cu bolșevicii s-a adăugat și conflictul dintre Kerenski și generalul Kornilov, ultimul fiind adeptul unor măsuri dure pentru redresarea situației. De acest lucru au profitat bolșevicii care, beneficiind și de sprijinul direct al Germaniei, și-au intensificat măsurile de propagandă și de organizare a propriilor rânduri în scopul preluării puterii.

Insurecția bolșevică s-a declanșat la 24 octombrie/6 noiembrie 1917 și s-a sfârșit în noaptea urmă-

toare, 25 octombrie/7 noiembrie, când a fost ocupat Palatul de Iarnă, ultimul obiectiv rămas necucerit în Petrograd. Succesul bolșevicilor a fost ușurat de starea de haos din Rusia și de pe front, de contradicțiile din interiorul puterii instalate în februarie, de pasivitatea populației etc.

În următoarele săptămâni, puterea sovietică s-a impus într-o bună parte din teritoriul Rusiei.

Una din principalele preocupări a fost încheierea războiului, această lozincă aducând bolșevicilor o serioasă popularitate. La 22 noiembrie/5 decembrie 1917, la Brest-Litovsk, s-a semnat armistițiul ruso-german urmat, câteva luni mai târziu, de tratatul de pace dintre Rusia și Puterile Centrale, semnat în aceeași localitate (18 februarie/3 martie 1918).

Scoaterea Rusiei din război a fost, fără doar și poate, o victorie pentru Germania, care scăpa de coșmarul de a lupta pe două fronturi. Forțele germane au fost îndreptate spre Frontul de Vest, unde al II-lea Reich a slăbit serios capacitatea combativă a Franței și Marii Britanii, dar tot impresionantul dispozitiv american avea să încline, în cele din urmă, victoria.

Intrarea SUA în război

Intrarea SUA în Primul Război Mondial a fost un eveniment care a depășit granițele istoriei europene. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, marea putere de peste Oceanul Atlantic a adoptat o politică de izolare față de afacerile europene și mondiale. O asemenea linie de conduită a fost teoretizată în „doctrina Monroe” (1823), care mai avea o particularitate – avertiza Europa că nu trebuie să se amestece în afacerile americane, emisfera vestică fiind un teritoriu interzis pentru țările bătrânului continent.

Drumul spre supremația mondială a SUA, după cum arată Z. Brzezinski, a fost scurt. Primul pas l-a reprezentat războiul cu Spania, din 1898. Învingătoare, America a făcut primii pași dincolo de granițele sale. La începutul secolului al XX-lea, ea și-a extins influența în America Centrală, preluând controlul asupra Canalului Panama, Haitiului, Cubei.

În același timp, președintele Theodore Roosevelt a imprimat politicii externe americane o linie mai activă, Washingtonul intervenind mai des în problemele internaționale ale epocii (crizele marocane, războiul ruso-japonez etc.).

La începutul războiului mondial, SUA au părut înclinate mai mult către tabăra aliată, unul dintre

factori fiind afinitatea istorică și culturală cu Imperiul Britanic.

Ulterior, blocada impusă de Marea Britanie și Franța și reacția Germaniei, concretizată în instituirea, la 4 februarie 1915, a războiului submarin, au jenat interesele americane. S-a mai adăugat și torpilarea de către germani a pachebotului „Lusitania” (7 mai 1915), aproape 1 200 de oameni, dintre care 118 americani, pierzându-și viața. Cu toate acestea, administrația americană era încă prudentă în privința angajării în conflictul care măcina Europa.

La începutul anului 1917, Germania a comis două erori fundamentale. În ziua de 9 ianuarie, urmare a unei consfătuiri a liderilor politici și militari, a proclamat „războiul submarin total”, prin care se dorea învingerea Marii Britanii și a Franței, înainte ca intervenția americană să aibă loc.

A doua greșală a fost încurajarea transmisă Mexicului, ca acesta să procedeze la reocuparea, prin forță, a teritoriilor pierdute după războiul din anii 1846-1848 (Texas, Arizona, New Mexico).

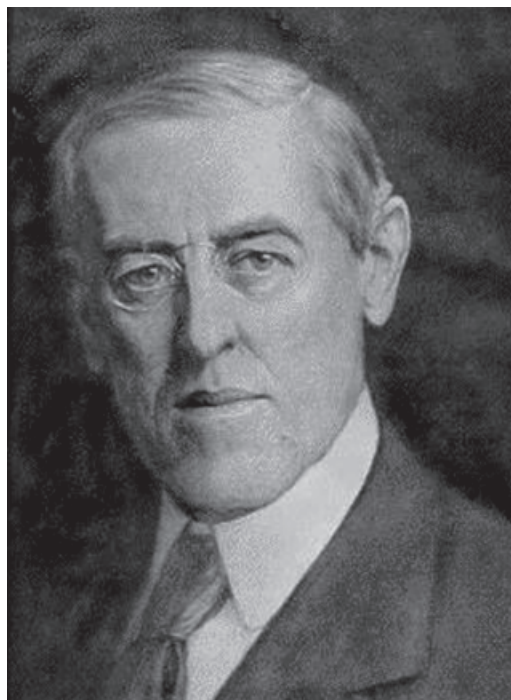
În replică, la 3 februarie 1917, Senatul american, invocând încălcarea principiului libertății mărilor, a rupt relațiile cu Germania. Cum, în săptămânile următoare, nave americane au fost implicate în diverse incidente cu submarine germane, președintele SUA, Thomas Woodrow Wilson, a cerut Congresului, la 2 aprilie 1917, să declare război Germaniei. Două zile mai târziu, această rezoluție a fost aprobată în unanimitate, iar, la 6 aprilie 1917, starea de război dintre SUA și Germania a devenit realitate.

Până la sfârșitul anului 1917, efectivele militare trimise de SUA peste Oceanul Atlantic, în Europa, au fost modeste, astfel că ele nu au contat în balanța de forțe. Situația s-a schimbat radical în iarna și primăvara anului 1918.

Până atunci, mult mai important a fost programul de pace și reconstrucție postbelică (faimoasele „14 puncte”), propus de președintele W. Wilson la 26 decembrie 1917/8 ianuarie 1918.

Acesta reflecta concepția americană despre relațiile internaționale, bazate pe democrație, securitate colectivă și autodeterminare, în contrapondere cu echilibrul de forțe și Realpolitik. Aceste din urmă principii au fost constant respinse de americani considerându-le drept sursa principală a marelui cataclism care era războiul mondial.

Practic, președintele american propunea o nouă ordine internațională, în care să prevaleze egali-

■ **Președintele SUA, Thomas Woodrow Wilson, a propus programul de pace și reconstrucție postbelică – faimoasele „14 puncte”**

tatea popoarelor, armonia dintre ele și nu considerente geopolitice, de tipul echilibrului de putere amintit mai sus. În acest scop, s-a și creat, tot ca urmare a inițiativei americane, Liga (Societatea) Națiunilor, organism care a și funcționat în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Dar, în 1920, Senatul american nu a ratificat aranjamentele politico-teritoriale hotărâte de Conferința de Pace de la Paris, astfel că Liga Națiunilor a fost lipsită tocmai de sprijinul SUA. În consecință, deși constituia o noutate în ansamblul relațiilor internaționale, ea a fost departe de rolul pe care îl acordaseră inițiatorii săi.

Interesant este că și noua Rusie, sovietică, a venit cu un program de pace revoluționar. În primele decrete și luări de poziție ale liderilor bolșevici, ei au pus accent pe încetarea războiului, realizarea unei păci fără compromisuri, aplicarea principiului autodeterminării popoarelor, termen care a avut o foarte mare circulație și care a generat multe speranțe printre numeroasele națiuni asuprite în fostul Imperiu Rus. Unele dintre ele au și făcut pasul de la teorie la practică, reușind, nu cu puține eforturi, să-și (re)configureze o structură statală (Finlanda,

Țările Baltice, Polonia). Altele, cum ar fi Ucraina și Georgia, n-au reușit, cauza principală fiind preluarea de către regimul bolșevic a programului expansionist al țarismului.

*

Anul 1917 a adus cu sine restructurări importante pe plan geopolitic. Ca urmare a revoluțiilor din Rusia, Frontul Oriental de la Marea Baltică la Marea Neagră s-a prăbușit, ceea ce a reprezentat un mare avantaj pentru Germania, deoarece nu mai lupta pe două fronturi. Pe celelalte fronturi, în special pe cel occidental, au avut loc încleștări teribile, dar niciuna din părțile beligerante nu a obținut rezultate decisive. A fost o măcinare de forțe, care nu a adus nicio lumină la orizont.

Însă, anul 1917, dacă nu a înclinat balanța pe câmpul de luptă, a fost decisiv pentru configurarea lumii postbelice prin două evenimente de covârșitoare importanță – intrarea SUA în război alături de Antantă și revoluțiile din Rusia.

Prin trimiterea armatelor sale în Europa, SUA își asumau, implicit, un rol proeminent în afacerile mondiale, chiar dacă, în anii interbelici, Washingtonul a revenit la o politică izolaționistă.

Dacă America a intrat în război triumfătoare, cu dorința de a restructura bazele pe care funcționaseră relațiile internaționale de până atunci, în Eurasia revoluția a cufundat fostul Imperiu Rus în haos și război civil. Învingătoare, Rusia sovietică a

proclamat țeluri revoluționare mult mai adânci, ce vizau restructurarea din temelii a lumii („revoluția mondială”).

Unul dintre primele acte emise de bolșevici a fost „Decretul asupra păcii”, document care își propunea să zdruncine din temelii sistemul raporturilor dintre state. Liderii de la Petrograd chemau la o pace „fără aneмиuni și fără despăgubiri” și propuneau renunțarea generală la orice dominație neacceptată asupra națiunilor de pe continentul european sau în afara acestuia. Să remarcăm că ambele țări, una intrată de curând în război, iar alta tocmai ieșită din el, veneau cu programe revoluționare pentru restructurarea din temelii a ordinii politice mondiale, a relațiilor internaționale. Cele două concepții au avut un extraordinar ecou, modelând cel puțin în parte, raporturile mondiale de putere în perioada interbelică. Idealismul american și revoluționarismul sovietic prefigurau *in situ*, ordinea mondială de mai târziu.

După război, din motive diferite, SUA și URSS au avut un rol marginal în sistemul relațiilor internaționale. SUA au adoptat voluntar o politică de izolare, iar URSS a fost „proscrisă” de sistemul versaillez. Amândouă au revenit în forță în cursul celui de-al Doilea Război Mondial, pentru ca după încheierea lui să domine viața internațională în cadrul sistemului bipolar. Originea acestuia se regăsește, însă, oarecum paradoxal, în anul de grație 1917.

1917 – UNDER THE SIGN OF GEOPOLITICAL CHANGES

The study brings into discussion the main events occurred during the year of 1917 on the battlefields of the First World War. The author underlines the fact that both fighting coalitions, Triple Alliance and Entente Powers, faced strong internal contradictions. As regards the military operations, ample and heavy fighting took place, the cost in human lives was astounding but no decisive result has been reached.

In 1917, two events of a major importance happened: the USA's entry into the war (the 6th of April), joining the Entente Powers, and breaking down of the revolutionary movement in Russia, ended with the taking over of state power by the Bolsheviks. Under such circumstances and under the impact of Russia's decision to drop out of the war, the Eastern front dramatically collapsed.

■ 90 de ani de la bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oltuz

STĂRI DE SPIRIT ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN VARA ANULUI 1917

CERASELA MOLDOVEANU

Dincolo de aprecierile și evaluările asupra unora sau altora dintre sursele documentare pe care le putem utiliza în dezvoltarea unui demers istoriografic, asupra valorii și relevanței acestor surse, este de netăgăduit faptul că, atunci când ne propunem să analizăm și să înțelegem starea de spirit, nivelul de trai, viața de zi cu zi a unei populații circumscrise unui teritoriu dat, în contextul unui conflict armat, sursele primare, precum documente oficiale, politice, diplomatice ori militare, sunt insuficiente. Putem suplini această lipsă făcând apel la resurse documentare, considerate îndeobște subiective și cu o mai mică relevanță în discursul istoriografic, precum literatura memorialistică ori presa. În contextul factual evocat și dat fiind subiectul enunțat, asemenea surse pot fi, de multe ori, și singurele pe care le avem la dispoziție.

Evaluarea stării de spirit a românilor într-un moment atât de tensionat, cum a fost vara anului 1917, este un demers dificil, dată fiind complexitatea evenimentelor și varietatea izvoarelor. Desigur, dacă ne referim la societatea românească, putem include într-o extensie și pe românii aflați sub autoritatea Imperiului dualist Austro-Ungar sau cel Țarist, dar această perspectivă excede aria studiului de față.

În anii imediat următori conflagrației mondiale, dar și ulterior, au fost publicate multe lucrări de memorialistică, românești și străine, ale unor personalități politice, culturale sau militare, martori prezenți și activi ai evenimentelor. Sunt mărturii interesante, cu valoare de document, care au surprins prin culoarea și încărcătura emoțională a epocii, prin pasiunea sentimentelor redată de personajele implicate, acuratețea informațiilor fiind în funcție și de interesul urmărit, de obiectivitatea și, nu în ultimul rând, de talentul povestitorului. La dispoziția noastră stau o varietate de mărturii

memorialistice. Aș aminti lucrările cele mai cunoscute și mai apreciate de-a lungul vremii, folosite drept izvoare de referință și de alți autori preocupați de această perioadă istorică: memorii ale oamenilor politici români: I. G. Duca, Alexandru Marghiloman, Constantin Argetoianu, Alexandru Averescu, Theodor Cancicov; ale celor străini: contele de Saint-Aulaire, generalul Henri M. Berthelot; militari: generalii Alexandru Dabija și Radu R. Rosetti; oameni de cultură, de știință sau artă: istoricul Virgil N. Drăghiceanu, istoricul de artă, Alexandru Tzigara-Samurcaș, celebrul ziarist Constantin Bacalbașa, ilustrul pictor Costin Petrescu; prezențe feminine ale epocii: Sabina Cantacuzino, Pia Alimănișteanu; foste personalități din administrație: Anibal Stoenescu, director în Prefectura Poliției¹ etc.

Lor li se adaugă mărturii ale unor oameni simpli, civili și militari, ce au simțit nevoia de a depune mărturie asupra evenimentelor acestor ani. Descoperite în timp, ele constituie un al doilea val de izvoare ce completează și nuanțează mărturiile memorialistice mai sus enunțate. Un exemplu în acest sens sunt caietele de front ale poetului Cassian R. Munteanu, voluntar ardelean în armata română, mort pe front la Mărășești în vara anului 1917².

La nivelul anului 1917, statul și societatea românească se găseau într-un moment de cotitură. Dezastrele ce au marcat campania anului 1916 și-au pus amprenta asupra lor. După cum se cunoaște, pe de-o parte, membrii casei regale, guvernul, parlamentul și mare parte a instituțiilor de stat și de guvern (inclusiv Banca Națională și Casa de Consențămînt) s-au retras din noiembrie 1916 în Moldova, zonă considerată mult mai sigură, în acel moment, după stabilizarea frontului în Poarta Focșanilor. În aceeași situație era și armata care, în urma dezastrului de la Turtucaia și apoi prin

pierderea bătăliei de pe Neajlov (bătălia pentru București) și-a retras resturile unităților rămase, inclusiv noile contingente, în Moldova, în vederea reconstituirii și refacerii acestora, de data aceasta și cu prețiosul sprijin oferit de Misiunea Militară Franceză.

De cealaltă parte, în sudul țării, inclusiv în capitală, se contura tabloul unei Români aflate sub ocupația inamicului, cu toate vicisitudinile ce decurgeau dintr-o astfel de situație. Din ordinul premierului liberal Ion I. C. Brătianu, în București au rămas o mare parte din membrii administrației locale, dar și fruntași ai Partidului Conservator, cu orientare germano-filă, precum P.P. Carp, Alexandru Marghiloman, Titu Maiorescu, și liberali, care din oportunism au preferat să se pună sub protecția liderului conservator Al. Marghiloman. Referitor la aceștia, renumitul ziarist C. Bacalbașa nota cu dezamăgire în memoriile sale: „Atât de nemărginită este lășitatea unui mare număr de oameni, încât foarte mulți liberali de frunte, și atâția alții care au luptat pentru intrarea în război, reneagă totul, au uitat totul, insultă pe fruntașii politici, și liberali și conservatori, care au plecat la Iași, și se duc de se umilesc în rugăciuni și protestațiuni la picioarele d-lui Alexandru Marghiloman, șeful partidului conservator filo-german”³. A rămas pe loc și o parte a bucureștenilor, fiecare cu opțiunile și interesele de moment, formată în special din femei, bătrâni, meșteșugari, calfe, în general oameni săraci din mahalele orașului. Lor li se adăugau profitorii de pe urma războiului, cei pentru care nu conta naționalitatea celor cu care făceau afaceri ori condițiile în care își desfășurau activitatea: moșieri, negustori, cămătari, proprietari de localuri sau prăvălii. Completează această radiografie a societății românești sub ocupație și artiști, gazetari sau oameni de cultură, rămași în teritoriul ocupat din varii motive, de la lipsa de alternativă, până la oportunism sau dedicație oarbă.

Este știut că, în timp de război, presiunea materială și psihologică o resimt cel mai acut oamenii simpli. Situația bucureștenilor, în general a celor aflați sub ocupație în Oltenia, Muntenia și Dobrogea, nu a fost deloc ușoară. Pe lângă greutățile și amărăciunea războiului, epidemiile de tifos exantematic și febră tifoidă din iarna 1916/1917 au contribuit la subminarea moralului și așa scăzut al românilor. La intrarea lor în București, trupele germane, austro-ungare, bulgare și otomane au găsit o populație demoralizată, blazată, chiar dis-

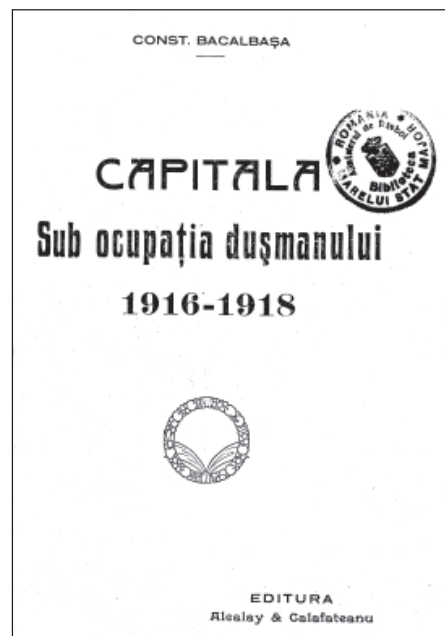
perată, care trebuia să-și ducă existența zilnică și să supraviețuiască în acele condiții vitrege. Condițiile extrem de aspre impuse de modul de organizare a aparatului administrativ și militar al autorităților germane, impresionant, de altfel, prin rapiditatea și eficiența lui, precum și spolierea sistematică a populației prin rechizițiile forțate și abuzurile frecvente, executate în special de militarii bulgari și germani, au apăsător și îngreunat mai mult traiul acestora. A fost instaurată cenzura asupra principalelor mijloace de informare sau de culturalizare a maselor, astfel că Bucureștiul a rămas doar cu un singur organ de presă, „Gazeta Bucureștiului”, controlat în totalitate de germani, în timp ce, în teatrele și cinematografele bucureștene, producțiile românești sau franțuzești, care rulasera cu succes până atunci, au fost treptat înlocuite cu cele germane sau austriece. Până și cafenelele celebre în epocă, confiscate, practic, de militarii germani și bulgari, și-au schimbat, peste noapte, denumirea. Universitatea, Academia Română, dar și școli și licee, au fost închise pe termen nedeterminat, sau și-au schimbat destinația, folosind drept spitale de campanie pentru răniții din rândul ocupanților care, de la începutul verii 1917, au început să curgă tot mai mulți de pe front.

Într-un articol publicat în Germania, Arthur Kellerman, care vizitase Bucureștiul la începutul verii anului 1917, face o frumoasă și obiectivă descriere a contradicțiilor vizibile ce marcau atmosfera și starea de spirit a populației capitalei: „Văzuți în fugă, Bucureștii fac impresia unei văduve frumoase pe care o prinde bine o tristețe ușoară și un zâmbet de resemnare. Viorile lăutarilor cântă ca mai înainte, dinaintea cinematografelor e gălăgie, doamnele cochetează în elegante rochii de mătase și cu ochi frumoși; se ia masa la restaurante, sunt teatre, varietate-uri, operete, parcuri deschise... Dar toate astea înșală. Este zgomotoasă doar suprafața pestriță a Bucureștilor. Dacă sunt cocote care râd prin localurile de noapte, asta nu înseamnă că în București nu există mii de mame și soții care plâng... E o legendă că morții de la Argeș ar fi fost uitați. Zgomotul și aparenta fără grijă a Bucureștiului nu pot să înșele pe nimeni din acei care privesc mai adânc”⁴.

Comunicatele și știrile românești privind evoluția evenimentelor de pe frontul românesc sau cel din apus ajungeau fie cu întârziere în capitala ocupată, fie erau minuțios periate de filtrul cenzurii germane, astfel că orice victorie a forțelor militare

din tabăra Antantei era prezentată lapidar sau, adeseori, trecută sub tăcere. Cele mai multe informații se obțineau, de obicei, pe cale orală, la adăpostul birturilor și cafenelelor, al caselor boierești, locuri de întâlnire al protipendadei bucureștene sau din presa străină: ziare nemțești, austriece și ungurești care au pătruns în Regat odată cu trupele de ocupație („Pester Lloyd”, ș.a). Acesta a fost și motivul pentru care ecoul luptelor de la Mărăști, Mărășești și Oituz nu a avut impactul scontat. Vestile despre victoriile românești au ajuns cu întârziere sau trunchiate, opinia publică românească din teritoriile ocupate fiind lipsită de perspectiva unei evaluări exacte și obiective a situației. S-a ajuns astfel ca lipsa comunicatelor sau trunchierea lor să fie interpretate ca o nouă victorie a românilor, pe care nemții se străduiau s-o ascundă. Cert este că, deși cu întârziere, oamenii au aflat și au respirat ușurați, după o lungă perioadă de încordare, în care își închipuiseră că și Moldova avea să devină un teritoriu ocupat. Referitor la această stare de lucruri, în memoriile sale, N. Drăghiceanu povestește cum suna comunicatul german legat de bătălia de la Mărăști din 11/24 iulie 1917: „În partea de sud a Carpaților, inamicul a pătruns în Valea Șușitei, în liniile noastre. Un atac dat cu repeziciune a fost oprit într-o pozițiune îngustă, situată imediat spre apus”. „Astfel a fost rezumată bătălia de la Mărăști în comunicatul german, pe care bucureștenii l-au citit fie în coloanele singurului ziar ce apărea în oraș, fie peste drum de Carul cu Bere, unde erau afișate, de la o vreme, ultimile știri de pe diversele fronturi. Lipsiți pe moment de alte surse de informații, locuitorii Capitalei, deși bănuiau că inamicul suferise o înfrângere, nu și-au dat seama de proporțiile acesteia”.

Pe aceleași coordonate nefaste s-au situat și arestările la care au fost supuși încă din primele zile toți cei care erau bănuți a fi împotriva ocupanților, sau care se arătaseră nemulțumiți față de modul brutal de manifestare al acestora. Multe personalități ale opiniei publice bucureștene, oameni importanți sau chiar oameni de rând au făcut cunoștință cu camerele de la Hotel Imperial, unde au fost improvizate locurile de detenție. Pentru că arestările au sporit, în urma denunțurilor anonime, același C. Bacalbașa își amintea cu amărăciune cum, în acea perioadă, un căpitan german de la poliția imperială îi mărturisea unui cunoscut al său: „Ciudată țară e țara dumneavoastră! Nu e

■ **Constantin Bacalbașa ne-a lăsat mărturii impresionante din vremea ocupației germane asupra Bucureștilor**

zi în care să nu primim 20-30 de delațiuni în contra a tot felul de persoane. Asta în Germania ar fi cu neputință”⁵. Nu știm cât adevăr conțin vorbele militarului german, dar este cunoscut faptul că obiceiurile acelei perioade, firește, păstrând proporțiile, se vor reedita în timpul anilor '50, de tristă amintire. În această atmosferă, tensionată și sumbră, viața își urma cursul, și așa cum se întâmplă de obicei în situații limită, de criză, compromisurile nu au lipsit. Indiferent de treptele ierarhiei sociale sau politice pe care se aflau, cei care au fost slabi și au cedat, cei oportuniști sau cei disperati au preferat, în acest joc al supraviețuirii, să colaboreze cu inamicul. Sunt de notorietate întrunirile dintre fruntașii conservatori și discuțiile purtate de aceștia cu membri influenți ai autorităților de ocupație, în care colportau tot felul de planuri în care scenariul era înlăturarea dinastiei regale, modificarea Constituției și alegerea unui alt guvern care să încheie pacea cu Puterile Centrale, toate concepute ca o lovitură de stat, rapidă, „spre binele țării”. După cum se știe, cel mai fervent susținător al detronării regelui și instalării pe tronul României al unui fiu al kaiserului era chiar fostul lider conservator P. P. Carp, care nu a găsit însă aderenți la fel de înfocați printre ceilalți fruntași ai partidului. Conform

aprecierilor făcute de contemporanii săi, P. P. Carp era un bun român, o persoană demnă, cu caracter și verticalitate morală deosebită, dar un germanofil convins. El a rămas statornic acestei orientări de la începutul carierei sale politice, fiind convins că primejdia mare pentru România venea dinspre Rusia. Rapturile teritoriale suferite de România, în favoarea Rusiei țariste, au determinat și consolidat în timp această credință a sa, el fiind în același timp și un mare admirator al tehnicii și strategiei de luptă germane. Prin alianța cu Germania, el spera la o reîntoarcere a Basarabiei la România, fapt care s-a și realizat în 1918, printr-o conjunctură istorică favorabilă României. El a rămas, deși din rațiuni bine intenționate, închistat în planurile și ideile sale „conservatoare”, până la capăt.

O altă categorie a populației care a acceptat colaborarea cu dușmanul, pe de-o parte, obligată de natura serviciului, pe de alta, complăcându-se cu bună știință, au fost funcționarii publici din administrația locală. Pe fondul unor lipsuri generale, corupția și specula, fraudele, în special cele economice erau întreținute de aceștia, în strânsă legătură cu cei din Administrația militară germană. La mai mulți autori ai epocii apare menționată o mare fraudă cu făina destinată fabricării pâinii pentru populația orașului, în care ar fi fost implicat însuși primarul Bucureștiului din acea vreme, colonelul V. Verzea, silit să demisioneze în urma scandalului. Chiar și Marghiloman, în notele sale, amintește despre această afacere veroasă în care au fost implicați ofițeri germani, câțiva proprietari de mori din București și unii funcționari ai Primăriei. Aceștia, în loc să livreze întreaga cantitate de făină integrală rezultată din grâul primit, au fabricat în mod clandestin griș și făină albă, pe care le-au vândut apoi la bursa neagră, în timp ce brutăriilor le-au fost livrate doar reziduurile⁶.

Nici în Moldova lucrurile nu stăteau prea bine. Pe lângă localnici, exodul de populație, provenită din zonele ocupate și încartiruirea contingentelor de militari români au creat o aglomerație fără precedent în orașe, în special în Iași, devenit capitala provizorie a României. Ieșenii, așa cum spune Constantin Argetoianu, nu i-au primit prea bine pe bucureștenii veniți în număr atât de mare. Cum era de așteptat, chiar și în aceste condiții vitrege, cea mai mare parte a clasei politice și militare românești, reprezentanții străini ai ambasadelor sau cei militari, precum și persoanele înstărite și-au găsit locuințe la nivelul rangului și pretențiilor pe care

le aveau. Odată instalați, aceștia și-au reluat modul de viață anterior, cu întruniri și lungi dezbateri politice, derulări de afaceri, mai mult sau mai puțin licite, vizite de curtoazie între doamnele din înalta societate, distracții de tot felul. Prin comparație, trebuie să amintim de devotamentul și abnegația cu care erau îngrijiți bolnavii, de către doamne sau domnișoare, membre ale unor familii de vază, transformate în infirmiere, de felul cum însuși regii României au îmbărbătat și au oferit alinare celor mulți, aflați în suferință. Edificator este modul cum descrie Radu R. Rosetti, în mărturisirile sale din timpul războiului, aceste vizite la căpătâiul bolnavilor, chiar după bătălia de la Mărășești: „Era o mare deosebire între felul cum se petreceau vizitele Reginei și cele ale Regelui în spital. Regina era regină și în vizitele acestea. Ea mergea de la pat la pat, împărțea sau făcea să se împartă deopotrivă daruri și schimba cam un număr egal de cuvinte cu fiecare bolnav, toate acestea cu multă bunătate, dar ca îndeplinire a unei datorii. Regele, în vizitele sale, nu mai era rege, ci era un om și un om foarte înțelegător. De aceea și din pricina timidității sale, El nu prea știa ce să spună fiecărui rănit, dar inima-i și finețea lui naturală îi făceau să simtă pe oamenii simpli, neprefăcuți, buni și înțelegători și atunci urma o lungă convorbire între țaranul-ostaș și omul înțelegător ce purta atât de simplu și atât de demn coroana regală, convorbiri asemănătoare acelor ce-mi închipui că avea Ștefan cel Mare spre sfârșitul domniei sale cu apărătorii gliei moldovenești...”⁷ Din păcate, marea masă a populației moldovene, cât și a celor care și-au căutat un adăpost vremelnic, fugind din calea ocupanților, s-a lovit zilnic de precaritatea situației economice, generată de război. Lipsa locuințelor, a alimentelor de bază, specula, tifosul exantematic reprezentau cele mai grele provocări pe care populația trebuia să le înfrunte. Întreaga speranță se îndrepta spre armată, care se afla în plin proces de refacere și reorganizare, o armată care să continue lupta până la victoria finală. Pentru motivarea soldaților, în mare majoritate țărani, și pentru a preîntâmpina orice mișcări de revoltă, asemănătoare celor din armata rusă, camerele legiuitoare ale Parlamentului au votat, la 12/25 iunie 1917, legea pentru modificarea Constituției în vederea unei viitoare reforme agrare și a introducerii votului universal. Acesta a fost un factor catalizator al victoriilor ulterioare de pe front, luptele de la Mărăști, Mărășești și Oituz fiind susținute și câștigate de o armată română

înnoită, refăcută, dotată și pregătită la standardele apusene și cu un moral mult mai ridicat.

Dacă ar fi să analizăm în paralel cele două situații, cea a populației ocupate din zonele de sud ale țării și din capitală și cea din zonele Moldovei, constatăm două stări de spirit întrucâtva asemănătoare, dar și distincte, în același timp. Putem vorbi chiar de două Românii atât de asemănătoare și totuși diferite. Asemănătoare prin natura vicisitudinilor înfruntate, generate de starea de război, foamete, lipsuri, epidemii, dar distincte prin dramatismul și specificul situației. Pe de-o parte, zona de sud a țării, un teritoriu aflat sub ocupație, la bunul plac al inamicului, cu o populație sufocată de cenzură, frustrată și umilită, obligată să supraviețuiască într-un regim dur de ocupație. De cealaltă parte, în Moldova, locuitorii care au trăit momente tensionate determinate de revoluția rusească din februarie 1917, de incertitudinea confruntărilor care aveau loc atât de aproape de ei. Victoriile de pe front, dar și anunțarea reformelor au refăcut starea morală a clasei politice și a opiniei publice românești. Dezintegrarea armatei ruse a produs, de asemenea, multă îngrijorare și temeri pentru viitor, dar, în final, nu a anihilat spiritul unui popor liber, nutrinde speranța unui nou început, mândru și încrezător în armata țării, pe care, în mod deschis, a putut s-o susțină moral și material până la capăt.

¹ Cf. I.G. Duca, *Memorii*, vol. III-IV, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, 1994; Alexandru

Marghiloman, *Note politice, 1897-1924*, vol. II, București, 1927; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II-III, București, 1993; Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. II – 1916-1919, ed. îngrijită, studiu introductiv și note, Eftimie Ardeleanu, București, 1992; Theodor V. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic, august 1916-dec.1918*, vol. II, București, 1921; Contele de Saint-Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Paris, 1953; Gl. Henri M. Berthelot (despre), *General H. Berthelot and Romania. Memoires et correspondance 1916-1919*, edited with a biographical introduction by Glenn E. Torrey, New York, 1987; Gl. Alexandru Dabija, *Armata română în războiul mondial, 1916-1918*, vol. 2-3, București, 1937; Gl. Radu R. Rosetti, *Mărturisiri. 1914-1919*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note de Maria Georgescu, București, 1997; Virgil N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, 1920; Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri silite*, București, 1920; Constantin Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului, 1916-1918*; Brăila, 1921; Costin Petrescu, *Jurnal de război. 1916-1918*, text comunicat de arh. Radu Costin Petrescu și îngrijit de Octavian Ungureanu, în „Revista de Istorie Militară”, nr. 3 (20)/1993, p. 8-10, 36; nr. 1-2 (23-24)/1994, p. 11-15 și nr. 3 (25), 1994, p. 2-6; Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. Războiul 1914-1919*, București, 1937; Pia Alimănișteanu, *Însemnări din timpul ocupației germane*, București, 1929; Anibal Stoenescu, director în Prefectura Poliției Capitalei, *Din vremea ocupației*, București, 1927.

² Vezi Cassian Munteanu, *Bătălia de la Mărăști. Zilele de glorie ale Armatei 1 române, 24 iulie-10 august 1917*, București, 1919.

³ Constantin Bacalbașa, *op.cit.*

⁴ Arthur Kellerman, articolul *In dem besetzen Bukarest*, în „Bukarester Tageblatt”, 1917, apud C. Kirițescu, *Războiul pentru întregirea României*, vol. III, p. 172.

⁵ Constantin Bacalbașa, *op.cit.*

⁶ Alexandru Marghiloman, *op.cit.*, vol. 3, p. 12-13.

⁷ Gl. Radu R. Rosetti, *op.cit.*, p. 223.

MIND FRAMES WITHIN ROMANIAN SOCIETY DURING SUMMER 1917

Under the circumstances of war, memorialistic literature represents a very important historical source, pointing out the population frame of mind, the feelings, desires and expectations of the whole society.

The summer of 1917, found out Romania divided from political and institutional point of view. The population from southern part of the country seized by the enemy, was forced to tolerate, both the brutality of the german invaders and the material lacks, generated by war.

In spite the straitened circumstances, in the north and north-west part of the country where the army, the romanian state institutions, including the government and royal family withdrawn, the population frame of mind identified with the general efforts of supporting the army, in order to save the Romanian nation.

ALIANȚELE – ÎNTRE TEORIA ȘI PRACTICA RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

ȘERBAN F. CIOCULESCU

Realişti şi neorealişti văd lumea internaţională ca pe un loc periculos, indiferent că „răul” îşi are originile în natura umană sau în efectele involuntare ale structurii (sistemul internaţional) asupra agenţilor (statelor). Dacă existenţa stării de anarhie este mai presus de orice bănuială, iar statele sunt preocupate de supravieţuire, în primul rând, concluzia logică este aceea că cel mai puternic va avea şanse sporite să îşi îndeplinească obiectivul primordial. Iar de securitatea maximă se va bucura doar cel mai puternic actor al sistemului, acesta fiind o afirmaţie-cheie a realismului „ofensiv”. Un actor statal raţional, precum cel postulat de modelul (neo)realist, îşi va purta singur de grijă (waltzianul *self-help*), dar sunt situaţii în care va trebui să îşi unească forţele cu cele ale altor actori, spre a-şi îndeplini obiectivul existenţial. „Echilibrul intern” (*internal balancing*) al unui potenţial hegemon se realizează prin creşterea economică, dezvoltarea industrială, avansul tehnologic, creştere demografică etc. În schimb, „echilibrarea externă” (*external balancing*) se realizează prin alianţe şi alte forme de aliniere.

Definiţie

Putem defini o alianţă ca fiind „promisiunea de asistenţă reciprocă militară între două sau mai multe state suverane”¹. Definiţia este una foarte sintetică, omisivă, de aceea trebuie aduse precizări suplimentare. Mai cuprinzător, este un acord formal sau informal ce prevede cooperarea în domeniul securităţii (apărării), între două sau mai multe state. Se poate face o distincţie între simpla aliniere şi alianţă. Alinierea este informală, tacită, obligaţia de a acorda sprijin a partenerului este una morală şi/sau strategică. Alianţa presupune un tratat, un acord oficial, cu efecte juridice. Desigur există şi alianţe secrete, precum acordul semnat de România cu Puterile Centrale în 1883,

necunoscut mult timp opiniei publice din ţară. Coordonatele ce trebuie reţinute în delimitarea câmpului semantic al conceptului de alianţă sunt următoarele :

1. state suverane, independente;
 2. stare de anarhie sistemică (lipsa unui guvern mondial);
 3. primordialitatea securităţii militare faţă de celelalte niveluri ale securităţii (societale, culturală, economică, de mediu etc.);
 4. conştientizarea necesităţii menţinerii echilibrului puterii sau, din contră, a avantajelor perturbării acestuia;
 5. conştientizarea de către state a imposibilităţii de a realiza singure obiectivele asociate interesului naţional;
 6. existenţa unei ameninţări comune pentru cel puţin două state;
- Alte coordonate, de data asta facultative, sunt :
7. existenţa unor interese economice complementare, starea de interdependenţă economică, investiţii încrucişate etc.
 8. existenţa unor afinităţi cultural-ideologice, a unor influenţe politice încrucişate.

Alianţele au un aspect politico-militar ce le scoate în evidenţă, iar scopul lor este unul eminamente raţional şi egoist – asigurarea securităţii proprii ca parte a unui bun colectiv. Te aliezi „contra cuiva” şi „alături de cineva”, dar dominante sunt ostilitatea/teamă faţă de alt actor (sau un grup de actori statali)². Acest lucru se poate realiza fie printr-un tratat clasic de alianţă, fie printr-un acord de securitate (apărare) colectivă. Diferenţa constă în faptul că tratatul de alianţă presupune existenţa unui inamic (rival) comun, bine identificat (în unele cazuri se specifică clar contra cui este valabil acordul), pe când securitatea colectivă se referă la potenţiali adversari şi presupune solidaritatea de grup contra tuturor ameninţărilor militare venite din partea unor terţi. Alianţele pot

fi și „ofensive” (între state revizioniste care vor să răstoarne *statu quo*-ul), ceea ce nu este cazul tratatelor de securitate colectivă.

Echilibrul puterii versus tranziția puterii

Teoria echilibrului puterii afirmă că paritatea de putere între alianțe rivale este un factor al asigurării păcii, prin mecanismul descurajării. Invers, apariția unui decalaj de putere între acestea va încuraja tabăra mai puternică, în cazul în care este revizionistă, să încerce să răstoarne *statu-quo*-ul în favoarea sa. Așadar, alianțele trebuie înțelese în contextul poziționării actorilor statali față de *statu quo*. Se vor produce alinieri între revizionisti, contra puterilor dominante satisfăcute, sau între acestea contra revizionistilor. Ceva mai rar, au existat și cazuri de aliere a unui actor revizionist cu cei care apărau ordinea existentă, dar în contextul existenței unui alt actor revizionist care constituia o amenințare directă la adresa tuturor. Cel mai bun exemplu este cel al URSS care, după ce a fost atacată în 1941 de Germania nazistă, s-a alăturat Franței, Marii Britanii și ulterior SUA, deși statul sovietic era de fapt un imperiu nesatisfăcut cu „ordinea” de la Versailles. În acest caz, a funcționat mecanismul descris de neorealismul S. Walt drept „echilibrul amenințării”³, URSS aliindu-se cu Occidentul contra principalei amenințări – Germania. În acest sens, declarațiile lui Churchill și Roosevelt privind necesitatea de a te alia cu răul cel mai mic contra celui mai mare sunt edificatoare în ceea ce privește lipsa lor de iluzii referitor la faptul că URSS ar fi un stat cu adevărat devotat *statu quo*-ului...⁴.

Un alt exemplu este ilustrativ pentru existența dilemelor referitoare la alianțele posibile și cele dezirabile. Italia, la începutul Primului Război Mondial, se găsea *de facto* în tabăra Puterilor Centrale și cu siguranță era un actor revizionist, dorind modificări teritoriale în relația cu Franța și Austro-Ungaria. Fiind contra *statu-quo*-ului, logic ar fi fost să păstreze alianța cu Berlinul și Viena, deoarece germanii reprezentau cel mai puternic stat continental. Însă era clar că Italia nu va obține câștig de cauză, atât față de Franța, cât și față de Austro-Ungaria, concomitent. Finalmente, a ales tabăra Antantei, considerând că șansele de victorie sunt mai mari, iar teritoriile ce îi vor reveni au valoare strategică, economică și sentimentală superioară. Comportamentul Italiei poate fi descris cel mai bine prin termenul de oportunism și mini-

mizarea riscurilor – a preferat să se alieze cu cei care aveau o probabilitate sporită de succes. De altfel, numeroși actori revizionisti se aflau în cadrul Antantei, deși ulterior Germania a fost adesea acuzată că a purtat preponderent vina războiului: Italia; Franța, care revendica Alsacia și Lorena; Rusia cu gândul mereu la Strâmători și la Balcani; România, preocupată de soarta conaționalilor din Imperiul Austro-Ungar, își dorea alipirea Transilvaniei și a Banatului.

Pe de altă parte, teoria „tranziției puterii”⁵ postulează un risc sporit de război „hegemonic” atunci când puterea coaliției revizioniste ajunge aproape de nivelul parității cu tabăra ce apără *statu quo*-ul⁶. Toate aceste teorii se află în cadrul filonului neorealism, ele presupun existența unor actori statali raționali, egoiști, dornici să își maximizeze puterea și securitatea. *Real-Politik*-ul moștenit din epoca lui Bismarck și transformat în „știință” de realiști, afirmă că alianțele nu implică nici prietenie, nici sentimente, ci pur interes. Ele sunt conjuncturale și trecătoare, ba chiar reversibile: aliatul de astăzi poate deveni mâine inamic. Este cazul organizației conduse de Bin Laden, Al Qaeda, care în timpul războiului afgano-sovietic a beneficiat de sprijin logistic american pentru a deveni ulterior un inamic global teribil pentru SUA⁷. De aceea va exista cooperare în cadrul alianțelor doar atât cât este necesar pentru realizarea scopului comun. Nimeni nu dorește să investească foarte mult într-un aliat ce-i poate deveni rival/inamic curând, așadar realismul afirmă că statele au dificultăți în a coopera deoarece sunt interesate mai ales de distribuția câștigurilor „relative” (unul în raport cu celelalte) decât de a celor „absolute”. Alianțele sunt rareori simetrice, adică stabilite între parteneri egali ca rang de putere și cu resurse mobilizabile identice. Cel mai adesea, e vorba de alianțe asimetrice, în care unul este mai puternic, iar ceilalți mai slabi. În timpul Războiului Rece, SUA constituiau principalul pol de putere din cadrul NATO, iar în caz de război, acesta ar fi avut loc probabil în Europa (cel puțin în anii '50), fapt ce ar fi necesitat un efort deosebit cerut americanilor. Așadar, aliații se tem în genere să nu li se ceară o contribuție prea mare la efortul comun și să nu vadă unii aliați transformându-se în inamici, așa cum a constatat Germania în anii Marelui Război din 1914-1918: părăsită de Italia și România, nevoită să susțină militar și economic o Austro-Ungarie prea slabă în fața Rusiei și chiar a Serbiei.

Tendințe economice, psihologice, sociale și istorice

Pe lângă teama, să spunem firească, de a nu ajuta în mod involuntar la apariția unui inamic, statele tind să își reducă nivelul de cooperare în cadrul alianțelor și din alte motive de natură economică, politică sau psihologică. Ele nu vor să împovăreze propria economie prin fonduri date altor state, nu vor să ajute un alt stat să obțină o poziție dominantă în sistem și de asemenea experimentează ceea ce Mancur Olson a denumit „paradoxul acțiunii colective”⁸ – tendința de a „trișa”, de a se comporta ca un *free rider* într-o asocieră, spre a beneficia de rezultatul final (un bun public, colectiv), dar fără a plăti prețul necesar⁹. Lucrul în echipă cu alți actori aduce accederea la un bun colectiv dorit, dar rezultatul îi avantajează și pe ceilalți. De aceea, actorii mici vor tinde să contribuie cu prea puțin (cotă suboptimală) la efortul general. Cu cât sunt mai mulți actori, părțile de beneficiu vor fi mai mici și tendința de a trișa este mai mare. Așadar, trebuie să ne așteptăm, de regulă, la o asimetrie în contribuțiile membrilor unei alianțe la securitatea comună. „Când – așa cum se întâmplă în orice organizație cu un număr limitat de state-națiuni – numărul de membri ai organizației e relativ mic, membrii individuali pot avea un stimulent să facă sacrificii semnificative spre a obține acel bun colectiv, dar vor tinde să ofere doar cote suboptimale din acest produs. Va exista, de asemenea, o tendință a membrilor mari – aceia care acordă o valoare mai mare bunului public – de a suporta o parte disproporționată din povară...”¹⁰.

Securitatea internațională/regională este un bun colectiv, deoarece de el vor beneficia probabil și non-plătitorii, iar membrii organizației (alianței, în cazul de față) vor avea acces la el, fără costuri marginale semnificative. Un bun exemplu este cel al Elveției, stat situat între state membre NATO (cu excepția Austriei) și UE, care este apărat implicit de agresiuni externe prin faptul că rachetele, avioanele sau trupele agresorului ar trebui să străbată spațiul aerian sau terestru al țărilor aliate vecine.

Ex nihilo, nihil. Statele ce se decid să intre într-o alianță vin cu o zestre istorică proprie, cu interese naționale specifice, cu sensibilități interne clare față de anumite aspecte de politică internațională. Ele nu pot renunța la aceste obiective naționale doar spre a face pe placul aliaților. Cu toate acestea sunt și cazuri în care un stat sacrifică

interese tradiționale spre a atrage și a menține un aliat în momente foarte dificile.

Atunci când țările arabe au atacat Israelul în 1948 spre a-l distruge și a recupera teritoriile Palestinei istorice, pe care arabii le considerau ale lor, Egiptul, Siria, Transiordania și celelalte țări arabe aveau deja disensiuni privind împărțirea teritoriilor ce urmau a fi luate Israelului – Transiordania ar fi dorit să obțină partea de Est, dar Egiptul și Siria nu puteau accepta acest plan. De aceea, alianța a fost subrezită de aceste disensiuni încă de la început.

Un alt exemplu se referă la două state comuniste, China și Vietnam. Deși Beijingul ajutase Hanoiul în războiul contra SUA, după victoria forțelor comuniste și retragerea americanilor, vietnamezii au invadat Cambodgia, procedând la schimbarea liderului Pol Pot. China a trimis în 1979 un corp expediționar în Vietnam, demonstrându-și ostilitatea față de fostul aliat pe care a vrut să-l pedepsească pentru atacarea Cambodgiei și răsturnarea Khmerilor Roșii de la putere.

Exemplul invers este cel al Marii Britanii care, în anii Primului Război Mondial (1915), a acceptat ca Rusia să obțină Strămtorile în caz de victorie a Antantei contra Puterilor Centrale, deși politica externă britanică din a doua parte a secolului al XIX-lea a urmărit exact blocarea accesului Rusiei în Mediterana și la Oceanul Indian, de teamă că Rusia va atenta la India, „perla coroanei”. Londra a făcut un mare sacrificiu¹¹ deoarece a realizat că Rusia avea nevoie de o motivație puternică spre a rezista tăvălugului infanteriei germane, știut fiind faptul că britanicii nu au putut deplasa pe frontul de Vest și pe cel de la Salonic suficiente trupe terestre spre a provoca înfrângeri decisive germanilor și aliaților acestora. Într-un mediu anarhic, statele se tem adesea că lipsa de sprijin pentru un aliat l-ar putea determina pe acesta să se retragă în neutralitate sau chiar să aleagă tabăra inamică.

Statele au niveluri diferite de putere și interese specifice, adesea ireductibile. Așadar, este puțin probabil ca o alianță să fie însumarea exactă a capacităților de putere (materială și spirituală) ale membrilor săi. Fiecare stat va contribui doar cu o parte din potențialul său de putere, doar în cazuri extreme ajungându-se la angajare totală. De exemplu, mobilizarea SUA în Primul Război Mondial a implicat participarea cu o fracțiune din potențialul uman și material, mai mică decât a Franței, Marii Britanii sau a Rusiei.

De asemenea, în cazuri foarte critice, când continuarea politicii de alianță pune în pericol existența unui stat, acesta poate considera „rațional” să negocieze abandonarea acelei alianțe. Este cazul Austro-Ungariei, care în ultimii ani ai Primului Război Mondial a luat în calcul în mod repetat ruperea alianței cu Germania.

Așadar, un actor rațional care decide să se alieze cu altul (alții) trebuie să-și pună câteva întrebări fundamentale. Cât de mare este beneficiul alianței față de costurile politico-militare și economice? Ce șanse de succes există? Cât de sigur poate fi de seriozitatea și valoarea celorlalți – „dacă eu decid să balansez contra unui potențial hegemon, oare și aliații mei mi se vor alătura”? Până în ce punct este rațional să se mențină alianța și ce indicii există atunci când este necesar să fie abandonată? Ce riscuri își asumă statul care părăsește o alianță?

Teoretic, o alianță durează doar atât timp cât este necesar spre a își îndeplini scopul, după care este sortită dispariției. Alianța statelor *statu quo* va exista câtă vreme coaliția revizionistilor va fi puternică. Odată cu înfrângerea militară a acesteia sau cu destrămarea ei din motive accidentale, aliații satisfăcuți vor reduce la minim implicarea în alianță sau chiar vor căuta parteneriate mai flexibile și mai puțin angajante. Așa s-a întâmplat după Primul Război Mondial cu Franța și Marea Britanie. În loc să continue alianța, așa cum ar fi vrut Parisul, și să existe garanții reciproce de securitate față de Germania, Londra a acceptat doar un parteneriat strategic fără obligații substanțiale, fapt ce a sporit tendința francezilor de a se purta dur cu Germania, chiar de a încuraja secesiunea unor regiuni aparținând acesteia.

Invers, actorii revizionisti, dacă obțin victoria, nu mai au motive să prelungească alianța. Joseph Nye sintetizează motivele destrămării alianțelor: „Alianțele se prăbușesc din tot atâtea motive din câte se formează, însă în general statele încetează să fie aliate atunci când ajung să se vadă ca lipsite de importanță ori se percep reciproc ca amenințare pentru securitatea lor”¹². Așadar, foștii aliați vor fi percepuți fie ca neutri, fie ca adversari. Când un stat devine prea puternic, foștii lui aliați ajung să îl perceapă ca pe un inamic și vor căuta să formeze o altă alianță care să îl contrabalanseze. Desigur, afirmația de mai sus trebuie nuanțată corespunzător. Un exemplu demonstrează dificultatea de a anticipa comportamentul statelor. După al Doilea

Război Mondial, SUA deveniseră principala putere militară (mai ales navală și aeriană, având o vreme și monopolul armei atomice) și economică a lumii, așadar ar fi fost de așteptat ca Franța și Marea Britanie, foștii aliați, să le vadă ca pe un pericol și să caute o alianță cu a doua superputere – URSS. De fapt, s-a întâmplat invers, vest-europenii au practicat un *bandwagoning* (alăturare la cel mai puternic) clar față de SUA și au participat la strategia de *containment* (stăvilire) față de URSS. De ce? În literatura de specialitate se arată că a funcționat mecanismul waltian al „echilibrului amenințării”: Parisul și Londra se temeau de URSS, din pricina ideologiei comuniste, a proximității geografice (trupele sovietice se aflau în inima Germaniei), așadar au preferat ca aliat SUA, cu regim politic similar (democrație liberală) și considerate un partener firesc.

Așadar, alianțele sunt făcute fie spre a îl contrabalansa pe cel mai puternic, fie pe cel mai amenințător. Uneori, mai ales în sisteme multipolare, există din partea unor state incertitudini în ce privește statul care se constituie în principala amenințare. Cu alte cuvinte nu este întotdeauna clar cine trebuie contra-balansat¹³.

Martin Wight își pune problema alianțelor naturale bazate pe interese convergente pe termen lung, solidaritate doctrinară, în cazul unui pericol comun de lungă durată. Pesimist, afirmă că „un grup de mici puteri nu poate avea o politică comună față de marile puteri”¹⁴. Avea dreptate prin aceea că impulsul pentru crearea unei alianțe solide vine cel mai adesea de la marile puteri exterioare regiunii respective. Iar micile puteri au adesea conflicte și neînțelegeri pe care nu le pot depăși singure.

Se pune și problema influenței tipului de regim politic (și al ideologiei oficiale) asupra alianțelor. John L. Gaddis demonstrează că succesul SUA în Războiul Rece s-a datorat și faptului că, formând o alianță de state democratice (NATO), bazată pe consens, valori și principii asemănătoare, au avut un avantaj structural față de URSS care crease Pactul de la Varșovia mai mult prin coerciție. Americanii s-au bazat pe consens (și au tolerat unele „devieri”, cum a fost cazul Franței generului De Gaulle, care a părăsit structurile militare ale NATO și a denunțat hegemonia nucleară și economică a SUA), pe când sovieticii au controlat coaliția comunistă prin forță și amenințare (cazul

Revoluției ungare din 1956 și al celei din Cehoslovacia anului 1968)¹⁵.

Comportament rațional versus deviații

Pe de altă parte, alianțele au o viață a lor: se nasc, se dezvoltă apoi dispar. Faptul că NATO și-a continuat activitatea și după Războiul Rece, când a dispărut adversarul comun, a fost interpretat de Christopher Layne¹⁶ și Kenneth Waltz ca rezultat al dorinței SUA, unica superputere, de a menține această alianță care servește intereselor naționale americane. Alți autori, adepți ai metodelor sociologiei organizațiilor au explicat persistența NATO prin existența unei birocrății politico-militare ce tinde să se perpetueze și să își găsească noi atribuțiuni. Din punctul de vedere al României și al altor state membre ale NATO, calitatea de aliat nu aduce doar securitate militară efectivă, ci și prestigiu, sprijin pentru democratizare și stabilitate internă, avantaje economice etc.

La nivel micro-politic, schimbarea liderilor unui stat poate determina un alt stat să rupă o alianță sau un parteneriat strategic cu primul, dacă noii lideri sunt ostili conducerii celui alt stat. Un bun exemplu este cel al căderii regimului monarhic din Iran. Șahul Mohamad Reza Pahlavi fusese un partener strategic al SUA, iar ayatollahul Khomeini, care l-a alungat de la putere, a privit Washington-ul ca pe un dușman, acționând în consecință. După ce naționaliștii chinezi conduși de Chan Kai Shek au pierdut puterea în China continentală, în 1949, ca urmare a războiului civil câștigat de comuniști, alianța dintre SUA și China s-a rupt, iar comuniștii chinezi și-au clamat deschis ostilitatea față de America.

Uneori, alianțele sunt flexibile, se desfac și se refac ușor, cum a fost cazul cu cele făurite sub egida cancelarului german Bismarck, alteori sunt rigide și beligene, exemplul tipic fiind Europa în anii premergători Primului Război Mondial. Teoretic, când există o omogenitate cultural-politică între state (valori comune, regimuri politice similare), alianțele sunt mai flexibile; din contra, când există o polarizare ideologică, ele sunt rigide, iar rivalitatea îmbracă forma jocului de sumă nulă, deoarece aceste state nu își recunosc legitimitatea și suveranitatea, așadar constituie amenințări existențiale unul pentru celălalt.

Tipologia comportamentului actorilor statali aflați în alianță cuprinde următoarele scenarii: alianță contra celui mai puternic din întregul sistem

sau din coaliția dominantă (*balancing* la nivelul sistemic)¹⁷, alianță contra celui mai amenințător (*balancing* la nivelul unui „complex regional de securitate” – Buzan), statele se aliază cu cel mai puternic sau cu cel mai amenințător spre a fi ferite de o agresiune (alianța unor state acționează ca factor de descurajare asupra potențialilor inamici, dacă există credibilitate) sau a profita de hegemonia primului (*bandwagoning*), statele se aliază cu altele care au ideologii/sisteme de valori similare (ex. alianța statelor comuniste contra lumii capitaliste sau alianța pe criterii civilizaționale conform modelului geopolitic al lui Huntington), statele se aliază cu cele care le susțin financiar sau cu cele care le „penetrează” sistemul politic intern.

Fiecare dintre aceste comportamente poate fi văzut ca rațional și egoist, dar ele exprimă contexte diferite ale securității și puterii actorilor (la nivelul realului și al percepției)¹⁸. Dacă *balancing*-ul este strategia predilectă a actorilor puternici, care știu că pot contracara hegemonul potențial sau real, *bandwagoning*-ul pare mai degrabă strategia celui slab, care știe că dacă ar rezista s-ar expune agresiunii, iar dacă s-ar alătura unei alianțe în același scop defensiv, rangul său de putere ar fi prea mic ca să încline balanța spre acea coaliție. De aceea fie va alege neutralitatea (soluție adesea riscantă, după cum a constatat pe propria piele Belgia în 1914), fie va prefera să se ofere „pe tavă” celui puternic și/sau amenințător, sperând să scape tendințelor agresive ale acestuia. Desigur, nu are nicio garanție că lucrurile vor sta astfel. Dacă se admite ca valabilă paradigma lui Waltz, conform căruia statele vor mai ales să își maximizeze securitatea, atunci strategia de *bandwagoning* poate fi considerată rațională, deoarece un război contra unui stat mult mai puternic tinde să fie contraproductiv, deci irațional. În contradicție cu realismul defensiv, cel ofensiv, reprezentat mai ales de J. Mearsheimer, nu vede *bandwagoning*-ul ca pe un comportament rațional, iar motivul este unul simplu: dacă statele caută să își maximizeze puterea, spre a-și asigura securitatea la cotele cele mai înalte, a practica *bandwagon* față de un alt actor înseamnă a renunța voluntar la sporirea propriului nivel de putere¹⁹!

S. Walt afirmă următoarele: „Tendința covârșitoare a statelor de a balansa mai degrabă decât a se alătura celui puternic (*bandwagon*) a înfrânt aspirațiile hegemonice ale Spaniei lui Filip al II-lea, ale Franței sub Ludovic al XIV-lea și Napoleon și

ale Germaniei sub Wilhelm II și Hitler. Deși ipoteza *bandwagoning*-ului prezice că acești potențiali hegemoni ar fi trebuit să atragă din ce în ce mai mult sprijin pe măsură ce se extindeau, răspunsul puterilor amenințate a fost în realitate unul opus. Cu cât un stat căuta mai tare să le domine pe celelalte, cu atât acestea s-au combinat spre a contracara amenințarea”²⁰.

Desigur, nu toți potențialii hegemoni au avut parte de adversari atât de raționali și vigilenți. Occidentalii au răspuns tendințelor expansioniste ale Germaniei naziste cu politici de *appeasement*, spre a o liniști și a evita războiul, pe când cel puțin un stat (o putere mijlocie) aflat în vecinătatea „periclitată” a Reich-ului a preferat calea alinierii cu acesta. Când Polonia a ales, în 1938, să se alăture *de facto* Germaniei în dezmembrarea Cehoslovaciei, ea nu putea avea, desigur, nicio garanție reală că Berlinul nu va proceda identic în cazul ei, dar a sperat ca bunăvoința manifestată va fi văzută cu simpatie de principala putere revizionistă din sistemul internațional. În plus, a beneficiat de un teritoriu Teschen/Cieszyn pe care altfel nu îl putea dobândi, așadar a dovedit un comportament revizionist și rapace²¹, cu toate că, rațional vorbind, ținând cont de tradiționala ostilitate germano-polonă (cazul Coridorului Danzig și nu numai) și de situarea sa între cei doi coloși revizionisti, URSS și Germania nazistă, ar fi fost mai logic să se alăture cu orice risc celor ce apărau ordinea versailleză. Această abatere de la modelul anticipat, anume *balancing*, este de înțeles doar dacă aplicăm teoria echilibrului amenințării, caz în care putem spune că Polonia a ales Germania din teama față de URSS. De menționat și ostilitatea latentă dintre Praga și Varșovia la finele anilor '30: conform unor surse istorice, guvernul polonez dorea să favorizeze desprinderea Transcarpatiei de Cehoslovacia și alipirea ei la Ungaria, cu care exista o relație mai apropiată – cele două state colaborau pentru reprimarea naționalismului ucrainean. De asemenea, la nivel discursiv unii lideri polonezi se arătau înțelegători față de dorința de secesiune a slovacilor. Desigur, comportamentul pasiv al Franței a stimulat această capcană strategică în care s-a găsit Polonia²². În cele din urmă, ciudata echilibristică diplomatică practică de guvernul J. Beck s-a dovedit fatală stătalității poloneze, soldându-se cu divizarea țării și dispariția sa temporară ca stat suveran.

Așa cum am arătat anterior, *bandwagoning*-ul

poate fi practicat și de mari puteri, ca formă de *appeasement* față de un actor foarte puternic și agresiv, dar este o strategie a disperării, foarte riscantă. Când Stalin a decis să realizeze un parteneriat strategic cu Hitler, iar URSS a semnat cu Germania Pactul Ribbentrop-Molotov, Moscova a adoptat de fapt o strategie de *bandwagoning* față de Berlin, sperând să nu fie agresată și să obțină și avantaje teritoriale. Desigur, o strategie irațională, căci reprezentanta proletariatului mondial nu putea aștepta înțelegere de la patria nazismului. Evident, prin alinierea aceasta, URSS spera să obțină un răgaz până la o eventuală agresiune germană, să modereze atitudinea Germaniei față de ea și să se asigure că Germania nu acaparează singură teritoriile din Europa Central-Estică (așadar, o preocupare pentru balanța puterii regionale). În anii '30, tentativele franco-britanice de a crea o alianță cu URSS contra Germaniei eșuaseră pe fondul ezitărilor occidentalilor de a da mână liberă sovieticilor în Europa de Est, în zona de „glacis” ce fusese creată după Versailles, spre a apăra Europa de Vest de pericolul bolșevic. Pentru URSS, stat lipsit de aliați, izolat diplomatic, logic ar fi fost ca Germania să fie văzută drept cel mai puternic actor din sistem și în același timp și cel mai amenințător.

Așadar, predicțiile formulate de Waltz și Mearsheimer (*balancing against the strongest*) și cea a lui Walt (*balancing against the most threatening*) se combinau, deoarece „hegemonia asupra sistemului constituie întotdeauna cea mai mare amenințare la adresa intereselor altor state, sau cel puțin la adresa celorlalte mari puteri, și doar cel mai puternic actor din sistem poate amenința cu impunerea hegemoniei”²³. Moscova și Berlinul nu au semnat un tratat de alianță, ci un pact de neagresiune, cu clauze secrete de delimitare a sferelor de influență. În loc să se contrabalanseze reciproc, s-au aliniat temporar și au căutat chiar soluții de alianță. Se știe că Hitler a încercat să ofere URSS teritorii aflate sub control britanic, dar Stalin nu s-a arătat defel interesat sau nu a dorit să riște un război cu britanicii. Uneori, „concilierea unui adversar poate fi o alternativă la a te alia contra lui”²⁴. Prin urmare, la nivelul teoriei neorealiste (mai ales în versiunea „ofensivă”, unde securitatea se obține prin maximizarea puterii), comportamentul URSS față de Germania nazistă pare de-a dreptul irațional²⁵, dacă nu se face apel la aspecte psihologice și ideologice cum ar fi cre-

dința lui Stalin în ciocnirea „inevitabilă” a statelor capitaliste, în beneficiul patriei comunismului, care trebuia să rămână neutră până la epuizarea adversarilor, mefiența lui față de democrațiile liberale etc. Această lecție istorică ne arată că, uneori, confruntate cu un pericol iminent, chiar unul existențial, statele (inclusiv mari puteri) pot alege să nu „balanseze”, ci să se alinieze, să devină complice la agresarea altor actori (*bandwagoning* ofensiv, în terminologia lui Walt), sau să păstreze neutralitatea așteptând ca un alt actor să se mobilizeze spre a contracara inamicul comun. Personalitatea decidentului politico-militar și caracteristicile birocratice ale aparatului decizional pot explica aceste „abateri” de la modelul neorealist waltzian.

Stephen Walt afirmă că în istoria relațiilor internaționale post-westfalice, *balancing*-ul este mult mai frecvent decât *bandwagoning*-ul, deoarece statele preferă să se opună unei amenințări decât să spere că cel puternic va rămâne binevoitor și se va abține de la a le face rău²⁶. Există însă și asemenea cazuri. De pildă, Elveția, care, deși neutră, a colaborat în plan economic cu Germania, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, și nu a fost până la urmă cucerită de aceasta, deși planuri de acest gen se pare că au existat. În general, *bandwagoning*-ul este preferat de statele slabe, mai ales dacă nu găsesc aliați disponibili.

Ca regulă generală, ridicarea unui hegemon provoacă reacția de contrabalansare, cel puțin din partea celorlalte mari puteri, și mai ales a statelor satisfăcute cu ordinea existentă anterior. „Statele cu ambiții expansioniste sunt descurajate prin anticiparea coalițiilor de contrabalansare sau, dacă descurajarea eșuează, sunt înfrânte în război ca urmare a apariției unei coaliții de blocare”²⁷.

Existența unei ideologii comune, a regimurilor politice similare, este un factor favorizant al alianțelor și viceversa. Un alt factor favorizant sunt relațiile comerciale și investițiile încrucișate. Ele fac să sporească încrederea reciprocă și să existe și un interes egoist în a apăra un aliat care îți datorează bani sau a cărui economie este în interdependență cu a ta. „Mita” și „penetrarea” sunt de asemenea, factori favorizanți ai formării alianțelor, pe baza recunoștinței și a interesului. Penetrarea presupune atragerea unor lideri politici de către alt stat prin activități de lobby, propagandă, mită etc. Penetrarea permite prelungirea vieții unei alianțe, dar mai rar este o cauză suficientă a formării acestora²⁸.

Paradoxul puterii și supremația mondială a SUA

În linii mari, cu cât un stat este mai puternic, cu atât va tinde să aibă aliați mai mulți, deoarece puterea atrage²⁹. Însă, conform postulatelor realiste, va avea parte și de o coaliție ostilă. Dar, așa cum se dovedește în cazul SUA de după Războiul Rece, puterea fără egal, nebalansată, inhibă dorința sau capacitatea altor state de a se alia contra hegemonului (China, Rusia etc.) și intensifică comportamentul de *bandwagoning* din partea altora (Japonia, India etc.)³⁰. Când puterea unui stat scade, el tinde să fie părăsit de aliați, care fie devin neutri, fie se alătură celeilalte tabere³¹. Desigur, cu condiția ca cealaltă tabără să nu fie percepută ca extrem de agresivă și de periculoasă, mai ales dacă ideologia și organizarea politică diferă radical. Când generalul De Gaulle a protestat contra hegemoniei politico-economice a SUA, el nu a mers atât de departe încât să se alăture Pactului de la Varșovia. Unii autori afirmă că SUA nu sunt percepute ca un hegemon agresiv deoarece sunt un o „putere globală”, un stat comercial și o putere preponderent navală și aeriană, în condițiile în care hegemonii bazați pe puterea militară terestră și cu pondere continentală (*land-based military powers*) sunt văzuți ca fiind cu adevărat periculoși, mai ales dacă sunt și implicați în conflicte teritoriale nerezolvate cu alte state³².

În epoca post-Război Rece se constată un comportament atipic al marilor puteri față de SUA, cel puțin din perspectiva teoriei echilibrului puterii. Față de hegemonia sistemică a Americii, ar trebui să se formeze o mare coaliție a puterilor ce pot aspira la un rang egal de putere, precum și a puterilor medii care se tem de puterea nebalansată a SUA. În realitate, acest lucru nu se întâmplă sau, mai corect spus, nu în modul așteptat. Deși Rusia și China au format un anume parteneriat strategic destinat limitării puterii americane și favorizării unei ordini multipolare, aceste state nu au format o alianță de tip militar contra hegemonului. Ele practică mai degrabă un *soft-balancing*, contracarând doar anumite interese strategice americane, un exemplu bun fiind activitatea lor în cadrul Organizației de cooperare de la Shanghai, care și-a propus să scoată trupele americane din Asia Centrală. Explicațiile date acestei lipse de apetit pentru balansare se leagă atât de discrepanța uriașă de putere militară între americani (cu un buget militar de peste 400 miliarde USD în 2006) și

chinezi (cca. 35-45 miliarde USD), ruși (30-35 miliarde USD), sau statele UE (buget militar însumat de cca. 200 miliarde euro), cât și de aspectul pozitiv perceput de alte state în legătură cu SUA (hegemon „benign”, nerapace, multilateralist). Abia după acțiunea de război preemptiv contra Irakului, în 2003, opoziția față de unilateralismul atribuit SUA ar putea să grăbească apariția comportamentului de „hard” *balancing* anticipat de neorealiști. Teoria tranziției puterii postulează riscul scăzut de război câtă vreme SUA vor fi la un nivel de putere mult peste cel al Chinei, Rusiei, UE, Indiei etc. Motivul esențial este clasică descurajare.

Realismul ofensiv afirmă că securitatea maximă aparține celui mai puternic actor al sistemului, așadar hegemonului, iar ceilalți actori vor căuta cu orice preț să formeze o mare coalitie de contrabalansare. Desigur, teoria prezice că acest lucru se va întâmpla, dar nu poate spune când și ce eveniment anume va declanșa mecanismul respectiv. Realismul defensiv se acomodează cu politica de *bandwagoning* a marilor puteri față de SUA, unica superputere, deoarece e irațional să te opui unuia care oricum este mai puternic decât toți ceilalți actori combinați, pe termen mediu și lung. Așadar este posibil să combinăm realismul defensiv cu varianta dinamică a realismului, teoria tranziției puterii. În acest caz, e de așteptat ca marile puteri să practice neutralitatea sau *bandwagoning*-ul față de America până în momentul în care potențialul de putere însumat al statelor nemulțumite de actuala ordine internațională va fi la egalitate cu cel al SUA. În acel moment, ele vor forma o mare coalitie și vor purcede la răsturnarea hegemonului, cel mai probabil prin război (*great powers war*). Dacă, însă, în rândul acestor mari puteri, vor exista actori semnificativi mulțumiți de *statu quo*, apropiați politic, economic și cultural de SUA (a se vedea teoriile constructiviste, cea a Școlii Engleze, precum și teoria huntingtoniană a civilizațiilor), revizionistii nu vor putea realiza coalitia de contrabalansare la nivel de paritate cu SUA. Alianța lor, dacă se va forma, se va mulțumi cu un *soft balancing* de genul celui practicat acum de China și Rusia. A nu se uita avertismentul lui C. Layne – „hegemonii nu pot fi puteri satisfăcute”³³. Ei vor tinde să ia măsuri drastice contra celor ce tind să le egaleze puterea, adesea chiar în lipsa unor intenții ostile dovedite din partea rivalului. Însă realismul afirmă că niciodată un stat nu poate fi sigur de intențiile celui alt, de aceea va analiza mereu nivelul de putere

comparativă. Așadar, alianțele și contra-alianțele par să fie o constantă a istoriei umane. Anii de după Războiul Rece au produs o modificare a tiparelor dominante de alianță. Deși NATO, probabil cea mai puternică și de succes alianță din istoria cunoscută, nu a dispărut și a reușit chiar să implementeze noi tipuri de misiuni (menținerea păcii, reconstrucție post-conflict, intervenție umanitară, luptă antiteroristă, prevenirea și gestionarea dezastrelor naturale etc.), rolul său ca alianță militară a fost pus în discuție la modul cel mai serios de acțiunile militare ale SUA și aliaților lor, în Afganistan și Irak. În ambele ocazii, americanii au preferat să nu recurgă la forța militară aliată, deși după atentatele teroriste din 11 septembrie 2001 NATO invocase, în premieră istorică, articolul V, cel referitor la autoapărarea colectivă. Deși, ulterior, NATO și-a asumat conducerea misiunii ISAF din Afganistan, s-a demonstrat că nu fusese un accident preferința SUA pentru așa-numitele „coalitii de voință” (*coalitions of the willing*). În loc să caute un consens *sine qua non* în Consiliul Nord-Atlantic, riscând voturi de respingere din partea unor state europene, Washingtonul a preferat, și în cazul campaniei militare din Irak, să formeze o coalitie din cei care îi erau mai apropiați – statele Europei Centrale și de Est, Marea Britanie, Italia, Spania, dar și Georgia, Armenia, Azerbaidjan etc. Imediat au apărut și acuzațiile cum că SUA s-ar folosi de NATO ca de o cutie cu instrumente (*toolbox*), alegându-și aliați *ad hoc* conform faimosului dicton enunțat de ex-secretarul Apărării, Donald Rumsfeld: „misiunea determină coalitia, nu invers”. În lupta contra terorismului mondial, America a decis că în cazul în care este nevoie poate merge și singură, neacceptând să fie limitată de obținerea acordului aliaților europeni.

Este însă clar că, în ciuda avantajului militar extraordinar de care se bucură (efect al Revoluției în Afacerile Militare), SUA vor avea în continuare nevoie de aliați (parteneri) pentru gestionarea unor situații dificile precum cele din Irak sau Afganistan. Unii autori vorbesc însă de o tendință inexorabilă către „sfârșitul” alianțelor. La începutul Războiului Rece, strategia de *containment* a SUA, aplicată blocului comunist, a inclus și realizarea unor pacte de asistență militară (alianțe) precum CENTO în Orientul Mijlociu-Asia Centrală și ASEAN în Asia de Sud-Est. Acum, lipsa unui inamic de talia URSS face ca asemenea alianțe să fie inutile. Dacă SUA nu mai au nevoie de aliați permanenți, ci doar de

parteneri *ad hoc* de care le leagă valori, viziuni, interese comune (Marea Britanie) sau afinități istorice (cazul Poloniei și României), atunci lumea în care vom trăi ar putea fi una mai pașnică și mai relaxată, deoarece va scădea probabilitatea formării unor alianțe rivale și a mizelor existențiale, cu potențial beligen. Coalițiile formate vor avea ca sarcină combaterea noilor riscuri neconvenționale, gestionarea unor conflicte asimetrice ce implică combaterea teroriștilor, a insurgențelor (războiul zis „de a patra generație”) și consolidarea post-conflict a unor state eșuate³⁴.

În ciuda predicțiilor sumbre făcute de J. Mearsheimer în celebrul său articol „Înapoi în viitor” (1990), retragerea forțelor americane din Europa, Japonia, Coreea de Sud nu va conduce în mod automat la apariția unor stări de anarhie „imatură” în regiunile respective, nici la o competiție violentă a polilor regionali de putere. Singurele pete întunecate pe harta viitorului sunt statele nedemocratice, conduse de elite politice radicale (Iran, Coreea de Nord), care aspiră la hegemonie regională, se înarmează cu WMD (arme de distrugere în masă) și au, eventual, și conflicte teritoriale cu vecinii.

În alte zone ale globului, mai ales cele foarte instabile precum Orientul Mijlociu și Asia de Sud și Est, alianțele vor rămâne o necesitate și o garanție a securității statelor. Confruntate cu ascensiunea Iranului, stat ce tinde să se doteze cu arma nucleară și să provoace o revoltă a populațiilor šiite din regiune, statele arabe sunnite apărătoare ale *statu quo*-ului (Egipt, Arabia Saudită, Iordania) vor fi nevoite să caute diverse forme de alianțe și parteneriate strategice. Polarizarea alianțelor (pro și contra Iran, de exemplu), teama față de intențiile celuilalt și proliferarea nucleară vor crește riscul unei escaladări incontroleabile a violenței. Faptul că există o penetrare a complexului de securitate al Orientului Mijlociu de către SUA și alte puteri occidentale va diminua probabil tendința de formare a unor coaliții ostile în zonă, deoarece va împiedica ridicarea unui hegemon regional ostil intereselor occidentale. Anarhia nu a dispărut încă din relațiile internaționale, nici măcar în cadrul UE, ea a fost însă limitată sau „îmblânzită”. Dacă o „anarhie a prietenilor”, spre a-l parafraza pe Alexander Wendt, va fi una gestionată prin cooperare și pace, încredere reciprocă și solidaritate, una a „dușmanilor” va fi caracterizată prin balanța puterii și echilibrul amenințării. Iar alianțele ce corespund

acestor tipuri de anarhie vor fi diferite în ce privește scopul, durata și mijloacele utilizate.

¹ Arnold Wolfers, „Alliances”, în *International Encyclopedia of Social Science*, New York, 1968, p. 268, citat de Mihail E. Ionescu, *După hegemonie. Patru scenarii de securitate pentru Europa de Est în anii 90*, Editura Scripta, București, 1993.

² Vezi George Liska, *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1962, p. 12.

³ S. Walt, *The Origins of Alliances*, Ithaca, Cornell University Press, 1987.

⁴ W. Churchill a afirmat că „dacă Hitler ar invada iadul, ar trebui cel puțin să fac o referire favorabilă la adresa diavolului în Camera Comunelor”. Vezi W. Churchill, *The Second World War. Volume III, The Grand Alliance*, Houghton Mifflin, Boston, 1950, p. 370.

⁵ A.F.K. Organski, *World Politics*, Knopf, New York, 1958. Vezi și Jacek Kugler, Douglas Lemke (editors), *Parity and War*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996.

⁶ T.V. Paul, James Wirtz, Michel Fortmann, *Balance of Power. Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, California, 2004, pp. 55-58.

⁷ În general, teoria alianțelor consideră că nu se poate vorbi de o alianță între un stat și un actor ne-statal (sub-național, transnațional), ci doar de parteneriate conjuncturale, bazate pe o relație asimetrică. De pildă, relația Iranului cu Hezbollah nu este o alianță, ci un acord tacit, informal, de sprijin reciproc. Este cunoscută de toate statele regiunii, și de cele din afara ei, și are un caracter subversiv.

⁸ Mancur Olson Jr., *The Logic of Collective Action. Public goods and the theory of groups*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1965. Vezi mai ales Mancur Olson, Richard Zeckhauser, *An Economic Theory of Alliances*, în „Review of Economics and Statistics”, no. 48, August 1966, pp. 266-279. Autorii își pun întrebarea în ce măsură o națiune participantă într-o alianță va investi în aceasta părți din PIB-ul său, spre a își realiza interesele de securitate.

⁹ Kenneth Waltz se referă la tendința unor state, în sisteme multipolare, de a nu contracara direct acțiunea unui agresor contra altui stat, ci de a aștepta ca alt stat să facă acest lucru. Teama, economia de mijloace, dificultățile interne pot explica acest comportament aparent irațional. K. Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, 1979, p. 165. Inspirându-se din Waltz, J. Mearsheimer a preluat această idee a celui care vrea să se eschiveze, să nu se confrunte direct cu agresorul, ci prin intermediul altuia – «buck-catching».

¹⁰ Mancur Olson, Richard Zeckhauser, *An Economic Theory of Alliances*, în „Review of Economics and Statistics”, no. 48, August 1966, pp. 267-268.

¹¹ Se poate obiecta la ideea sacrificiului britanic prin constatarea că, după Gallipoli, britanicii știau că era aproape imposibil să fie alungate forțele otomano-germane din zona Strâmtorilor, de aceea au „dat” Rusiei ceva ce nu putea fi dobândit decât cu pierderi imense.

¹² Joseph S. Nye Jr, *Descifrarea conflictelor internaționale*, Edit. Antet, București, 2005, p. 71.

¹³ Glenn H. Snyder, *Alliances, Balance, and Stability*, în „International Organization”, Vol. 45, No. 1, Winter 1991, p. 130.

¹⁴ Martin Wight, *Politica de putere*, trad. de Tudor Florin, Edit. Arc, Chișinău, 1998, p. 142-143.

¹⁵ J. L. Gaddis, *We Now Know: Rethinking the Cold War*, New York, Oxford University Press, 1997, pp. 22-25.

¹⁶ Cristopher Layne, Benjamin Schwartz, *La nueva hegemonía norteamericana*, în „Politica Exterior”, Nr. 37, febrero-marzo 1994, pp. 83-99.

¹⁷ Vezi Edward V. Gulick, *Europe's Classical Balance of Power*, WW Norton, New York, 1955; Inis Claude, *Power and International Relations*, New York, Random House, 1962. Pentru o sinteză mai recentă a teoriilor echilibrului puterii, a se vedea T.V. Paul, James Wirtz, Michel Fortmann, *Balance of Power. Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, California, 2004.

¹⁸ Stephen M. Walt, *Alliance Formation and the Balance of World Power*, în „International Security”, Vol. 9, No. 4, Spring 1985, pp. 3-43.

¹⁹ T.V. Paul, James Wirtz, Michel Fortmann, *Balance of Power*, p. 65.

²⁰ *Ibidem*, p. 15.

²¹ Vezi Randall Schweller, *Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In*, în „International Security”, no. 19, Summer 1994, pp. 72-107.

²² John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton and Co, New York, 2001, p. 310.

²³ T.V. Paul, James Wirtz, Michel Fortmann, *Balance of Power. Theory and Practice in the 21st Century*, p. 35.

²⁴ Glenn H. Snyder, *Alliances, Balance, and Stability*, în „International Organization”, Vol. 45, No. 1, Winter 1991, pp. 121-142.

²⁵ Există și părerea contrară ideii de comportament defensiv, prudent al URSS. Gen. Suvorov, fost ofițer al GRU, a afirmat în cartea sa *Icebreaker* că URSS pregătea un

război ofensiv contra Germaniei, dar a fost devansată de punerea în aplicare a Planului Barbarossa de către Hitler. Stalin era foarte sigur că Armata Roșie era o forță de descurajare teribilă pentru Germania și avea încredere în pactul de neagresiune. Deși promise de la diverse surse de informații avertismente asupra pregătirilor de atac germane, nu le-a tratat cu destulă seriozitate și a fost surprins de atacul din iunie 1941. Ca să nu provoace Germania în mod inutil, sovieticii se abțineau să riposteze chiar când germanii desfășurau acțiuni de spionaj în zona graniței comune și în spațiul aerian sovietic. Așadar, concentrația de trupe sovietice la graniță ar fi putut avea un scop ofensiv, caz în care atacul german devenea automat unul preemptiv. Teoria lui Suvorov nu poate explica însă slaba organizare și dotare a armatei sovietice, dezorganizarea și improvizația, cauzate de epurările staliniste în cadrul corpului ofițeresc.

²⁶ Stephen M. Walt, *Alliance Formation and the Balance of World Power*, p. 15.

²⁷ T.V. Paul, James Wirtz, Michel Fortmann, *op.cit.*, p. 37.

²⁸ Stephen Walt, *Alliance Formation...*, p. 33.

²⁹ Mergând pe acest raționament, Germania lui Wilhelm II a sperat, în anii dinaintea Marelui Război, că va determina Marea Britanie să fie neutră sau chiar să i se alăture, atrasă de putere și prestigiu.

³⁰ T.V. Paul, James Wirtz, Michel Fortmann, *Balance of Power. Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, California, 2004.

³¹ Stephen M. Walt, *Alliance Formation and the Balance of World Power*, p. 7.

³² T.V. Paul, James Wirtz, Michel Fortmann, *op.cit.*, p. 42.

³³ C. Layne, *op. cit.*

³⁴ Rajan Menon, *The End of Alliances*, în „World Policy Journal”, Volume XX, No 2, Summer 2003.

ALLIANCES – BETWEEN THEORY AND INTERNATIONAL RELATIONS PRACTICE

States are primarily concerned with their own security. Political, economical, cultural and military alliances or coalitions minimize the propensity for aggression between member-states and reduce the likelihood that a potential challenger will attack a potential target or the status-quo.

Alliance commitments are to a great extent discretionary. They can represent no more than „marriages of convenience” designed for temporary capability aggregation to cope with immediate crises. History has already proved that treaties are mere „scraps of paper” immediately dispensable if state's interests change. Alliances are means to an end, not ends in themselves. No alliance lasts forever, and even when the form of an alliance remains intact, its substance may change. This has already happened to NATO.

Reliability of alliances affects the behavior of states. According to their power, influence and interests states adopt different strategies in international relations. Strong states prefer balancing against the threatening power, whereas small states are bandwagoning most of the time.

The defense umbrella provided by interstate alliances operating in peacetime has often been considered a „collective good” and thus subject for “free-riding”.

POLITICA FRANȚEI ȘI ITALIEI ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN PRIMII ANI INTERBELICI

colonel (r) dr. ALEXANDRU OȘCA

Concentrarea diplomației europene pe identificarea soluțiilor la marile probleme generate de statutul Germaniei ca stat învins în război a creat impresia că interesele marilor puteri învingătoare pentru sud-estul european erau secundare, colaterale, neconturate. Sigur, pentru Franța, Marea Britanie și Italia era importantă configurația teritorială în zone apropiate de propriile teritorii, dar cum ele aveau vocație universală este evident că spațiul balcanic era unul de interes pentru fiecare mare putere în parte. Soluțiile inițiale stabilite pentru Balcani, la Conferința Păcii, erau departe de a fi acceptate de importante grupări politice din Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, iar Turcia le-a respins pe calea armelor. S-a constatat că impunerea acestor soluții genera insecuritate, fiind imposibilă aplicarea lor fără corecții substanțiale, sau în absența unor factori de presiune.

Cu certitudine, fiecare din marile puteri învingătoare avea conturată o politică pentru Europa de Sud-Est în primii ani postbelici. Această politică nu a rămas neschimbată pe întreaga perioadă interbelică, dar reperele sale de bază au fost puțin afectate de dinamica raporturilor politice europene. Între factorii care au influențat această dinamică pot fi reținuți cel puțin trei: evoluția politică internă proprie fiecărei țări din sud-estul european, modificările politice impuse de jocul democratic specific în Franța și Marea Britanie, sau de regimul fascist în Italia și pretențiile Rusiei Sovietice (din 1922, URSS) de a se implica în rezolvarea problemelor din acest spațiu în scopuri proprii.

Pe acest considerent am apreciat utilă, în interesul temei, o focalizare a politicilor Franței și Italiei (SUA și-au manifestat lipsa de interes major în acest spațiu, iar URSS nu avea, încă, suficiente mijloace

pentru a le promova pe ale sale) față de fiecare stat din zonă, politici care s-au menținut și în al doilea deceniu interbelic și care explică, în parte, poziția față de constituirea Înțelegerii Balcanice la 9 februarie 1934.

Așteptările autorităților române față de implicarea *Franței* în sud-estul european erau explicabile: trupele franceze aveau o pondere importantă în zonă, iar interesele franceze nu ocoleau niciuna din țările de aici. Pentru moment, diplomația franceză a ținut să tempereze cererile în exces ale guvernelor din diverse țări, pentru a păstra aura de putere imparțială, de factor de echilibru și stabilitate în zonă. A produs surprindere și confuzie în România poziția exprimată de Stéphen Pichon, ministrul de externe francez, care aprecia „...în drept, guvernul român nu poate încă să fie considerat că ar fi redevenit «aliat» al guvernului francez”¹. El se grăbea să adauge: „Aceasta nu înseamnă, bineînțeles, că noi nu suntem însuflețiți de sentimentele cele mai prietenești față de România și că nu aveam hotărârea de a lucra în interesul justelor sale revendicări”².

Aprecierea trebuie pusă și pe seama poziției comandantului forțelor aliate din Balcani, nu totdeauna favorabilă României³. Nici celelalte disfuncțiuni în relațiile româno-franceze nu au trecut fără urmări. Cele mai multe vizau reglementarea problemelor financiare mai vechi apărute între cele două țări, dar și intransigența premierului român (I. I. C. Brătianu) care nu accepta alte baze de discuții la Conferința Păcii decât acordurile convenite în august 1916. Contractarea unui împrumut de urgență la Paris a trimis, de asemenea, semnale negative în clasa politică din România, mai ales că el era mereu condiționat și amânat în

timp ce alte țări erau tratate mult mai indulgent⁴. Aceasta explica și întârzierea semnării unui tratat de prietenie între cele două țări (10 iunie 1926), deși discuții au fost încă din 1922 (Franța a încheiat cu Cehoslovacia un astfel de tratat încă din 25 ianuarie 1924). Guvernul de la București insista ca tratatul să garanteze frontiera estică a României (pe Nistru), fapt inacceptabil pentru Franța, mare putere cu interese generale în Estul continentului⁵.

Ratificarea de către Franța a Acordului privind Basarabia a fost un succes pentru guvernul român (24 martie). Din păcate, cursul accelerat al negocierilor pentru tratat (amintesc și situarea României de partea Franței în conflictul greco-turc) a fost întrerupt prin venirea la putere în Franța a cartelului stângii (iunie 1924), mult mai dispus să stabilească relații normale cu URSS. Cabinetul Edouard Herriot „...a răsturnat politica externă și s-a forțat să întrețină raporturi de încredere cu Londra”⁶, așa cum aprecia Maurice Baumont. De altfel, în octombrie 1924 Franța recunoștea URSS și stabilea relații diplomatice cu acest stat.

Franța era interesată ca România să-și consolideze statutul de putere regională, contând atât pe susținerea inițiativelor franceze în Liga Națiunilor, cât și pe solidarizarea cu interesele sale în sud-estul european. Din păcate, Franța nu era dispusă să sacrifice, în interesul României, raporturile ei cu URSS, iar guvernul de la București a știut întotdeauna (deși uneori s-a ambiționat să creadă altfel) care erau limitele politicii franceze în susținerea României. Mizând pe solidaritatea necondiționată și pe opinia publică românească, net favorabilă Franței, Parisul a rămas adesea destul de indiferent față de semnalele de la București. Atitudinea oficialilor francezi față de interesele românești se explica, poate, și prin poziția geostrategică a României, în „eșalonul doi” față de adversarii ei potențiali (comparativ cu Cehoslovacia – având granița cu Germania, sau cu Iugoslavia – o adevărată poartă a Balcanilor).

Interesele Franței în Iugoslavia erau mai puternice decât în România, cel puțin pe considerentul că statul iugoslav era un punct de atracție și pentru alte puteri (inclusiv pentru URSS, deși sovieticii nu s-au impus niciodată într-o societate care accepta solidaritatea de rasă, dar respingea ideologia comunistă) și reprezenta cheia pentru influența la Adriatică și în Balcani. De altfel, Franța a susținut

din primul moment la Conferința de Pace tânărul stat iugoslav și l-a ajutat să-și consolideze autoritatea în zonă. Intrând în competiție cu Italia pentru influența în Balcani, Franța avea interes pentru ca Iugoslavia să fie un stat puternic și respectat în regiune, mai ales că era și în vecinătatea Austriei și Ungariei, ale căror acțiuni trebuiau supravegheate. Împrumutul de 300 milioane de franci, solicitat la Paris de statul iugoslav, a fost avizat mai îngăduitor decât cel românesc (de 100 milioane), deși a stârnit reacții vehemente la Roma⁷. Autoritățile italiene vedeau în Iugoslavia o „santinelă avansată a Franței în Adriatică”, un inamic posibil „și orice creștere a forței sale militare drept un pericol!”⁸

Competiția pe spațiul iugoslav s-a accentuat la mijlocul primului deceniu interbelic, când s-au semnat tratatul franco-cehoslovac (25 ianuarie 1924) și italo-iugoslav (27 ianuarie 1924). Încer-

■ **Opinia publică românească a rămas fidelă Franței. Monumentul ridicat în memoria militarilor francezi căzuți în România este vizitat de generalul Victor Pétin**

carea Franței de a semna cu Iugoslavia și România un acord similar celui semnat cu Cehoslovacia a generat reacții de dezaprobare la Roma, unde se aprecia că Franța „vrea să-și extindă hegemonia asupra Europei Centrale și Orientale și să încercuiască Italia la Est”⁹. Până la urmă, semnarea tratatului franco-iugoslav se va amâna cu trei ani și jumătate. În deceniul următor vom asista la încercarea Iugoslaviei de a se desprinde de politica franceză, ceea ce va provoca neîncredere în cadrul alianțelor din care ea făcea parte și la ineficiența acțiunii acestora în câteva probleme politice de maximă importanță. Încercarea imperioasă a Franței de a readuce Iugoslavia în zona ei de influență (la sfârșitul anilor '30) s-a dovedit tardivă și neproductivă.

Interesele Franței în Turcia s-au bazat pe realism politic și pragmatism în condițiile în care Tratatul de la Sèvres s-a dovedit atât de fragil. Conflictul care i-a urmat (între trupele kemaliste și cele grecești, dar și împotriva blocadei aliate care a cedat la rândul ei, în septembrie 1922) a găsit Franța mai aproape de Turcia republicană decât de Grecia, încercând să-și salveze măcar interesele pe care le mai putea salva. În baza acordului Franklin-Bouillon (20 octombrie 1921), Franța renunța la Cilicia, dar păstra zona Alexandretta. Mai mult, odată cu aceasta recunoștea guvernul generalului Mustafa Kemal și-i livra arme pentru obiectivele sale¹⁰. Diplomația franceză realiza ascendentul lui Kemal și poziția Turciei la Lausanne și se străduia să convingă delegația turcă să accepte condițiile păcii. Tratatul a fost întrerupt în februarie 1923, iar francezii au cerut medierea guvernului român pentru a-l convinge pe İsmet Pașa să fie mai conciliant¹¹.

După ce s-a convins de necesitatea unui partener de importanță geostrategică a Turciei (atât în sud-estul european cât și în Orientul Mijlociu), Franța a menajat cu grijă orice susceptibilitate turcă pentru a o ține cât mai departe de scenariile în care încercau să cuprindă URSS, care proiecta o alianță alături de Turcia, Bulgaria și Ungaria. Sprijinul Franței, inițial disimulat, pentru politica tinerei republici capătă substanță către sfârșitul primului deceniu, când Turcia era considerată o importantă putere regională. Deși aflate în tabăra puterilor învinse, autoritățile Turciei, la rândul lor, erau interesate să-și conserve avantajele și să-și consolideze puterea mizând pe înțelegerea Franței. De aceea, regăsim Turcia, după Conferința de la Lausanne, în tabăra țărilor antirevizioniste, sin-

gurele revendicări vizând doar regimul Strămtorilor. Statul turc a obținut câștig de cauză în această problemă, în vara anului 1936, la Conferința de la Montreux.

În Grecia, interesele Franței au fost constante și nu foarte importante, considerând că celelalte mari puteri (Marea Britanie și Italia) sunt, la rândul lor, interesate de acest spațiu atât balcanic, cât și mediteraneean. Promovarea intereselor specifice s-a făcut cu dificultate ca urmare a deselor schimbări de regim, oportunitățile create de guvernul Venizelos în relațiile Greciei cu Marile Puteri fiind neexploatare de guvernele următoare. Guvernele succesive franceze au sancționat hotărârea clasei politice elene de a readuce pe tron pe contestatul rege filogerman Constantin¹². Trimisul român la Atena, Filodor, raporta Centralei de la București: „Toată politica de expansiune a lui Venizelos era bazată pe credite acordate de Aliați. Casele publice erau sleite și nu puteau face față cheltuielilor disproporționate, mai cu seamă pentru întreținerea armatelor pe picior de război în Asia Mică și în Tracia. Impozitele ce se percep nu pot servi acestui scop, căci aceste sume trebuiesc vărsate Casei Controlului Internațional pentru plata împrumuturilor”¹³. Franța a fost cea care a rămas de la început în expectativă în războiul greco-turc¹⁴ și chiar i-a ajutat pe turci. Mai departe, însă, la Conferința de la Lausanne, Franța a susținut o parte din revendicările Greciei poate și datorită prestigiului șefului delegației, Venizelos.

Sigur, statul francez era interesat să mențină o anumită influență în Grecia și acționa pentru a aplană disputele greco-iugoslave. Regimul republican (din martie 1925), cu toate oscilațiile lui, a găsit sprijin și înțelegere la guvernele franceze, care însă au dezavuat excesele atât de frecvente într-o societate superpolitizată, în care și corpul generalilor era cuprins de partizanatul politic. De altfel, mulți generali și colonei erau veritabili lideri politici, conduceau partide sau guverne (colonelul Stylianos Gonatas, colonelul Nikolaos Plastiras¹⁵, generalul Panayotis Danglis¹⁶, generalul Metaxas¹⁷, generalul Kondilyis, amiralul Hadjikyriakos – ultimii doi lideri ai Ligii militare – ca și generalul Pangalos, care a fost o perioadă, iunie 1925-august 1926, dictator al Greciei).

Rivalitatea marilor puteri în spațiul elen începe să se contureze spre finele anului 1924, în timpul regimului republican¹⁸. Disputa a început în legătură cu prioritatea în furnizarea de armament și

**Întâlnirea mareșalului
Al. Averescu cu
mareșalul italian Pietro
Badoglio dădea speranțe
îmbunătățirii relațiilor
româno-italiene**

tehnică de luptă Greciei, acțiune care echivala cu o recunoaștere a influenței generale a statului furnizor în zonă.

Italia, la rândul ei, cu pretenția de mare putere europeană, își manifestă interesul nedisimulat în sud-estul european. Până la începutul deceniului doi interbelic, când Germania se pronunța pentru interese economice în zonă, Italia avea de făcut față concurenței franceze în acest spațiu și, în ciuda apropierii teritoriale, politica guvernului de la Roma se impunea cu destule dificultăți în fiecare din statele balcanice.

În relațiile *Italiei* cu *România*, încă de la începutul perioadei interbelice au existat motive de suspiciune, animozitate și neîncredere. Sigur, ele au fost generate din partea României de faptul că autoritățile statului s-au angajat imediat și fără rezerve de partea curentului politic european al securității colective promovat de Liga Națiunilor și al apărării și respectării *statu-quo*-ului postbelic. Italia, nemulțumită de soluțiile păcii, departe de promisiunile care i s-au făcut de către Aliați la intrarea sa în război, se afla, dimpotrivă, în tabăra nemulțumiților, astfel că, deși nu era țară învinsă în război, sprijinea acțiunile revizioniste. Mai târziu, conceptul de „revizionism pașnic”, pe care-l promova oficial, a fost abandonat și regimul fascist italian a trecut la schimbarea prin forță a realităților politice în estul Africii și în bazinul Adriaticii.

Cel puțin trei erau problemele care grevau relațiile dintre România și Italia. În primul rând, problema stingerii datoriilor românești contractate înainte sau în timpul războiului în Italia. Adesea,

discuțiile în acest plan erau folosite de italieni ca un pretext, un paravan în spatele căruia se aflau adevăratele interese ale guvernului italian. Chiar la Conferința de Pace, Italia s-a comportat ca o aliată a Ungariei în chestiunea Transilvaniei, iar în problema dobrogeană i-a sprijinit pe delegații bulgari și i-a încurajat pe etnicii bulgari din Dobrogea care cereau, în numele întregii populații, să fie trecut teritoriul la Bulgaria. Nici în problema Basarabiei, Italia nu s-a grăbit să dea dreptate românilor, tergiversând ratificarea acordului de la Paris (din 1920) până în martie 1927.

La Conferința de la San Remo (aprilie 1920), premierul italian Francesco Nitti spunea într-o conferință de presă: „România ar acționa înțelept cedând Transilvania Ungariei, având în vedere faptul că mai devreme sau mai târziu ea va fi obligată să o restituie”¹⁹. Cercurile politice de la București au reacționat vehement, lansând atacuri la adresa premierului italian²⁰.

Schimbarea de guvern de la Roma a dat speranțe oamenilor politici români, care reușesc să se apropie de noul premier, Giovanni Giolitti, și să-l convingă pe șeful diplomației, Carlo Sforza, să sprijine proiectul unei alianțe estice în cinci (sprijinul este comunicat chiar lui Take Ionescu pe timpul vizitei acestuia la Roma, în septembrie 1922)²¹.

Guvernul Giolitti era însă înlăturat în 4 iulie 1921 și, după o viață politică agitată, prin victoria „Marșului asupra Romei” (al „cămășilor negre”), la 31 octombrie 1922 puterea este luată de Benito Mussolini, ca prim-ministru. Rămăsese fără rezultat și încercarea guvernului român de a deschide un

nou canal de comunicare și sprijin cu guvernul italian, printr-o eventuală legătură dinastică²².

Imediat după instalarea regimului fascist, ministrul român de externe, I. G. Duca, propunea intensificarea colaborării cu Roma într-o discuție cu reprezentantul acesteia la București, Martin Franklin. România – spunea demnitarul român – este gata să „...accentueze relațiile politice intime cu Italia și este dispusă să ajungă la un acord politic... cu condiția, totuși, ca prevederile acestuia să nu fie în contradicție cu tratatele și acordurile care leagă România de statele Micii Înțelegeri, de Polonia și, în general de Marii Aliți”²³.

În discuțiile viitoare s-a putut constata că italienii condiționau semnarea unui acord politic de reglementarea, în prealabil, a chestiunilor financiare în litigiu, în timp ce guvernul român se situa pe o ordine prioritară opusă²⁴. Până la urmă s-a acceptat ordinea impusă de italieni, iar în aprilie 1923 noul ministru italian la București, baronul Pompeo Aloisi, înștiința guvernul român despre pretențiile statului său (problema bonurilor de tezaur, în special)²⁵. Ministrul Aloisi afla din sursă directă poziția cea mai autorizată a guvernului român²⁶ (în toate chestiunile pendinte) și solicita conducerii politice italiene moderație în revendicări pentru a-i câștiga pe români de partea lor și a-i face prieteni politici italieni în Balcani²⁷.

La începutul anului 1924, două dintre aliatele României, Cehoslovacia și Iugoslavia, încheiau acorduri în două direcții politice opuse: Cehoslovacia cu Franța (25 ianuarie 1924) și Iugoslavia cu Italia (27 ianuarie 1924). Cu această ocazie, Italia a preluat portul Fiume. Este momentul în care concurența dintre Franța și Italia pe spațiul Central și Sud-Est european se manifestă explicit. În mai 1924 Italia semna și ea un acord cu Cehoslovacia, iar Franța dorea să semneze acorduri similare cu Iugoslavia și România²⁸.

Inițiativele pentru un acord italo-român erau blocate în condițiile intransigenței ministrului român de finanțe, Vintilă Brătianu, în rezolvarea litigiilor financiare, pe de o parte, și răspunsului brutal al guvernului fascist, care condiționa vizita oficială a familiei regale române la Roma de rezolvarea acestor litigii, pe de altă parte²⁹.

În contextul unor schimbări în spectrul politic din Marea Britanie și Franța (prin venirea la putere a unor guverne de stânga, dispuse la relații cu URSS) și a demersului italian de a stabili relații

diplomatice cu Moscova (7 februarie 1924)³⁰, cabinetul de la București accepta să facă unele concesii la „dosarul” financiar în relațiile cu Italia, sperând că aceasta va ratifica acordul de la Paris privind Basarabia. Îngrijorarea părții române era justificată și de zvonurile care circulau în legătură cu un posibil acord militar italo-sovietic, pe fondul insuccesului în negocierile româno-sovietice de la Viena³¹.

Presiunile românești pentru un acord cu Italia au rămas fără efect până în toamna anului 1927, Mussolini fiind de acord doar să fie de partea românilor („o mediere prietenoasă la Moscova”) atunci când negocierile asupra Basarabiei vor fi reluate³².

Deși existau câteva premise, este de constatat că Italia nu vedea în România un „pilon” pentru politica ei în Balcani, poate și datorită preponderenței franceze la București. Relațiile româno-italiene au rămas la un nivel scăzut (cu excepția perioadei guvernării Averescu), iar în deceniul următor ele au fost tensionate și compromise total când politica externă fascistă a folosit instrumentul forței (campaniile din Abisinia și din Albania).

Relațiile *Italiei* cu *Iugoslavia* în primul deceniu interbelic au stat sub semnul incertitudinii și compromisului. Bazinul Adriaticii interesa în mod egal atât liderii de la Belgrad, cât și pe cei de la Roma, mai ales că pentru ultimii problemele privind acest spațiu erau consemnate încă în Tratatul de la Londra din aprilie 1915. Potrivit acestuia, Italia trebuia să primească regiunea Trieste, o parte a Dalmației, la sud de Rijeka (Fiume), deci jumătate din coasta Adriaticii și hinterlandul³³. Litigiul Fiume s-a născut spre finele războiului și a marcat relațiile dintre Iugoslavia și Italia mult timp (chiar după semnarea tratatului de prietenie din ianuarie 1924 dintre cele două țări). Prin Tratatul de la Londra (1915), Italia nu era îndreptățită la acest oraș, dar realitatea frontului a dat speranțe italienilor în această privință; în momentul semnării Armistițiului de la Villa Giusti (3 noiembrie 1918) trupele italiene erau în Fiume. La 30 octombrie, populația italiană din oraș cerea anexarea orașului la Italia. La câteva zile, croații și slovenii s-au răsculat în portul Pola (din sudul Istriei). Italienii au folosit răscoala ca pe un pretext, cerând și anexarea acestei zone. Iugoslavii au primit un sprijin nesperat, puternic, din partea americanilor, personal a președintelui Wilson. Acesta insista pe dreptul naționalităților, prevăzut la pct. 12 din cele 14 prin-

cipii enunțate de el în fața Congresului (ianuarie 1918). Era, însă, dificil să aplici *ad-litteram* acest punct la spațiul istrian și dalmat, unde populațiile de limbă italiană constituiau enclave în masa celor de limbă slavă. În final, soluția a fost un compromis care făcea din Fiume un „oraș liber”.

Soluția a fost cu greu acceptată de italieni: la 12 septembrie, „voluntarii” lui Gabriele D’Annunzio au ocupat orașul, iar guvernul de la Roma a denunțat compromisul anterior. SUA se opuneau practicii italiene și lăseau nerezolvat litigiul, reținut ca atare în Tratatul de la Trianon (august 1920), dar la Rapallo (noiembrie 1920), prin înțelegeri bilaterale italo-iugoslave, Fiume redevenea liber și D’Annunzio era alungat. Venirea lui Mussolini la putere ca prim-ministru și ministru de externe a schimbat situația și, în fața presiunii, Fiume a fost cedat Italiei, în 1924. Mussolini nu ascundea intenția de a modifica tratatele de pace, el considerând garanția asupra *statu-quo*-ului ca pe un „instrument” de influență franco-britanic, iar revizuirea tratatelor (nu exista „pace eternă” după părerea acestuia) era o necesitate atunci când ele nu mai corespundeau „realității”.

Guvernul fascist italian nu făcea niciun secret din intenția de a domina Mediterana și de a o transforma în „*mare nostrum*”, eliminând orice influență în acest spațiu. Încercând să îndeplinească în forță acest obiectiv (vezi bombardarea insulei Corfu din septembrie 1923), autoritățile italiene se văd silite să facă față unei ostilități generale în exterior, și trag concluzii și adoptă o tactică mai moderată. Pe acest fond se semna acordul Mussolini-Pasić, la Roma (ianuarie 1924)³⁴. La începutul anului 1925, relațiile italo-iugoslave erau considerate stabile, deși menținerea lor în echilibru era grevată de presiunea grupărilor radicale croate asupra guvernului iugoslav și de susținerea voalată din partea autorităților italiene a mișcărilor iredentiste bulgare, ungare, macedonene și albaneze împotriva unității regatului iugoslav. Au fost perioade și intenții ca litigiul italo-iugoslav pe chestiunea Albaniei să fie soluționat prin împărțirea acesteia, iar sugestia a venit din tabăra iugoslavă. Ministrul Italiei la Paris a reținut, în urma primirii sale la regele Alexandru, exasperat de dificultatea stabilirii graniței iugoslavo-albaneze că: „Albania demonstrează tot mai mult imposibilitatea sa de a constitui un stat viabil și ordonat și

mi-a făcut o discretă aluzie la eventualitatea împărțirii acesteia, deoarece valea Drinei, calea naturală de pătrundere a Adriaticii în Balcani, interesa în înalt grad Iugoslavia în căutarea unei ieșiri la Adriatică, după cum valea Vardarului și Salonicul reprezentau ieșirea necesară la Egee”³⁵.

Politica *italiană* în *Grecia* a fost afectată și ea (precum politica franceză sau britanică) de instabilitatea de regim și politică din această țară. Italia s-a situat pe poziții opuse în războiul cu Turcia republicană după Tratatul de la Sèvres, trupele italiene fiind în conflict cu trupele grecești în câteva puncte din Adalia și Tracia Orientală. Fostul prim-ministru Venizelos, „marele cretan”, era perceput la Roma ca dușman al intereselor italiene, dar nici regele Constantin, cu toată credibilitatea sa în Italia, nu putea fi susținut pe față de guvernul italian, sensibil, încă, la atitudinea Franței și a Marii Britanii. Cele trei mari puteri au trimis o notă comună la Atena pentru a avertiza asupra pericolului revenirii lui Constantin pe tron.

Nota comună era redactată în următorii termeni: guvernele Marii Britanii, Franței și Italiei declară că „restabilirea pe tron a unui suveran ale cărui atitudini și conduită neloiale față de Aliați în cursul războiului fuseseră pentru aceștia izvorul unor dificultăți și pierderi grave, nu ar putea fi considerată decât ca o ratificare de către Grecia a actelor de ostilitate ale regelui Constantin. Acest fapt ar crea o situație nouă, nefavorabilă în relațiile dintre Grecia și Aliați, și, în acest caz, cele trei guverne declară că își rezervă întreaga libertate de acțiune pentru a reglementa această situație”³⁶. Nota a fost publicată de presa greacă pe 4 decembrie 1920 și a avut un efect contrar. Plebiscitul pentru readucerea regelui Constantin (5 decembrie) a dat câștig de cauză acestuia cu 99% din opțiunile cetățenilor. Regimul elen ignora reacția internațională la revenirea pe tron a lui Constantin, bazându-se pe ajutorul Italiei. Liderii noului regim sperau că amenințările Franței și Angliei nu se vor concretiza și contau „pe sprijinul ascuns al Italiei care, în Grecia, susține pe regele Constantin, iar la Londra a cerut revizuirea tratatului de la Sèvres”³⁷. S-a dovedit că oamenii politici greci și-au făcut iluzii în legătură cu sprijinul din partea Italiei. Diplomatul român Filodor, trimis de Take Ionescu în calitate de observator la Atena, constata: „...ceea ce îi unește pe regaliști cu italienii este ura împotriva lui Venizelos,

pe care italienii îl consideră ca un inamic al națiunii și al expansiunii lor”³⁸.

Dincolo de acest motiv, obiectivele fiecăruia erau, desigur, mult prea diferite pentru o apropiere de durată între cele două state. În plin război dintre Grecia și Turcia republicană, Italia nu numai că nu sprijinea Grecia, dar a încheiat un acord cu Turcia, prin ministrul de externe Carlo Sforza (12 martie 1921), prin care își retrăgea trupele din Anatolia, lăsând Grecia singură în fața trupelor turcești. În urma loviturilor catastrofale suferite de armata elenă, un grup de generali și ofițeri i-au cerut regelui Constantin să plece³⁹. Noul regim „revoluționar” s-a dat la atocități, răzbunări și asasinat, astfel că marile puteri, în special Marea Britanie, refuzau să-l recunoască. Abia în iunie 1923, Italia se hotărâ la o apropiere de Atena, sperând într-o bunăvoință a acesteia în conjunctura internațională în care se găsea. Italienii sperau într-o rezolvare favorabilă a statutului Dodecanezului și într-un sprijin grecesc în confruntarea cu iugoslavi. A avut loc și o întâlnire între Mussolini și ministrul grec de externe, Apostolos Alexandris⁴⁰. Franța recunoștea, încă în august 1923, noul regim al regelui George, iar Italia era și ea favorabilă acestui demers⁴¹. Fereastra de oportunitate pentru relații italo-elene normale s-a închis odată cu sfârșitul nefericit al „misiunii Tellini”, urmată de bombardarea insulei Corfu.

După frământări, Grecia s-a decis pentru un regim republican⁴². Marile puteri europene au recunoscut noul guvern republican al lui Venizelos, Mussolini exprimând dorința expresă de a se apropia de Grecia⁴³. Dar Venizelos a demisionat în scurt timp (4 februarie 1924), reîncepând o instabilitate politică de mai mică durată. La 25 martie 1924 Grecia devenea republică (în urma unui plebiscit), iar la conducere s-a instalat un guvern al Uniunii Republicane. În aceste condiții se constata o rivalitate între Italia și Franța pentru influență în Grecia, mai ales pentru a controla comerțul cu armament în această țară, italienii având, se pare, un ușor avantaj⁴⁴. Încet, dar sigur, Italia capătă preponderență în Grecia și, practic, statul elen rămâne cu un spațiu de manevră limitat în politica externă pentru viitorul deceniu. Liderii fasciști italieni au vegheat din acest punct mai slab al Balcanilor la promovarea intereselor lor în zonă și la contracararea politicii franceze în sud-estul european.

Relațiile *Italiei* cu *Turcia* s-au circumscris împrejurărilor negocierii Tratatului de Pace de la Sèvres și reluării conflictului dintre Turcia kemalistă și Aliați (greci), precum și negocierii păcii de

la Lausanne. În plin război, Italia a semnat un acord cu autoritățile turce. Compromisul de la 12 martie 1921 modifica Tratatul de la Sèvres: trupele italiene părăseau Adalia, turcii acceptau prezența italienilor în Dodecanez și le acorda dreptul de a exploata minele de cărbune din Heracleea.

Ulterior, guvernul Mussolini modifica din nou conținutul relațiilor Italiei cu Turcia, astfel că animozitățile și suspiciunile turco-italiene se fac simțite în întreaga perioadă interbelică. Îndeosebi presa turcă, puternic controlată de autorități, prezenta pe larg și exagerat realități din Italia (ca în cazul asasinării deputatului Matteotti – iunie 1924 – când presa turcă estima că Italia trece printr-o „gravă criză politică internă”⁴⁵), iar autoritățile de la Ankara ocoleau Roma în traseele lor diplomatice și de afaceri sau se implicau în politica italiană în nordul Africii.

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), fond Microfilme, Franța, rola 182, c. 306, (Notă de la Quai d'Orsay, Paris, 8 decembrie 1918, semnată Pichon).

² Ibidem, c. 9 (Telegrama nr. 27 din 14 ianuarie 1920, semnată Saint Aulaire).

³ Franța a recunoscut poziția de „aliat” a României la sfârșitul lunii decembrie 1918 (Vezi: ANIC, fond Microfilme, Franța, rola 182, c. 359, Telegramă f.n., Paris, din 30 decembrie 1918, semnată Pichon).

⁴ Ibidem, rola 178, c. 6-7 (Notă nr. 226 din 10 ianuarie 1923 a Ministerului de Finanțe către Președinția Consiliului de Miniștri și Ministerului de Externe, Paris). Vezi și notele nr. 331 din 13 ianuarie 1923 ale aceluiași minister (c. 7-8) și scrisoarea de la Quai d'Orsay către Victor Antonescu, din 2 iulie 1923, Paris (c.146-147, aceeași rolă).

⁵ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, AMAE), fond 71, Franța. Relații cu România, 1920-1926, vol. 63, f. 47 (Telegrama nr. 110 din 19 martie 1924, Paris, semnată Antonescu (rezoluție semnată I.G. Duca).

⁶ Maurice Beaumont, *La fallite de la paix (1918-1935)*, 5e édition, Paris, P.U.F., 1967, t. 1, p. 310.

⁷ ANIC, fond Microfilme, Franța, rola 178, c. 35-36 (Raport nr. 88 din 27 februarie 1923, Roma, nesemnat).

⁸ Ibidem.

⁹ Idem, Belgia, rola 22, c. 701-702 (Raport nr. 510 din 24 ianuarie 1924, Paris, semnat Gaiffier d'Hestroy).

¹⁰ Harry J. Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase, a Study in Greek-Turkish Diplomacy*, Tessaioniki, 1968, p. 35.

¹¹ ANIC, fond Microfilme, Belgia, rola 16, c. 152-153 (Raport nr. 133/52 din 13 februarie 1923, București, semnat Schneidauer).

¹² Apud Edouard Driault, Michel Lheritier, *L'Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, Tome V., *La Grèce et la Grande Guerre. De la révolution turque au Traité de Lausanne (1908-1923)* par Edouard Driault, Paris, 1926, p. 388-389.

¹³ Arhivele Bibliotecii Naționale (în continuare, ABN), fond Saint Georges, P VIII, dosar 7, Raport (manuscris) opt file, f. 6-7.

¹⁴ La 8 decembrie 1920 Aliații au comunicat guvernului elen că îi retrag creditul financiar.

¹⁵ Douglas Dakin, *The Unification of Greece, 1770-1923*, London, Ernest Benn Ltd, 1972; Appendices, p. 229.

¹⁶ *Ibidem*, p. 238.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Documenti Diplomatici Italiani (în continuare, DDI), 7, III, nr. 154, p. 96 (Telegramă f.n., din 20 aprilie 1924, Roma, semnată Mussolini).

¹⁹ ANIC, fond Microfilme, Franța, rola 183, c. 729 (Telegrama (conf.) nr. 1001 din 28 aprilie 1920, Roma, semnată Camille Barrère).

²⁰ Idem, c. 739 (Telegrama secretă nr. 1034 din 5 mai 1920, Roma semnată Barrère. Telegrama redă o convorbire pe care diplomatul francez a avut-o cu ministrul României la Roma, Al. Em. Lahovary).

²¹ ABN, fond Saint Georges, P.XCII, dosar 1, f. 120-121 (Telegrama nr. 2910 din 26 septembrie 1920, Roma, semnată T. Ionescu. Un rezumat al convorbirilor avute de ministrul român de externe cu Giolitti și Sforza).

²² În martie, Brătianu a făcut o călătorie la Roma încercând să constate dacă există un interes pentru o legătură matrimonială între prințul Nicolae și una din fiicele regelui Victor Emmanuel al III-lea. Vezi relatarea ministrului Franței la București, Daeschner, din raportul nr. 102 din 5 mai 1922 (ANIC, fond Microfilme Franța, rola 183, c. 350-351).

²³ DDI, 7, II, nr. 419, p. 291 (Raport f.n., din 27 ianuarie 1923, București, semnat Martin Franklin).

²⁴ *Ibidem*, nr. 422, p. 295, (același raport – anexă).

²⁵ *Ibidem*, nr. 10, p. 6 (Raport f.n., din 30 aprilie 1923, București, semnat Aloisi).

²⁶ În timpul unui dejun intim la primul ministru I.I.C. Brătianu, la 5 mai 1923.

²⁷ ANIC, fond Microfilme, Belgia, rola 16, c. 232-233 (Raport nr. 741/333, din 4 septembrie 1923, București, semnat Fr. Collon).

²⁸ *Ibidem*, c. 708-709 (Raport nr. 77/33 din 26 ianuarie 1924, Belgrad, semnat A. Delcoigne).

²⁹ DDI, 7, III, nr. 53, p. 37 (Telegrama f.n., din 7 martie 1924, București, semnat Savona). Vezi și raportul nr. 575, din 17 martie 1924, semnat în București de Lawrence Dennis (în ANIC, fond Microfilme S.U.A., rola 594, c. 47-49).

³⁰ ANIC, fond Microfilme, Belgia, rola 34, c. 744-745, (Raport nr. 45/152 din 24 martie 1924, Roma, semnat contele Van den Steen de Jehay).

³¹ Idem, Franța, rola 183, c. 663-666 (Raport f.n., din 24 mai 1924, București, semnat cpt. Palasse (adjunctul atașatului militar).

³² DDI, 7, III, nr. 428, p. 248 (Raport f.n., din 5 august 1924, București, semnat Aloisi).

³³ Apud Constantin Iordan, *L'entrée en guerre de l'Italie et la position des Etats neutres du Sud-Est européen (avril-mai 1913)*, în "Revue Roumaine d'Histoire", București, XV, 1976, nr. 2, p. 281-291.

³⁴ Iugoslavia ceda Fiume, primea Porto Baros și o cesiune pe 50 de ani asupra bazinului Taon di Rivel din portul Fiume. Pactul angaja părțile să acționeze și pentru respectarea tratatelor de la Trianon, Neuilly, Saint Germain. În cazul unei agresiuni asupra uneia din părți, cealaltă parte se declara neutră (Vezi Jean-Baptiste Duroselle, *Les relations internationales de l'Allemagne et de l'Italie de 1919 à 1939*, Paris, C.D.U., p. 46 și urm.).

³⁵ DDI, 7, III, nr. 671, p. 411 (Raport f.n., din 13 ianuarie 1925, Paris, semnat Romano Avezana).

³⁶ Apud Edouard Driault, Michel Lheritier, *op. cit.*, p. 388-389.

³⁷ ABN, fond Saint-Georges, P. VIII, dosar 7, f. 5.

³⁸ *Ibidem*, f. 6.

³⁹ Coloneii Plastiras și Stylianos Gonatos, împreună cu Phokas, susținuți de 20 000 de ostași din Mitilene și Chios debarcați la Lavrion. Constantin abdică în favoarea lui George.

⁴⁰ DDI, 7, II, nr. 89, p. 61 (Telegramă f.n., din 19 iunie 1923, Atena, semnată De Facendis).

⁴¹ *Ibidem*, nr. 182, p. 124-125 (Telegramă f.n., din 27 august 1923, Roma, semnată Mussolini).

⁴² Constantin Iordan, *La Grèce à fin de l'année 1920. Autour d'une mission roumaine à Athenes*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, București, XVII, 1979, nr. 2, p. 283-296.

⁴³ AMAE, fond 71, Grecia, 1924-1928 (Telegrama nr. 360 din 7 februarie 1924, Sofia, semnată Langa-Rășcanu).

⁴⁴ DDI, 7, III, nr. 606, p. 365 (Telegrama f.n., din 7 decembrie 1924, Atena, semnată Brambilla).

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 278, p. 163 (Telegramă f.n., din 18 iunie 1924, Constantinopol, semnată Montagna).

THE POLITICS OF FRANCE AND ITALY FOR THE SOUTH-EAST EUROPE IN THE FIRST INTERWAR YEARS

In the aftermath of WW I, the old international system was torn down, Europe was reorganized, and a new world was born. The interwar period was marked by turmoil in much of the world, as Europe struggled to recover from the devastation of the WW I. The European nations that had fought in the Great War emerged economically and socially crippled.

The Paris Peace Conference dismantled large blocs of territory in Central and South-Eastern Europe and drew the boundaries for new, independent states, which found themselves in a period of unprecedented self-determination between the wars.

The political atmosphere of the interwar years was marked by competition between France and Italy over influence in a region of geostrategic importance such the Balkan space. France ended the war on sounder footing than many other nations. The interwar period was one of the cornerstones of the French foreign policy pursuing to never give the Germans a chance of invading again and to consolidate its regional power statute. In the light of this policy, France became a party to the Little Entente through bilateral agreements signed with Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia.

Unhonored territorial promises by the Alliance placed Italy in the revisionists' camp. Far from being contented with the postwar status-quo, Italian fascist regime made no secret of its intention to dominate the Mediterranean region.

BALCANII, zona fierbinte a Europei

MIȘCĂRI CENTRIFUGE ÎN PENINSULA BALCANICĂ ÎN SECOLUL AL XI-LEA*

dr. ALEXANDRU MADGEARU

Revoltele contra puterii centrale desfășurate în partea balcanică a Imperiului Bizantin în secolul al XI-lea au fost efectul secundar al transformărilor economice induse de dezvoltarea urbană¹. Puterea imperială putea obține venituri fiscale sporite, ceea ce a permis transformarea armatei într-una de militari plătiți. De aceea, statul nu i-a mai protejat pe micii proprietari care formau baza de recrutare a stratiotilor. Astfel a fost înlesnită concentrarea de putere a marilor proprietari provinciali (*dynatoi* sau *archontes*), care anterior fuseseră împiedicați prin legislație să-i deposeze pe stratioti de terenuri². Acum, ambițiile lor erau stimulate și de creșterea influenței aristocrației în exercitarea puterii imperiale³. Ceea ce urmăreau ei era autonomia. Or, orașele bizantine, deși în plină înflorire, erau lipsite de ceea ce era caracteristic orașelor occidentale: autonomia față de puterea imperială și consiliile urbane⁴. Prin bogăție și putere, aristocrații care aveau reședințele (*oikoi*) în orașe au devenit un fel de conducători ai acestora, dispunând chiar de forțe militare private⁵. Noua politică de apărare a Imperiului Bizantin aplicată după atacurile devastatoare ale pecenegilor din 1032-1036 presupunea menținerea păcii prin subsidii și comerț cu acești barbari⁶, fapt care necesita resurse financiare sporite. Atunci când puterea imperială a crescut presiunea fiscală pentru a le acoperi, aristocrații locali au găsit prilejul potrivit pentru a se revolta. Anterior, Vasile II stabilise o politică de cooperare cu aristocrații bulgari și sârbi din Bulgaria, Dalmația, Dioclea și Raška. Ei erau controlați de strategii bizantini instalați în principalele orașe, dar puterea se exercita prin intermediul șefilor autohtoni, denumiți *archontes*⁷. Când acești conducători locali au fost deranjați de politica fiscală a centrului, ei au declanșat revoltele.

Mișcările separatiste nu au fost specifice doar Peninsulei Balcanice. În aceeași perioadă, Imperiul Bizantin s-a confruntat cu revolte similare în Apulia (1040), Armenia (1051-1052), sau Antiohia (1073)⁸. Regiunea balcanică nu era în sine o problemă. Adevărata problemă era criza cauzată de creșterea fiscalității în relațiile dintre centru și periferie, oricare ar fi fost această periferie, precum și de corupție și proasta administrare⁹. Nu se poate vorbi de motive religioase în declanșarea acestor mișcări. O excepție este reprezentată de aderarea paulicienilor la revolta din Paradunavon, în anul 1078¹⁰, dar implicarea bogomilismului nu este atestată în alte revolte, deși această erezie exprima un fel de opoziție contra ideii de autoritate¹¹.

Nu populația de rând a declanșat revoltele, ci conducătorii locali de origine greacă, bulgară, sârbă sau aromână. Ei au plănuit mișcările, cu intenția de a dobândi autonomia, independența sau chiar puterea imperială. Ei au fost adevărații conducători și beneficiari ai așa-ziselor „revolte populare”¹². Asemenea conducători din zonele periferice mai purtau și titlul de *toparches*. Unii dintre ei dobândiseră anterior statutul de *douloi* sau *anthropoi* ai împăraților. Un *doulos* era un *toparches* care a renunțat la teritoriul său și la situația sa anterioară, care presupunea o poziție intermediară între autonomie și supunere față de puterea imperială. Vasile II avusese înțelepciunea de a accepta o libertate parțială pentru acești șefi locali. Revolta lor a reprezentat tentativa de a recupera fostul teritoriu sau independența, precum și ruperea relației de *douleia*¹³. Acesta este cazul lui Ștefan Voislav și Petru Delian, care erau intitulați *toparchi* de către Kekaumenos, dar și al lui Nestor, care a primit titlul de *anthropos* sau *doulos* al împăratului

* Comunicare prezentată la Sesiunea științifică „Pontica”, 4 octombrie 2006, Constanța.

Constantin X în schimb pentru domeniul său. Sigiliile sale menționează titlul *to anthropon anaktos Douka*, adică „omul stăpânului Dukas”¹⁴. Utilizarea cuvântului *anthropos* trimite la condiția de *doulos* al împăratului. Pe de altă parte, conform mărturiei lui Attalates, Nestor era *oikeiotatos*. El făcea parte dintre *oikeioi*, acei apropiați ai împăratului care beneficiau de protecția acestuia și care erau folosiți pentru misiuni de încredere. Termenul de *oikeios* era practic sinonim cu *doulos*, iar un *oikeiotatos* se afla pe treapta cea mai înaltă în *oikos* (în sens de curte imperială), într-o poziție apropiată de cea a rudelor împăratului¹⁵.

Potrivit lui Attalates, Nestor era *illyr*. Acest arhaism se poate referi la un localnic din părțile de vest sau centrale ale Peninsulei Balcanice (sârb sau vlah), fiind mai puțin probabil să fie echivalent cu „bulgar”, deoarece termenul arhaizant folosit de obicei pentru bulgari era „misian”. La Attalates, termenul *Illyrikon* se referă și la Macedonia; prin urmare, după cum arată P. Diaconu, acest autor a putut utiliza termenul arhaizant *illyri* pentru a-i desemna pe vlahi¹⁶. Attalates mai afirma că Nestor a trecut de partea celor din Dristra din cauza „similitudinii de condiție a neamului său”. S-a văzut în această afirmație un indiciu asupra originii bulgare a lui Nestor, pornind de la ideea că populația orașului era predominant bulgărească¹⁷. Se pare că totuși Attalates avea în vedere altceva. Pentru cronicarul bizantin, „illyrul” Nestor era un „mixo-barbar” ca și cei de la Dunăre, adică un om dintr-o regiune situată la periferia civilizației. Potrivit unor studii recente de imagologie bizantină, bizantinii îi priveau pe cei de la Dunăre și din Illyria ca pe o categorie aparte, de „subbizantini”, sau străini din interior¹⁸. Așadar, Nestor era un fost conducător local din Diocleea sau Macedonia, care cedase teritoriul său împăratului Constantin X, sau, în orice caz, un aristocrat intrat în serviciul împăratului (el a fost numit duce al themei Paradunavon în 1073).

Alți conducători erau dregători sau comandanți militari (Tihomir, Nestor în calitate sa de duce, Niculitzas). Mișcarea din thema Bulgaria condusă de Gheorghe Vojtech din Skopje a fost inițiată de un grup de mari proprietari locali afectați de politica fiscală a ministrului Nikephoritzes¹⁹. În fine, alți conducători implicați în revolte erau șefi barbari, precum cei care au preluat puterea în Paradunavon în 1072 (Tatos, Sesthlav, Satza)²⁰.

În rebeliuni au fost implicate mai multe etnii, diferite de cea greacă (bulgari, sârbi, pecenegi, aromâni), dar aceasta nu înseamnă că mișcările au avut caracter național. Nu este mai puțin ade-

vărat că revolta lui Petru Delian a fost stimulată de o decizie care a afectat mândria bulgarilor, înlocuirea arhiepiscopului bulgar de Ohrida cu unul grec²¹. Cauzele economice erau combinate cu o certă atitudine anti-bizantină a populației cucerite. Restaurarea țaratului lui Samuel a fost proiectul urmărit de Petru Delian și apoi de către Constantin Bodin, dar această Bulgaria nu era un stat „național”, ci un imperiu care s-a construit pe model bizantin și care era un proiect comun al populației din partea centrală a Peninsulei Balcanice, indiferent de originea etnică. Este foarte semnificativ faptul că rebelii din Macedonia au invitat pe un sârb din Diocleea să devină țarul bulgarilor în revolta din 1072. Ca și Macedonia, Diocleea aparținuse țărilor bulgare ale lui Simeon și Samuel. Deoarece mai multe etnii s-au angajat în lupta pentru refacerea Bulgariei, se poate conchide că *Bulgaroi* devenise un nume politic, nu doar etnic, ca și *Romaioi*.

Opoziția față de puterea centrală nu a avut un caracter „național”, deoarece aceste mișcări au reunit mai multe etnii²². Cooperarea interetnică este atestată în mai multe cazuri. Participarea aromânilor la rebeliunea lui Petru Delian poate fi admisă²³. Grecii din Nicopolis s-au alăturat și ei la această mișcare, deoarece erau afectați de politica fiscală²⁴, iar în revolta din Larissa au fost implicați greci, aromâni și probabil și bulgari²⁵. Aceeași cooperare este atestată în cazul revoltei din Paradunavon, între localnici și pecenegi, precum și în războiul condus de Constantin Bodin, între bulgari și sârbi. Pecenegii din Paradunavon l-au sprijinit în 1078 pe uzurpatorul Nikephor Basilakes²⁶, care nu s-a răzvrătit din motive „naționale”. Aceeași ură contra puterii centrale a reunit șefi locali separatiști, comandanți militari rebeli și trădători. Cel mai bun exemplu este mișcarea din Paradunavon, unde conducătorul separatist Tatos s-a aliat cu un trădător, Nestor, și unde uzurpatorul Nikephor Basilakes a aflat sprijin în 1078. Ceea ce consemna Zonaras, că acesta a trimis mesaje pecenegilor²⁷, se poate confirma prin descoperirea la Nufăru a unui sigiliu al lui Nikephor Basilakes, duce de Dyrrachion²⁸. Probabil că la Nufăru se instalase pe atunci un conducător peceneg, eventual unul dintre cei menționați de Ana Comnena (Sesthlav sau Satza)²⁹.

Obiectivul teritorial al mișcărilor centrifuge a variat de la independența unei regiuni mai mici sau mai mari (Thessalia, Paristrion), până la refacerea Bulgariei ca stat independent condus de un țar (Petru Delian și Constantin Bodin). În cazul lui

Delian, legitimitatea titlului de țar era dată de descendența din fostul țar bulgar Gavril Radomir (1014-1015), pe care el o proclama. Potrivit lui Mihail din Devol (interpolatorul cronicii lui Scylitzes), Petru Delian era fiul surorii regelui Ungariei Ștefan I, prima soție a lui Gavril Radomir³⁰. El a fost aclamat ca țar la începutul revoltei, la Belgrad³¹. La fel, Constantin Bodin a fost invitat de aristocrația bulgari să preia titlul de țar al bulgarilor în mișcarea condusă de Gheorghe Voitech³².

Toate aceste mișcări au început în apropiere de frontiere, cu excepția celei din Thessalia. De la periferie, revoltele s-au extins spre interior, acoperind uneori teritorii destul de întinse. Rebelii lui Petru Delian au devastat o regiune foarte mare, de la Dunăre până în nordul Greciei și până la Dyrrachion, în special după alianța cu forțele adunate de Tihomir, un ofițer bizantin de origine bulgară din thema Dyrrachion, care s-a răzvrătit contra comandantului său și care pretindea și el să fie țar³³. În alte împrejurări, mișcările periferice au fost un stimulent pentru revolte în regiunile vecine (de exemplu, ereticii pauliceni de la Philippopolis conduși de Lekas și Traulos s-au alăturat rebelilor din Paradunavon după 1078, dându-le posibilitatea de a invada Thracia³⁴).

Unele rebeliuni au avut origini urbane, în timp ce altele au avut o geneză rurală. Primul tip este

reprezentat de mișcarea orașenilor din Larissa din 1066 și parțial de rebeliunea din Paradunavon. Revolta din Larissa a început printr-un complot al unor fruntași din oraș, civili și militari. Atras în această rebeliune, Niculitzas a fost aclamat cu strigarea *polychronos* și cu titlul *authentēs*, ambele rezervate împăraților³⁵. Mișcarea a reflectat interesele comunității urbane (opoziția față de creșterea impozitelor decisă de Constantin X); bizantinologul britanic Michael Angold sublinia că aceasta a fost una dintre primele revolte urbane, care urmărea apărarea intereselor locuitorilor contra abuzurilor puterii imperiale³⁶. Pentru poziția deținută de Niculitzas în Larissa, cuvintele lui Kekaumenos sunt foarte sugestive: „are mulți oameni și armată proprie, iar cetatea și țara ascultă de el și fac orice le-ar spune”. El era adevăratul stăpân al orașului, și în această poziție a acționat în revoltă. Niculitzas era cel mai probabil strategul Larissei, reședința themei Hellas³⁷. Revolta din Paradunavon a început tot ca o mișcare urbană, atunci când subsidiile trimise orașelor dunărene pentru apărarea lor contra pecenegilor au fost anulate de Nikephoritzes³⁸. Puterea a fost preluată de Tatos, un șef peceneg care era probabil *archon* al acelei *Patzinakia* autonome care s-a format la sudul Dobrogei și nord-estul Bulgariei după 1053. Sigiliile lui Kegen cu numele său creștin Ioannes

■ Europa de Sud-Est în secolul al XI-lea

menționează titlul *archon Patzinakias*. Patzinakia era un teritoriu autonom în Paradunavon, amplasat cel mai probabil în nord-estul Bulgariei, pe la Preslav³⁹. Războinicii pecenegi au fost principala forță militară, iar *Patzinakia* autonomă a devenit un teritoriu independent care a rezistat până în 1091. Între timp, Nestor a găsit prilejul de a redeveni un conducător independent, călcând legământul de *doubleia* și încheind o alianță cu Tatos⁴⁰. Nu este exclus ca Nestor să fi intrat în legături și cu rebelii sârbo-bulgari din thema Bulgaria, care se ridicaseră și ei în 1072⁴¹. Coincidența cronologică este prea mare pentru a nu ne da de gândit. În orice caz, el a profitat de situația creată pentru a deveni un conducător independent, fiind însă obligat să împartă puterea cu Tatos. Dualitatea puterii a slăbit coeziunea rebelilor și a compromis ofensiva declanșată în direcția Constantinopolului⁴².

Venirea la putere în anul 1078 a împăratului Nikephor III Botaneiates a adus o schimbare în raporturile dintre localnicii din Dobrogea și pecenegi. Attaliates consemna faptul că o delegație s-a prezentat în fața noului împărat, cerând iertare și promițând că nu vor mai ataca teritoriul impeiului alături de pecenegi⁴³. Din acest pasaj reiese că localnicii s-au separat de pecenegi, fiindcă detronarea lui Mihail VII a făcut ca motivul inițial al revoltei paristrieniilor să dispară. În schimbarea de atitudine a localnicilor a putut conta și faptul că, după cum am demonstrat cu altă ocazie, noul împărat fusese duce de Paradunavon în perioada 1062-1065⁴⁴. În schimb, pecenegii au continuat să atace imperiul, venind și în sprijinul ducelui Nikephor Basilakes, care s-a răzvrătit la începutul domniei lui Nikephor III Botaneiates, în 1078. Cu alte cuvinte, starea de criză din Paradunavon s-a perpetuat și după 1078, dar probabil numai din cauza pecenegilor. Este posibil ca localnicii să fi renunțat la atitudinea ostilă față de puterea centrală după ce vor fi constatat că nicio stăpânire pecenegă nu este de dorit. Deoarece Ana Comnena a atestat și alte centre de putere, se poate presupune că situația s-a agravat chiar, prin cucerirea de către pecenegi a noi părți din thema Paradunavon. Rebeliunea pecenegilor din Paradunavon a fost zdrobită abia în 1091.

Lupta contra puterii bizantine a fost facilitată de condițiile geografice în cazul rebeliunii lui Ștefan Voislav. Războiul din 1042 a fost victorios pentru că a avut un caracter de gherilă purtată în munții din Diocleea⁴⁵. Deoarece Ștefan Voislav conducea un stat semi-independent, conflictul a fost mai serios decât alte revolte, iar armata bizantină a fost înfrântă. Diocleea a supraviețuit ca un centru de

putere care a devenit independent sub Mihailo Voislav (1046-1082), un stat care a fost capabil să sprijine răscoala bulgarilor din 1072⁴⁶. În alte situații, mișcările centrifuge au fost ajutate de forțe externe (pecenegii, Ungaria, regatul normand din Sicilia). Se pare că Ungaria a fost implicată în revolta lui Petru Delian (presupus nepot al lui Ștefan I), care a început la hotarele ei, la Belgrad⁴⁷. Evenimentele petrecute în Paradunavon între 1072 și 1091 nu au fost provocate doar de către pecenegii deja instalați în provincie, ci și de către frații lor de la nord de Dunăre⁴⁸. Revolta din Thessalia a început și ea pe fondul atacurilor uzilor. Se poate presupune și o coordonare cu ofensiva regelui Siciliei Robert Guiscard⁴⁹.

Mișcările au fost înfrânte deoarece armata bizantină era încă puternică, iar rebelii nu au fost capabili să obțină controlul asupra unor zone strategice precum Macedonia sau trecătorile din Munții Balcani. Ei au încercat aceasta, dar fără succes, chiar dacă rebelii din Larissa au cucerit importantul punct strategic Servia, poarta către Macedonia. Ca și în cazul revoltelor lui Petru Delian și Constantin Bodin, s-a încercat controlarea *Viei Egnatie*⁵⁰. Aristocrații locali nu dispuneau decât de forțe militare reduse, iar țărani nu constituiau o armată instruită. Fără a dispune de militari profesioniști, rebelii au fost înfrânți cu ușurință de către armata bizantină, în 1040-1041 și 1072-1073. Rebelii au obținut rezultate notabile doar prin cooperarea cu războinicii profesioniști pecenegi, care au transformat partea de est a provinciei Paradunavon într-o regiune independentă, care a rezistat circa două decenii și a fost recunoscută de Alexios I printr-un tratat încheiat în toamna anului 1087. Rezultatul final al revoltei a fost crearea unei stăpâniri pecenege, conduse de Tzelgu, care s-a aliat cu fostul rege al Ungariei Solomon. Această coaliție anti-bizantină a reprezentat o amenințare majoră pentru echilibrul de forțe din nordul Peninsulei Balcanice⁵¹, dar va fi înfrântă prin ofensiva finală a lui Alexios I din 1091, care a reușit zdrobirea forțelor pecenege.

În concluzie, revoltele au avut succes doar dacă au beneficiat de suportul unor războinici profesioniști (pecenegii), or doar atunci când configurația terenului compensa inferioritatea forțelor. Ambele situații vor asigura peste un secol victoria rebelilor români și bulgari în mișcarea începută în 1186 (când aceștia vor fi ajutați de alți războinici de profesie, cumanii).

- ¹ P. Lemerle, *Byzance au tournant de son destin (1025-1118)*, în idem, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris, 1977, p. 251-312; M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204. A Political History*, London-New York, 1984, p. 62-65; idem, *The shaping of the medieval Byzantine city*, BF, 10, 1985, p. 7; K. P. Matschke, *Grundzüge des byzantinischen Städtewesens vom 11. bis 15. Jahrhundert*, în K. P. Matschke (ed.), *Die byzantinische Stadt im Rahmen der allgemeinen Stadtentwicklung. Referate und Diskussionen der byzantinischen Fachkonferenz im Leipzig 9. bis 11. Januar 1990*, Leipzig, 1995, p. 27-40.
- ² G. Ostrogorsky, *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, DOP, 25, 1971, p. 6-9, 13-14; H. Ahrweiler, *Recherches sur la société byzantine au XIe siècle: nouvelles hiérarchies et nouvelles solidarités*, TM, 6, 1976, p. 117-118; M. Angold, *The Byzantine Empire...*, 68-70; idem, *Archons and Dynasts: Local Aristocracies and the Cities of the Later Byzantine Empire*, în *The Byzantine aristocracy, IX to XIII centuries*, ed. by M. Angold, Oxford, 1984, p. 237-238; idem, *The shaping...*, p. 16-22; K. P. Matschke, *op. cit.*, p. 41-56.
- ³ M. Angold, *Archons...*, p. 238; C. Bouras, *Aspects of the Byzantine City, Eight-Fifteenth Centuries*, în A. E. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, vol. II, Washington DC, 2002, p. 523.
- ⁴ K. P. Matschke, *op. cit.*, p. 42.
- ⁵ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 6-9, 13-14; H. Ahrweiler, *op. cit.*, p. 117-118; M. Angold, *The Byzantine Empire...*, p. 68-70; idem, *Archons...*, p. 237-238; idem, *The shaping...*, p. 16-22; K. P. Matschke, *op. cit.*, p. 41-56.
- ⁶ M. Angold, *The Byzantine Empire...*, p. 1-11; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge, 2000, p. 80-81, 114.
- ⁷ P. Stephenson, *op. cit.*, p. 123-130.
- ⁸ J. Ferluga, *Aufstände im byzantinischen Reich zwischen den Jahren 1025 und 1081. Versuch einer Typologie*, în „*Rivista di Studi Bizantini e Slavi*”, 5, 1985, p. 151, 153; J. C. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris, 1990, p. 48, 63, 82, 397-399.
- ⁹ Pentru această legătură dintre corupție și revolte, vezi A. G. C. Savvides, *Internal Strife and Unrest in Later Byzantium, XIth-XIIIth Centuries (A.D. 1025-1261). The Case of Urban and Provincial Insurrections (Causes and Effects)*, Symmeikta, Ethnikon Idryma Ereynon. Kentron Vizantinon Ereynon, 7, 1987, p. 263; J. C. Cheynet, *Points de vue sur l'efficacité administrative entre les Xe-XIe siècles*, BF, 19, 1993, p. 11-13.
- ¹⁰ A. Sacerdoțeanu, *Mouvements politiques et sociaux de la Péninsule Balkanique dans la seconde moitié du XIe siècle*, „*Balcania*”, 2-3, 1939-1940, p. 89, 98-99; J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 85, 94, 392; E. Malamut, *L'image byzantine des Petchénègues*, BZ, 88, 1995, 1, p. 134-135; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 101.
- ¹¹ J. V. A. Fine Jr., *The Size and the Signification of the Bulgarian Bogomil Movement*, „*East European Quarterly*”, 11, 1977, 4, p. 385-412 a demonstrat că erezia nu a fost un suport al mișcărilor sociale și politice.
- ¹² J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 14; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 143-144. A. G. C. Savvides, *op. cit.*, p. 239, 259 remarcă de asemenea că toate mișcările separatiste și rebeliunile militare au fost inițiate de aristocrați sau mari proprietari.
- ¹³ P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des “Conseils et Récits de Kékaumenos”*, Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres. Mémoires. Collection in-8°, Deuxième série, 54, 1960, 1, p. 80-81; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 12-14; J. C. Cheynet, *Toparque et topotèrètès à la fin du 11e siècle*, REB, 42, 1984, p. 215-222; idem, *Pouvoir...*, p. 287-288; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 123-129.
- ¹⁴ Scylitzes Continuatus, *Chronographia*, în FHDR III, p. 65; N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Seals*, Washington DC, 1986, 93-94, nr. 95; I. Jordanov, *Neizdadeni vizantijski olovni pečati ot Silistra (IV)*, INMV, 28 (43), 1992, p. 238-239, nr. 14-15.
- ¹⁵ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 12-14; J. Ferluga, *Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth Centuries*, Amsterdam, 1976, p. 242; J. C. Cheynet, *Toparque...*, p. 215-222; J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 287-301; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 123-129.
- ¹⁶ V. Tăpkova-Zaimova, *Quelques particularités dans l'organisation militaire des régions de Bas-Danube et la politique byzantine aux XIe-XIIe siècles*, în *Études de civilisation médiévale (IXe-XIIe siècles). Mélanges offerts à E.-R. Labande*, Poitiers, 1974, p. 672-673. Pentru ipoteza originii vlahe, vezi P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p. 103-104; M. Angold, *The Byzantine Empire...*, p. 98.
- ¹⁷ V. Tăpkova-Zaimova, *op. cit.*, p. 672-673.
- ¹⁸ H. Ahrweiler, *Citoyens et étrangers dans l'Empire Romain d'Orient*, în *La nozione di “Romano” tra cittadinanza e universalità (Da Roma alla terza Roma. Studi, II)* (Atti del II Seminario di Studi Storici “Da Roma alla Terza Roma”, 21-23 avril 1982), Roma, 1984, p. 346; E. Malamut, *op. cit.*, p. 131.
- ¹⁹ J. Ferluga, *Byzantium...*, p. 393; idem, *Aufstände...*, p. 157-158; J. V. A. Fine Jr., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the late Twelfth Century*, Ann Arbor, 1991, p. 213.
- ²⁰ M. Gyóni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion (Archaisierende Volksnamen und ethnische Wirklichkeit in der „Alexias” von Anna Komnene)*, „*Archivum Europae Centro-Orientalis*”, 9-10, 1943-1944, p. 83-188; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 90-93; V. Tăpkova-Zaimova, *op. cit.*, p. 671-673; E. Malamut, *op. cit.*, p. 129-135; A. Madgearu, *The Periphery against the Centre: the Case of Paradunavon*, ZRVI, 40, 2003, p. 53.
- ²¹ J. Ferluga, *Aufstände...*, p. 142; J. V. A. Fine Jr., *The Early Medieval...*, p. 203-204.
- ²² M. Angold, *The Shaping...*, p. 20-22; H. Ahrweiler, *Recherches...*, p. 118-120.
- ²³ G. Cankova-Petkova, *De nouveau sur Kékaumenos*, BHR, 1, 1973, 3, p. 74.
- ²⁴ Scylitzes, 411-412 FHDR; J. Ferluga, *Byzantium...*, p. 387; J. Ferluga, *Aufstände...*, p. 144-145; J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 50.
- ²⁵ M. Gyóni, *op. cit.*, p. 143-145; P. Lemerle, *Prolégomènes...*, p. 75; A. Lazarou, *La révolte des Larisséens en 1066*, în *La Thessalie. Actes de la Table-Ronde, 21-24 juillet 1975*, Lyon, organisé par Bruno Helly (Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen, no. 6. Série Archéologique 5), Lyon-Paris, 1979, p. 308-309.
- ²⁶ J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 86; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 101.
- ²⁷ Ioannes Zonaras, XVIII. 19. 17 (FHDR III, 228/229).
- ²⁸ I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, SBS, 3, 1993, p. 61-65, nr. 9.
- ²⁹ Ana Comnena, VI. 14.1 (FHDR III, 88/89).
- ³⁰ V. N. Zlatarski, *Wer war Peter Deljan?*, „*Annales Academiae Scientiarum Fennicae*”, ser. B, 27, 1932, p. 354-363; J. Ferluga, *Byzantium...*, p. 341; R. Iljovski, *L'alliance*

byzantino-hongroise au début du XIe siècle contre Samuel et ses successeurs. *Essai de détermination chronologique*, ZRVI, 29-30, 1991, p. 98-99; F. Makk, *Relations hungarobulgares au temps de prince Géza et du roi Étienne Ier*, in *Hungaro-Bulgarica*, V. Szegedi Bolgarisztika, Szeged, 1994, p. 27; H. Dimitrov, *Die Magyaren in Makedonien (X-XII. Jh.)*, BHR, 23, 1995, 3, p. 12.

³¹ J. Ferluga, *Byzantium...*, p. 385; J. V. A. Fine Jr., *The Early Medieval...*, p. 204.

³² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 89-91; J. Ferluga, *Byzantium...*, p. 393-395; J. V. A. Fine Jr., *The Early Medieval...*, p. 213-214.

³³ Pentru extinderea revoltei și pentru Tihomir, vezi: J. Ferluga, *Byzantium...* 1976, p. 384-386; J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 49-50.

³⁴ E. Stănescu, *La crise du Bas-Danube byzantin au cours de la seconde moitié du XIe siècle*, ZRVI, 9, 1966, p. 61; J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 85, 94, 392; E. Malamut, *Concepts et réalités: recherches sur les termes désignant les Serbes et les pays serbes dans les sources byzantines des Xe-XIIe siècles*, in *Eupsychia. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler* (Byzantina Sorbonensia, 16), II, Paris, 1995, p. 134-135; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 101. Lekas era căsătorit cu o femeie pecenegă. Paulicienii erau o sectă originară din Asia Mică, ai cărei adepți au fost colonizați în Thracia în secolele IX-X. Sub influența lor a apărut o nouă erezie, cea a bogomililor.

³⁵ Kekaumenos, în FHDR III, p. 34/35; P. Lemerle, *Prolegomènes...*, p. 47, nota 7; J. C. Cheynet, *Pouvoir...*, p. 288.

³⁶ M. Angold, *Archons...*, p. 242; M. Angold, *The shap-ing...*, p. 20-21; K. P. Matschke, *op. cit.*, p. 46-48.

³⁷ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 97; G. Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre, București, 1984, p. 84; A. Lazarou, *op. cit.*, p. 307; K. Inoue, *A Provincial Aristocratic Oikos in Eleventh-Century Byzantium*, Greek, Roman and Byzantine Studies, 30, 1989, 4, p. 557, nota 43.

³⁸ P. Stephenson, *op. cit.*, p. 98-100.

³⁹ Vezi I. Jordanov, *Sceau d'archonte de PATZINAKIA du XIe siècle*, EB, 28, 1992, 2, p. 79-82; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 51-52.

⁴⁰ E. Stănescu, *op. cit.*, p. 56-58; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 51.

⁴¹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 89-91; J. Ferluga, *Byzantium...*, p. 81-84; J. V. A. Fine Jr., *The Early Medieval...*, p. 213-214; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 141-143.

⁴² În general, pentru evenimentele din Paradunavon din anii 1072-1091, vezi M. Gyóni, *op. cit.*, p. 83-188; E. Stănescu, *op. cit.*, p. 49-73; N. Ș. Tanașoca, *Les Mixobarbares et les formations politiques paristriennes du*

XIe siècle, RRH, 12, 1973, 1, p. 61-82; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 98-102; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 49-56.

⁴³ Mihail Attaliates, 302-303 (FHDR III, 76/77). Vezi comentariile lui E. Stănescu, *op. cit.*, p. 59-60.

⁴⁴ A. Madgearu, *Unele observații asupra istoriei themei Paradunavon (despre Vasile Apokapes)*, „Pontica”, 31, 1998, 243-244; idem, *Ruled indeed Basil Apokapes the Paradunavon Theme?*, „Acta Musei Varnensis”, 3/1, 2005, p. 278.

⁴⁵ T. Wasilewski, *Stefan Vojislav de Zahumlje, Stefan Dobroslav de Zéta et Byzance au milieu du XIe siècle*, ZRVI, 13, 1971, p. 113-114; J. Ferluga, *Aufstände...*, p. 148-149; E. Malamut, *Concepts...*, p. 441-442.

⁴⁶ J. V. A. Fine Jr., *The Early Medieval...*, p. 207, 212-214; P. Stephenson, *op. cit.*, p. 138-147.

⁴⁷ H. Dimitrov, *op. cit.*, p. 7, 12; F. Makk, *Ungarische Aussenpolitik (896-1196)* (Studien zur Geschichte Ungarns, 3), Herne, 1999, p. 47.

⁴⁸ M. Gyóni, *op. cit.*, p. 147-158; N. Ș. Tanașoca, *op. cit.*, p. 81; A. Madgearu, *The Periphery...*, p. 49-55.

⁴⁹ F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène*, Paris, 1900, vol. I, 60, 85-86 (ideea a fost acceptată de G. Murnu, *op. cit.*, p. 114-115 și M. Gyóni, *L'œuvre de Kekauménos, source de l'histoire roumaine*, „Revue d'Histoire Comparée”, 23, n.s., vol. 3, 1945, 1-4, p. 136).

⁵⁰ J. Ferluga, *Byzantium...*, p. 387; J. Ferluga, *Aufstände...*, p. 144.

⁵¹ E. Stănescu, *op. cit.*, p. 62-63; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 112-118; N. Ș. Tanașoca, *op. cit.*, p. 81-82; E. Malamut, *L'image...*, p. 136; Stephenson, *op. cit.*, p. 102; A. Madgearu 2003, 53-54.

Abrevieri:

BF: Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BHR: Bulgarian Historical Review, Sofia
BZ: Byzantinische Zeitschrift, München
DOP: Dumbarton Oaks Papers, Washington D.C.
EB: Études Balkaniques, Sofia
FHDR III: Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. III, București, 1975
INMV: Izvestija na Narodnija Muzej, Varna
REB: Revue des Études Byzantines, Paris
RRH: Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SBS: Studies in Byzantine Sigillography, Dumbarton Oaks, Washington D.C.
TM: Travaux et Mémoires, Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantines, Paris
ZRVI: Zbornik Radova Vizantološkog Instituta, Beograd

CENTRIFUGAL MOVEMENTS IN THE BALKAN PENINSULA IN THE 11TH CENTURY

The mutinies led by Peter Delian (1040), Nikulitzas (1066), Constantine Bodin and Tatos 1072) in the Balkan provinces of the Byzantine Empire were caused by the increasing of the taxes and expressed centrifugal trends. In some cases the leaders pretended the imperial power. The rebellions were organized and led by the local aristocrats who wished to obtain autonomy or even independence. With this purpose they had sometimes appealed to external allies, like the Pechenegs. The opposition against the centre was not defined by “national” feelings; in some cases involved cooperation between several ethnies. The revolts were not successful because the Byzantine army was still powerful and because the rebels were not able to gain the control over strategic areas like Macedonia or the Balkan Mountains gorges.

BALCANII, zona fierbinte a Europei

RĂZBOAIELE BALCANICE ÎN ÎNSEMNĂRILE UNUI MARTOR OCULAR – ION C. FILITTI

colonel dr. MIHAI MACUC

Familia Filitti (Filittis) aparține unei vechi ramuri elene împământenite de Alexandru Ioan Cuza. Ion C. Filitti – diplomat, jurist și istoric de mare valoare al perioadei moderne a istoriei României de dinaintea Primului Război Mondial și din epoca interbelică – era fiul cel mai mic al lui Constantin Filitti. Născut la București, militar de carieră, tatăl său a luat-o în căsătorie în 1863 pe Elena Barbu Slătineanu, înrudindu-se astfel cu una din cele mai influente familii din Principatele Unite (Danubiene)¹. Din această fericită uniune au luat naștere trei descendenți: Constantin C. Filitti, Alexandru C. Filitti și Ion C. Filitti. Primii doi fii ai lui Constantin Filitti au urmat și ei calea armelor (Alexandru, căsătorit cu Adnana Eugenia Arghiropol, avea să ajungă general)², în vreme ce mezinul a îmbrățișat o carieră juridică și diplomatică, nu mai puțin lipsită de strălucire.

Ion C. Filitti a văzut lumina zilei la București, la 8 mai 1879. După încheierea studiilor la Liceul „Sfântu Sava” a urmat cursurile Facultății de Drept la Paris, obținând în 1899, la doar 20 de ani împliniți, atât licența în drept, cât și titlul de diplomat al Școlii de Științe Politice din Paris (secția istorie diplomatică). Făcea parte astfel din rândul unui șir ilustru de juriști formați la școli apusene, între care C. Dissescu, Take Ionescu, Al. Djuvara, Radu Iorgu. În 1900, Ion C. Filitti intră în diplomație, dar, cum reiese din unele însemnări ale sale de tinerețe, în primele momente nu a fost foarte încântat de perspectivele acestei cariere³. A avut ocazia, de-a lungul vremii, să îndeplinească funcții de reprezentare diplomatică a României la Paris, Budapesta, Constantinopol și Roma.

Adevărata consacrare o va primi însă ca șef de cabinet al lui Titu Maiorescu, prim-ministru și

ministru ad interim la Externe, atât în timpul primei guvernări (28 martie-14 octombrie 1912), cât și în timpul celei de-a doua (14 octombrie 1912-31 decembrie 1913). Tocmai în această perioadă, a crizei balcanice precursore și inițiatoare, în multe privințe, a Primului Război Mondial, Ion C. Filitti s-a dovedit un atent păstrător al documentelor confidențiale adresate lui Maiorescu și un excelent colaborator, în care ilustrul om de cultură și versatul om politic, deși foarte exigent și distant de felul său⁴, a avut deplină încredere. O dovadă a acestei încrederi este faptul că l-a rechemat la 10 aprilie 1912 de la postul său diplomatic spre a-l numi în funcția de director al afacerilor politice și contenciosului în locul lui N. N. Filodor (poziție pe care a deținut-o și ulterior, până la 1918, ca director al Afacerilor comerciale și consulare)⁵. De asemenea, constituie o dovadă în acest sens împrejurarea că lui i-a înmănat Maiorescu, în modul cel mai confidențial, atât exemplarele memoriului asupra diferendului româno-bulgar ce trebuiau expediate reprezentărilor Marilor Puteri, cât și dosarele oficiale ale tratatului de pace din 1913, încheiat la București, la sfârșitul celui de-al doilea Război Balcanic, spre a fi păstrate, în preziua semnării⁶.

De fapt, pe întreaga durată a Conferinței de Pace de la București din vara anului 1913, șeful de cabinet al prim-ministrului a fost și secretarul acestui important areopag interbalcanic.

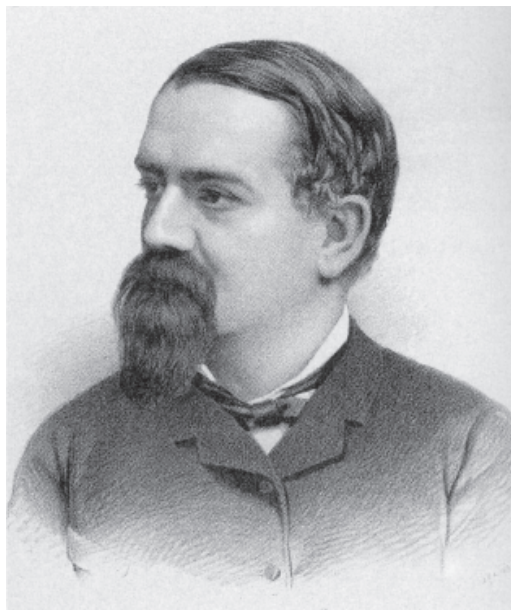
Un alt motiv al încrederii și prețuirii acordate de Maiorescu era valoarea deosebită a lui Ion C. Filitti ca istoric, probată deja prin teza sa de doctorat (premiată) susținută în 1904, tot la Paris, având titlul „Les Principautés Roumaines sous l'occupation russe – 1828-1834. Études du droit publique et

histoire diplomatique". Chiar în 1913, avea să primească Premiul „Năsturel” al Academiei Române pentru o altă lucrare dedicată istoriei moderne românești, „Domniile române sub Reglementul Organic” (publicată în 1915), an în care Ion C. Filitti a primit titlul de membru corespondent al Academiei Române, devenind și membru al Comisiei de heraldică (a cărei președinție o va prelua în 1931).

După o carieră diplomatică activă, în decursul căreia a fost decorat cu numeroase ordine și decorații străine (Ordinul danez al Elefantului, cavaler al Ordinului Stanislav clasa a II-a, al Ordinului otomane „Osmanie”, clasa a IV-a și „Medjidie”, al Ordinului „Coroana Italiei”, al Ordinului sârbesc „Svetovna Save” și al Ordinului muntețegrean „Kneaz Danilo I”), Ion C. Filitti s-a stins din viață la București, în 1945, la 21 septembrie. În cei doar 66 de ani de existență pământească a avut vreme să lase posterității 82 de volume, care cuprind aproape 270 de lucrări, studii și articole, pe probleme de heraldică, istorie, drept ș.a.⁷ Dintre acestea, amintim: „Tulburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840-1843” (1913), „Corespondența consulilor englezi din Principate. 1828-1836” (1916), „Cum s-a făcut alegerea de la 24 ianuarie 1859” (1916), „Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor Române” (1924), „Contribuții la istoria justiției penale în Principatele Române” (1928), „Istoria națională în revista Convorbiri literare” (1928), „Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române” (1929), „Un proiect de Constituție inedit al lui Cuza Vodă din 1863” (1929), „Dezvoltarea politică a României moderne” (1933), „Cărți vechi streine privitoare și la români” (1935), „Tudor Vladimirescu și rostul răscoalei lui” (1938).

Biblioteca Academiei Române posedă, între colecțiile sale prețioase de manuscrise, trei caiete ale lui Ion C. Filitti, cuprinzând însemnări ale acestuia din diferite perioade. Unele sunt deosebit de interesante pentru cunoașterea mai profundă a istoriei românești din prima jumătate a secolului trecut. Din acest izvor inedit am selecționat, în continuare, câteva fragmente, referitoare la perioada imediat premergătoare intervenției României în cel de-al doilea Război Balcanic⁸.

Nu vom face aici istoricul Războaielor Balcanice din 1912-1913, deoarece un asemenea adaos ar ocupa prea mult spațiu. Pentru cei interesați,

■ **Titu Maiorescu (1840-1917),
prim-ministrul guvernului României,
în perioada 14 oct.1912-31 dec. 1913**

menționăm că au fost deja publicate, la noi, lucrări de referință cu privire la acest subiect⁹.

Spre a face mai inteligibilă – în întreaga sa profunzime – substanța textului, am inserat, acolo unde s-a impus, câteva note explicative. Ne permitem totuși, înainte de a da cuvântul prin intermediul însemnărilor sale lui Ion C. Filitti, martor ocular și avizat al evenimentelor de acum aproape un secol, câteva scurte observații.

Din cele scrise de Ion C. Filitti răzbat și unele note de simpatie sau inamiciție, dictate mai mult sau mai puțin de subiectivitatea autorului. Interesante ne par mai ales aprecierile cu privire la personalitatea lui Petre P. Carp, omul aflat la acea dată într-o aprinsă dispută și controversă cu Titu Maiorescu, atât pentru șefia Partidului Conservator, cât și pentru linia de urmat în politica externă a României. Deși șef de cabinet al lui Maiorescu, Filitti își îngăduie să-l privească și să-l descrie cu admirație pe adversarul premierului, altminteri, un intelectual și om politic înzestrat cu calități deosebite.

Note sarcastice vom găsi, dimpotrivă, cu privire la felul în care decurgea colaborarea cu Take Ionescu, președintele Partidului Conservator-Democrat, pe care I. C. Filitti ni-l prezintă ca fiind profund indecis și autor al mai multor gafe de proporții.

Tot cu un ochi critic privește șeful de cabinet al prim-ministrului Titu Maiorescu, autor al însemnărilor reproduse mai jos, exaltările naționaliste ale unor contemporani, care, în opinia sa, aduceau grave prejudicii politicii României în Balcani. O politică pe care Ion C. Filitti o privea, cu ochiul clarvăzător al unui diplomat, profilată nu doar pe baza datelor unui prezent tulburat de incidente și conflicte, ci și în proiecția viitorului, pe termen lung și într-o strategie bine chibzuită, bazată pe principii cu valoare universală și beneficiind de atributul transcendenței.

Din păcate, linia colaborării și înțelegerii interbalcanice, a soluționării diferendelor și neînțelegerilor pe calea negocierilor și tratativelor, pe care nu doar ilustrul autor o definea ca fiind singura cale spre întronarea unui climat trainic de conviețuire pașnică și spre eliminarea pericolelor pe care le prezenta „butoiul cu pulbere” al Europei, a corespuns de prea puține ori, de-a lungul istoriei recente îndeosebi, dar și în trecut, cu cea adoptată de cei denumiți, în limbajul tot mai „globalizant” al timpurilor noastre, *policy-makers*.

*

30 mai 1913

Afacerile macedonene erau să treacă asupra-mi, ca director politic al ministrului de externe (Titu Maiorescu – n.n.). Cu acest prilej am primit vizita câtorva aromâni aflați în București, fugiți din patria lor în urma izbucnirii conflictului balcanic¹⁰.

Interesul politic al statului român este acum, mai mult ca oricând – cred că era și mai înainte (prefață și concluzia mea la lucrarea de tinerețe „Rôle diplomatique des Phanariotes”¹¹) de a fi în bună înțelegere cu statele balcanice, mai ales cu Grecia și cu Serbia. O slăbire a acestora în folosul Bulgariei nu poate fi decât în dauna Statului român și mă simt înainte de orice cetățean al acestui stat. Tendințele dușmănoase față de greci, mai ales ale aromânilor refugiați în Regatul român, vin în contra acestei politici de împăciuire, preconizată de regele Greciei, Constantin¹² (raport în arhiva ministerului de externe al lui Aurelian cu puține zile înainte ca acesta să-și părăsească postul la Atena) și de primul ministru Venizelos. Firește, cele mai bune intenții ale sferelor conducătoare nu găsesc totdeauna uneltele necesare în organele administrației inferioare, nici la greci, dar nici la noi. După

certurile de moarte ce s-au urmat între greci și aromâni în Turcia (Imperiul Otoman – n.n.)¹³, e firesc să fie urme de ură și răzbunări.

Aromânii trebuie să înțeleagă însă că nu putem schimba faptul că ei vor deveni de aici înainte supuși sârbi, bulgari sau greci¹⁴ cu excepția că vor avea norocul de a fi încorporați la Albania¹⁵. România nu va putea să fie de-a pururea în relații încordate cu guvernele de la Atena, Sofia și Belgrad din cauza măsurilor ce aceste guverne vor găsi de cuviință a le lua în privința supușilor lor de limbă aromână. De altminterlea asemenea imixtiuni în afacerile altui stat nici nu pot fi admise, precum nu le-am admite la noi. Autonomia școlii și bisericii a fost concedată de Bulgaria¹⁶; va fi probabil și de Grecia și Serbia dar în limitele firești ale drepturilor suverane ale fiecărui stat asupra supușilor săi.

Mai zilele trecute un grec a voit să dea la București un concert cu arii grecești. Macedonenii români au reușit, ajutați în secret de poliție, să împiedece concertul. Este evident un act de intoleranță nedemn de un popor civilizat și care poate să dea naștere la acte similare din partea grecilor fără ca protestările noastre să mai poată fi întemeiate.

Un aromân se plânga într-o petiție că un șef de bandă se plimbă netulburat de autoritățile grecești pe ulițele Grebeni¹⁷. O protestare a noastră contra acestui fapt ne-ar putea atrage un răspuns neplăcut din partea guvernului de la Atena. Într-adevăr, în ziarul „Adevărul” s-a publicat prin martie-aprilie 1913 un articol de V. Diamandi, directorul școalei comerciale române din Ianina, aducându-se laude unui șef de bandă aromân care urmărise mai cu seamă pe șeful grec de bandă din Priștina¹⁸.

Intoleranță de o parte și alta, răzbunare aici, răzbunare dincolo, măcel și jaf din partea aromânilor, măcel și jaf din partea grecilor. O asemenea stare de învrăjbire trebuie să înceteze.

Firește, trebuie timp pentru ca intențiile păturilor conducătoare să găsească ecou în organele inferioare. Dar organele noastre inferioare susțin pe aromânii intransigenți adunați prin cafenelele Bucureștilor. Or, dintre acești aromâni cari sunt retribuiți de Statul român pentru funcțiile ce ocupă sau ocupau în școlile și bisericile române din Turcia, sunt elemente ce ar trebui să se pătrundă 1) că este un fapt de neînlăturat că devin cetățeni ai statelor balcanice; 2) că interesul ce România le poartă nu poate merge până la o învrăjbire cu sta-

tele balcanice și până la o călcare a respectului ce fiecare stat datorește celorlalte state cu privire la modul cum își înțelege cârmuirea lăuntrică față de supușii săi.

Din nenorocire și oamenii noștri politici nu par a înțelege aceste adevăruri sau cel puțin par a le pierde din vedere spre a nu vedea (sic!) decât meschine interese de clientelă personală și de ușoară popularitate. Din acest punct de vedere, ministerul de externe nu întâmpină decât greutăți din acțiunea lăaturalnică mai ales a ministrului de externe Take Ionescu, pentru care chestia macedoneană a fost, ca și pentru răposatul general Lahovary¹⁹, un piedestal al popularității lor(...)

*

Lucram îndeaproape cu Titu Maiorescu la București pe când Take Ionescu se afla la Londra în chestia conflictului nostru cu Bulgaria²⁰. Pot afirma pe baza telegramelor ce am avut sub ochi și a celor ce mi-a spus chiar Maiorescu – contra a ceea ce a declarat mai apoi în Parlament, silit fiind de necesitățile **colaborării** (subliniat în original – n.n.) – că acțiunea lui Take Ionescu la Londra a fost foarte slabă.

Impresia lui Maiorescu a fost atunci că prezența lui Take Ionescu la Londra strică negociațiunile și **de aceea** (subliniat în original – n.n.) a cerut Maiorescu regelui autorizațiunea de a telegrafia lui Ionescu să se întoarcă în țară **sub pretextul** (subliniat în original – n.n.) că prezența lui aici ar fi necesară. Au trebuit două asemenea telegrame pentru ca Ionescu să se hotărască a se întoarce.

Greșala a constat în aceea că de unde instrucțiunile date lui Mișu, numit ministru la Londra, și scrise de mâna mea, propuneau mai multe hotare din care Turtucaia-Balcic sau Silistra-Balcic (dacă nu mă înșel) era **minimumul** (subliniat în original – n.n.), negociațiunile de la Londra între Take Ionescu și Daneff (Mișu era pus după ușă)²¹ au urmat imediat asupra **minimumului** (subliniat în original – n.n.). În nici un fel de târguială nu se procedează în acest fel. Se vede că Take Ionescu era stăpânit de ideile pe care le-a dezvoltat apoi în Parlament: 1) că era convins de dorința Puterilor de a avea pace²²; 2) că Bulgaria nu va ceda; 3) că el însuși nu vedea nevoia încorporării de pământ și de locuitori străini²³.

Numai această atitudine slabă ce Take Ionescu a avut încă de la început explică mirarea lui Daneff când mai apoi România a cerut Turtucaia-Balcic. De fapt instrucțiunile ceruseră de la început mai mult chiar, dar se vede că Take Ionescu trecuse repede peste ele ca peste o dorință irealizabilă. Nu-și dăduse seama de dibăcia lui Daneff care a putut băga de seamă pe dată că România (de fapt, reprezentantul ei, Take Ionescu – n.n.) nu pune mare preț pe revendicările ei teritoriale. De aceia a trebuit Maiorescu să explice cererea liniei Turtucaia-Balcic ca o cerere mai mare a României provocată de telegrama bulgară propunând încheierea cu România a unei „convention des plus larges”²⁴.

Oricare ar fi fost convingerile lui Take Ionescu în privința relațiilor prezente și viitoare ce trebuia să avem cu Bulgaria – teoria sa pacifică dezvoltată în Parlament, firește, se poate susține – rămân că procedarea a fost greșită, căci timp de a face concesiuni este totdeauna, era inutil a lăsa pe Daneff să ghicească intențiile României. Atitudinea războinică a lui Petre Carp²⁵ chiar de nu ducea la război – și cred că guvernul român n-ar fi putut provoca așa ceva contra voinței unanime a puterilor – ar fi servit mai bine interesele morale ale României și ar fi dus, poate, și la un rezultat material mai bun. Dar Take Ionescu a fost în această împrejurare un homo regius, ale cărui principii – voi să le cred, pornite din adâncă convingere – corespundeau cu cele ale bătrânului suveran și... Petre Carp s-a dus la Țibănești²⁶.

Intransigența de formă adăugată la cea de fond a acestui bărbat de stat care rămâne o curată și strălucitoare stea pe cerul nostru politic a adus – păcat – frământările interne cari au paralizat tot timpul acțiunea externă, fără a fi izbutit nici măcar să purifice atmosfera greoaie și descurajatoare, spectacolul vicios al meschinului nostru politicianism, asupra căruia va rămâne însă pecetea „fierului roșu”²⁷.

*

Joi, 20 iunie, stil vechi, 1913

Azi dimineată, în urma telegramelor sosite de la miniștrii noștri de la Sofia, Belgrad și Atena arătând că starea efectivă de război există, provocată de Bulgaria, fără declarație prealabilă de război²⁸, Dl Titu Maiorescu, prim-ministru și minis-

tru de externe, a trimis M.S. Regelui un raport în care se exprima părerea că se impune imediata mobilizare a armatei române.

Primind raportul D-lui Maiorescu, Regele a convocat Consiliul pentru ora 11 1/2. Am văzut pe D-l Maiorescu înainte de a merge la Palat. L-am întrebat ce este adevărat în svonurile ziarelor takiste („Adevărul”) de aseară cum că miniștrii conservatori ar fi în contra mobilizării imediate, iar cei takiști pentru. Mi-a răspuns că lucrul este tocmai invers; că D-l Take Ionescu i-a adresat o scrisoare de scuze pentru aceste zvonuri ale ziarelor; că este în Consiliul de Miniștri **un** (subliniat în original – n.n.) ministru fricos²⁹ care nu îndrăznește să-și ia răspunderea evenimentelor și dorește guvern „național”, adică participarea guvernului liberal. Adică tocmai lașitatea takistă crede necesară colaborarea lui Brătianu, pe când dimpotrivă conservatorii sunt gata a lua răspunderea evenimentelor și a merge mai departe. Acesta este adevărul pe care țin să-l fixez (...).

27 iunie 1913, ora 6 seara

Am văzut pe primul ministru și pe șeful Marelui Stat Major (generalul Averescu). Dacă lucrurile se desfășoară normal, trecerea Dunării începe la 1 iulie. Mobilizarea a fost semnată de rege tocmai acum o săptămână! Repeziciunea cu care s-a făcut, numărul copleșitor al oamenilor ce au răspuns la apel (număr ce trece cu mult peste puțința de înarmare), entuziasmul mobilizator din toate clasele sociale, au stârnit admirația întregii Europe.

Zgomotul ce s-a făcut în jurul armatei bulgare s-a dovedit a fi fost cu totul neîntemeiat. Armata bulgară a datorit victoriile sale în primul rând putregaiului turcesc. Când a dat de armata sârbească, bine pregătită, a suferit cele mai grele înfrângeri.

Azi bulgarii și în special Daneff, care amețit de triumf pierduse simțul realității, este chemat la o tristă evidență. Intrarea noastră în acțiune se impune totuși pentru că nu poți demobiliza sutele de mii de oameni porniți spre acțiune cu atâta entuziasm. Linia Turtucaia-Balcic oricum o vom avea, dar ceea ce importă este de a fi constatat ce vigoare există în poporul românesc și de a fi dovedit celor ce se vor fi îndoit că România trebuie ascultată pentru că amenințările ei nu sunt cuvinte goale, cum a crezut-o Daneff, spre nenorocirea lui și a țării sale.

Quem vult perdere Jupiter dementat!

¹ Cum este cunoscut, numele de România a fost adoptat de către parlamentul Principatelor Unite la 23 decembrie 1863, după recunoașterea oficială de către puterile europene a validității actului unirii din 1859, care consta în alegerea ca domn unic pentru Principatele Moldovei și Munteniei a lui Alexandru Ioan Cuza (vezi și *Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*, Gotha, 1864, p. 773).

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, Arhiva Istorică Centrală, fondul C. Filitti (familial), inv. 1664, f. 1-2.

³ Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, fondul I. C. Filitti, A/11/96.

⁴ Sextil Pușcariu spunea despre Titu Maiorescu: „N-a fost un apostol; el a avut adepți, dar n-a avut discipoli; el a fost stimat, dar n-a fost iubit și unii dintre cei ce îi fuseseră mai îndeaproape l-au părăsit mai pe urmă. Cauza? A fost prea mult omul cugetării reci, încât să poată pătrunde în suflete, a fost prea mult sclavul formeii desăvârșite și a corectității (corectitudinii – n.n.) spre a putea ierta pe cei lipsiți de aceste calități” (apud Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți. 1866-1916*, București, 1994, p. 217).

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Arhiva Istorică Centrală, fondul C. Filitti (familial), inv. 1664, f. 3.

⁶ Vezi Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, (ed. Stelian Neagoe), București, 1995, p. 85 și 155.

⁷ Vezi I. C. Filitti, *Opere alese*, București, 1985, p. 5.

⁸ Vezi Mihai Macuc, *Caracterul intervenției României la sud de Dunăre la sfârșitul celui de-al doilea război balcanic (1913)*, în „Anuarul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară”, București, 1998; Idem, *Generalul Alexandru Averescu și campania armatei române din 1913*, în *Mareșalii României*, București, 1999; Idem, *Acțiunea politico-militară a României din 1913 la judecata istoriei*, în „Revista de Istorie Militară”, nr. 1-2/2005, p. 37-49.

⁹ Anastasie Iordache, *Criza politică din România și războaiele balcanice. 1911-1913*, București, 1998; Gheorghe Zbucnea, *România și războaiele balcanice, 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, 1999.

¹⁰ Primul Război Balcanic, început la 25 septembrie 1912 între Imperiul Otoman și Liga Balcanică, alcătuită din Bulgaria, Serbia, Grecia și Muntenegru, a durat până la 17 mai 1913, când s-a încheiat o pace temporară, prin Protocolul de la Londra; al doilea Război Balcanic a avut ca punct de start atacul Bulgariei din noaptea de 16/17 iunie 1913 împotriva foștilor ei aliați. Ulterior, Imperiul Otoman a reluat acțiunile contra Bulgariei în Tracia și a recucerit Adrianopolul. România a intervenit la rândul său la sud de Dunăre, cu următoarele obiective: 1. a impune Bulgariei recunoașterea posesiei Silistrei (confirmată de Puterile europene prin Protocolul de la St. Petersburg din 26 aprilie/9 mai 1913); 2. a obține o graniță strategică menită să o asigure în viitor împotriva unei potențiale agresiuni bulgare asupra Dobrogei; 3. a reinstaura pacea în

Balcani și a-i readuce pe beligeranți la masa tratativelor. Un scop secundar, dar nu mai puțin important, era ca prin participarea României la elaborarea tratatului de pace să se impună prevederi care să asigure prezervarea drepturilor culturale ale comunităților de români (aromâni) de la sud de Dunăre. Tocmai la această problemă a aromânilor (cărora otomanii le recunoscuseră drepturi culturale și religioase printr-o *irade* din 1905) se referă și însemnările lui I. C. Filitti, aici reproduse. Situația lor era complicată deoarece exact teritoriile unde se aflau cele mai numeroase comunități de aromâni, sub suzeranitate otomană la începutul primului Război Balcanic, erau vizate deopotrivă de bulgari, greci, sârbi, muntenegreni și albanezi. Din acest motiv, spre a nu fi măcelăriți, o mare parte a lor se refugiaseră în București, unde exista o numeroasă comunitate de așa-numiți machedoni (aromâni sau vlahi balcanici, numiți și cuțovlahi, deși acesta e un cuvânt cu conotații peiorative) și funcționa o Societate Macedo-Română, ce a jucat un rol important pe parcursul evenimentelor din 1912-1913.

¹¹ Publicată la Paris, în 1901.

¹² Ajuns pe tron după asasinarea tatălui său George, la Salonic, în 5 martie 1913 (Hellenic Army General Staff – Army History Directorate, *A Concise History of the Balkan Wars 1912-1913*, Athens, 1998, p. 202).

¹³ Autorul se referă, probabil, mai ales la incidentele din anii 1905-1910, care au corespuns și cu o perioadă de întrerupere a relațiilor diplomatice dintre România și Grecia, provocată în primul rând de masacrarea unor aromâni din *vilayet*-ele Rumeliei otomane de către bande grecești de *andartes*. La acestea s-a răspuns de către aromâni cu același tratament, și caruselul violenței nu a mai fi putut fi oprit. Evenimentele au avut repercusiuni la București și Atena. Totuși, incidente și ciocniri sângeroase între greci și aromâni au avut loc și după 1910, și pe parcursul războaielor balcanice. Vezi, între altele, Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească*, București, 1994; Adina Berciu-Drăghicescu, *Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate*, București, 1996; Theodor Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, Fundația Regală pentru Literatură și Artă; Neagu Djuvara (coord.), *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, București, 1996.

¹⁴ Protocolul de la Londra lăsase în suspensie statutul Macedoniei (în general, al teritoriilor cucerite de Liga balcanică de la Imperiul Otoman), sub formula imprecisă a unui *condominium*. Din acest motiv, la data însemnărilor lui I. C. Filitti, se știa doar că acesta va fi împărțit între bulgari sârbi și greci, dar nu și cum anume în chip exact.

¹⁵ Relațiile dintre România și Albania, a cărei independență fusese proclamată la Vlora la 28 octombrie 1912, de către Ismail Qemal, erau foarte strânse. Liderul albanez (deputat în parlamentul otoman din partea *vilayet*-ului Berat) plecase spre patrie, însoțit de alți albanezi ai comunității din România, din București. Semnificativ este și faptul că primul imn național folosit de albanezi a fost cântecul

„Pe-al nostru steag e scris unire” al compozitorului Ciprian Porumbescu, versurile fiind traduse de secretarul comunității albaneze din Vechiul Regat, Asdreni. (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fondul Rapoarte diplomatice 71/1912, dosar B13, f. 63-64).

¹⁶ Mai întâi, verbal, de către Stoian Danev, președintele Parlamentului (Sobraniei) bulgare, în timpul convorbirilor sale cu Titu Maiorescu din 25 noiembrie 1912, apoi prin protocolul semnat ca urmare a negocierilor dintre Stoian Danev și dr. Nicolae Mișu, ministrul României la Londra, în 16/29 ianuarie 1913 (Roumanie, Ministère des Affaires Étrangères, *Les événements de la péninsule balcanique. L'action de la Roumanie. Septembre 1912-août 1913*, doc. nr. 68, p. 65).

¹⁷ Referirea se face la un document identificat de noi în Arhiva M.A.E. și inclus în Addenda (selecție de acte și documente de arhivă) tezei de doctorat cu titlul *România și războaiele balcanice 1912-1913*. Este vorba de un raport al directorului Școlii românești din Grebena-Perivoli, St. P. Perdiki, adresat consulului României la Ianina, E. Piteșteanu (Arhiva M.A.E., fondul Rapoarte diplomatice 70/1900-1919. Legația din Atena, vol. 1, f. 163).

¹⁸ I. C. Filitti, silindu-se să fie imparțial, face aici o comparație între cazul de la Grebena-Privoli, unde era vorba despre uciderea unui șef de ceată aromân de către greci, cu un caz cvasi-similar de la Priștina, unde victima era un șef de *andartes* grec. Faptul că aromânii sunt puși pe prim-plan în incidentele sângeroase în paragraful ce urmează din însemnări este legat așadar numai de această cronologie, care situa Ianina, în timp, înaintea Grebenei.

¹⁹ Pentru Take Ionescu, simpatia față de aromâni era dictată și de existența în arborele său genealogic după mamă a unor strămoși vlahi balcanici (vezi Constantin Xenii, *Take Ionescu*, București, 1935, p. 14). Referirea a doua este la adresa lui Alexandru E. Lahovary și mai ales a generalului Iacob Lahovary, ambii exercitând intense presiuni diplomatice asupra guvernului otoman în scopul de a grăbi adoptarea *irade*-lei din 1905, ca ministru al României la Constantinopol, respectiv, în calitate de ministru de externe al guvernului conservator al lui George Gr. Cantacuzino. Vezi detalii în Constantin Paraschiu, *Incidentul de la Ianina (1905). Un episod al relațiilor româno-turce*, în „Revista de Istorie” nr. 10/1986.

²⁰ Este vorba de cererea României de a obține compensații teritoriale de la Bulgaria, deoarece *statu quo*-ul instaurat prin tratatul de la Berlin fusese schimbat și spre a avea garanții de ordin strategic la frontiera din sud; deci, de un diferend, nu de un conflict propriu-zis. În această ecuație intra și problema Silistrei, mai veche, datând din 1878.

²¹ În sensul: dat la o parte de Take Ionescu.

²² Ceea ce era, în opinia noastră, o opinie justă, izvorând dintr-o *realitate incontestabilă a acelui moment istoric*, dintre Crăciunul lui 1912 și primele zile ale lui 1913, până la lovitura de palat a Junilor Turci,

care a schimbat situația la Constantinopol și a dus în scurtă vreme la reînceperea ostilităților pe frontul din Balcani.

²³ Și cu privire la aceste ultime două temeuri ale atitudinii lui Take Ionescu la Londra credem că I. C. Filitti a avut o remarcabilă intuiție, documentele de arhivă bulgare atestând că Danev nu numai că nu era dispus să facă vreo concesie, dar și manevra de așa natură încât acestea să nu fie cu puțință, chiar dacă primise instrucțiuni să cedeze Silistra. La 2/15 ianuarie 1913 la Karagaci s-a ținut o ședință secretă a conducerii politico-militare bulgare, la care s-a discutat între altele și problema diferendului cu România. Protocolul oficial adoptat, trimis la Londra lui Danev ca instrucțiune în cursul negocierilor, avea la *post-scriptum* următoarea mențiune: „Prin același Consiliu s-a declarat că Silistra nu are nici o importanță pentru Bulgaria, ea nefiind destinată a juca vreun rol eventual într-un război cu România” (Arhivele Militare Române, fondul Marele Cartier General, dosar IV/1913, livret 2, f. 200). Pentru al treilea punct, este adevărat că Take Ionescu nu era ceea ce se numea un om intransigent, dovadă poziția sa în chestiunea Banatului la Conferința de Pace de la Paris (vezi dezvoltările din „Universul”, 20 septembrie 1926).

²⁴ Aici I. C. Filitti a adăugat mai târziu (însemnările sunt în cerneală, nota e scrisă cu creionul) o notă de subsol, pe o foaie separată: „Aceasta n-a însemnat nici o dată propunere de colaborare cu Bulgaria împotriva Turciei. Afirm aceasta categoric acum (2 septembrie 1913) din cauza interviurilor lui Take în care afirmă într-alt fel. Dacă Take a făcut asemenea

propunere bulgarilor, a făcut-o din inițiativa lui și nu cu asentimentul guvernului”.

²⁵ Petre Carp susținea ideea unei acțiuni militare energice a României și, în cazul în care Rusia ar fi venit în ajutorul Bulgariei, un război purtat în alianță cu Austro-Ungaria „până la Kiev”, care să ducă și la dezrobirea Basarabiei (Nicolae Iorga, *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostașii noștri*, Vălenii de Munte, 1913, p. 25).

²⁶ Retragerile lui P. Carp la Țibănești se asemănau cu celebrele retrageri de mai târziu ale lui Ion I. C. Brătianu la Florica, atunci când era nemulțumit de conjunctura politică.

²⁷ Aluzie la o expresie folosită de Petre Carp la adresa liberalilor, cu ocazia dubioasei „afaceri a tramvaielor” din 1911. Dușmănia lui Ion I. C. Brătianu, pentru acest discurs-rechizitoriu din Parlament, l-a urmărit toată viața pe bătrânul junimist conservator (vezi amănunte la Anastasie Iordache, *Viața politică din România între anii 1910-1914*, București, 1985, p. 36 și urm.).

²⁸ Titu Maiorescu și regele Carol I ceruseră această confirmare, deoarece avertizaseră pe canale oficiale și oficioase Bulgaria că, dacă se va ajunge la război între foștii aliați, România se va vedea obligată să treacă la acțiuni decise spre a-și proteja propriile interese.

²⁹ Probabil bazată și pe asemenea spuse ale lui Maiorescu, prințesa Maria, viitoarea regină a României Mari, în lucrarea sa autobiografică îi reproșă lui Take Ionescu „lipsa de curaj fizic” (Regina Maria, *Povestea vieții mele*, Chișinău, 1994, vol. 2, p. 85).

INEDITED NOTES BY ION C. FILITTI UPON THE BALKAN WARS

Originating from a branch of an old Greek family, I. C. Filitti was a reputable diplomat, journalist and historian of the modern period of Romanian history. During the Balkan Wars, Filitti was appointed secretary of the Prime Minister Titu Maiorescu. Enjoying the trust and appreciation of the great political man, Filitti was also designated as secretary of the Bucharest Peace Conference. His active diplomatic career was acknowledged and rewarded with numerous foreign orders and decorations.

The mainstream of his works is focused on institutional and constitutional history and on his juridical and diplomatic activities. A clairvoyant diplomat, he pledged for interbalcanic collaboration and mutual understanding while, at the same time, he strongly criticized the nationalist exaltations of some contemporaries which, in his belief, posed serious prejudices upon Romania's Balkan policy.

In spite of the ideological turmoil of the period, Filitti remained a nostalgic defender of conservatism indebted to the 1880s conservatism of the “Junimea” cultural and political society.

DIMENSIUNEA MILITARĂ A PROCESULUI DE MODERNIZARE ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE, MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (1829-1848)

RUXANDRA VIDRAȘCU

Introducere

Procesul modernizării societății și instituțiilor de stat în Principatele Române s-a conturat în secolul al XVIII-lea (la nivelurile conștiinței naționale, reformelor sociale și administrative etc.), amplificându-se treptat în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În cadrul acestui proces, s-a acordat prioritate – din motive subiective și obiective – modernizării instituțiilor și culturii; modernizarea socială, economică și militară va cunoaște progrese notabile în intervalul 1830-1864 și la cumpăna secolelor XIX-XX¹.

Există o tradițională dezbatere în societatea românească asupra etapelor și conținutului procesului de modernizare, în legătură cu raporturile între promotorii interni ai acestuia și influențele externe, între formă și fond. Cu toate implicațiile politice ale dezbaterii amintite mai sus și a exagerărilor „clasicizate”, se poate trage concluzia că factorul intern a rămas decisiv, inclusiv în magistrala analiză datorată lui E. Lovinescu (*Istoria civilizației române moderne*²). Pe de altă parte, reiese clar că procesul de modernizare s-a încadrat într-o mișcare largă europeană, conținutul său fiind definit tocmai de transformarea societății și instituțiilor statului în sens european (occidental) și anume: instaurarea unui regim politic democratic, articulat pe **Constituție** (libertatea proprietății, a individului, de exprimare); reorganizarea pe baze capitaliste a proprietății și economiei; laicizarea culturii și învățământului și promovarea culturii de expresie națională etc. Modernizarea de tip occidental cuprinde, așadar, atât forma, cât și conținutul procesului. Modernizările parțiale (precum cea din perioada 1830-1856) ating cu precădere formele unor instituții, având un caracter limitat și „tehnic”; în Europa Est-Centrală asemenea modernizări, mai exact reformări, au servit de multe ori politicilor de ameliorare „tehnică”, de sus în jos, a unor sisteme autoritare

(austriac, rus, otoman), realizându-se sub controlul monarhiei și aparatului birocratic, fără antrenarea societății în ansamblul său³.

Context istoric

Mai mulți factori interni și externi au determinat conținutul și formele complexului proces de modernizare în Principate⁴. Dintre aceștia pot fi subliniați: separarea politico-administrativă a provinciilor românești de la sud și est de Carpați și menținerea lor sub suzeranitate otomană, habsburgică sau sub ocupație țaristă; caracterul preponderent agrar al societății și economiei și influența predominantă a marilor stăpâni de pământ, îndeosebi la nivel politic; manifestarea unor antagonisme și tensiuni tot mai evidente, atât între stăpânii de pământ și țăranime, cât și în interiorul elitei funciare, între posesorii de moșii mari, mijlocii și mici; deschiderea din ce în ce mai largă a societății – la nivelul elitelor funciare, industriale, comerciale și intelectuale – spre curentele politico-ideologice moderne din Occident, de orientare liberală și democrat-revoluționară etc.

În acest cadru, restaurarea domniilor pământene în 1821 și desființarea monopolului comercial al Înaltei Porți, prin tratatul de la Adrianopol, din 2 septembrie 1829, au favorizat dezvoltarea economică a Principatelor. Treptat, producția cerealiară și creșterea vitelor au început să fie orientate spre piață (export), relațiile marfă-bani făcându-și tot mai evident simțită prezența în lumea rurală (în 1846-1848, din Principate, s-au exportat mărfuri în valoare de 100 milioane lei). În acest context, au sporit în intensitate tensiunile dintre stăpânii de pământ și țăranimea clăcașă, pe temele definirii moderne a proprietății și a cuantumului obligațiilor în muncă. În stilul absolutismului monarhic târziu, statul a încercat să reglementeze raporturile economice rurale, să arbitreze între stăpânii de pământ și țăranime, atitudine ce a nemulțumit ambele

categorii. În plus, statul deținea principalele monopoluri economice și practica o fiscalitate excesivă. Situația în sine nu a împiedicat apariția unor stabilimente industriale mici și mijlocii, creșterea târgurilor și a orașelor (mai ales a porturilor de la Dunăre), învierea comerțului (stimulat și de acordul vamal dintre Moldova și Țara Românească din 1846). Astfel, pe lângă averile constituite din „domenii” funciare, poziția în societate a început să fie tot mai insistent determinată de imobile, active industriale și financiare. Creșterea puterii economice a negustorilor, întreprinzătorilor, proprietarilor agricoli mijlocii, afirmarea meseriilor liberale au exercitat o presiune constantă în sensul democratizării societății; această presiune se intersecta cu cea exercitată de țărănime, majoritară în lumea satelor.

În plan extern, regimul suzeranității otomane în Moldova și Țara Românească, combinat cu protectoratul rus introdus explicit în 1829, statutul principatului Transilvania în Imperiul Habsburgic, ocuparea directă a unor teritorii românești de către imperiile rus și austriac au marcat în general în sens negativ modernizarea societății românești, mai ales în domeniul instituțiilor politice și militare, adeseori în domeniile cultural și economic. Concomitent, includerea Principatelor în spațiul de confruntare armată directă dintre imperiile otoman, rus și austriac (romano-german), încă de la începutul secolului XVIII, a lăsat urme adânci în istoria Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei, precum și în comportamentul politic al societății.

Europa de după 1815 a fost marcată de funcționarea unui sistem de „echilibru continental”, patronat de „Sfânta Alianță” (Austria, Prusia, Rusia, Franța, cu participarea neoficială a Marii Britanii). Sistemul în sine viza menținerea întâietății marilor puteri, consolidarea monarhiilor autoritare, contracararea mișcărilor naționale și liberale în vădită ascensiune. În pofida acordului de principiu declarat oficial, în anumite regiuni ale Europei și din afara vechiului continent competiția marilor puteri nu s-a oprit. Ea a devenit manifestă în Balcani și în spații vaste din Africa și Asia, unde se edificau imperiile coloniale moderne. În Balcani, competiția pentru regiune și pentru Strămtori s-a desfășurat pe fundalul agravării Chestiunii Orientale (problema tranșării moștenirii otomane).

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Imperiul Rus a preluat inițiativa diplomatico-militară în Europa de Sud-Est. La 1830, Balcanii aveau deja o panoramă deosebită de cea a anului 1815: Serbia, Moldova și Țara Românească deveniseră pe temeiul unui tratat internațional modern Principate autonome, sub protectorat rus, iar Grecia, regat in-

dependent și teren de dispută între ruși și occidentali. În 1806-1812, Rusia a anexat Basarabia, în 1821 s-a antrenat „neoficial” în susținerea revoltelor grecilor și românilor, iar în 1828 a declanșat un război victorios împotriva Porții. Franța și Marea Britanie i s-au alăturat sub pretextul obținerii independenței Greciei (în realitate, urmăreau să preîntâmpine ocuparea Constantinopolului de către ruși). În cazul Serbiei, St. Petersburgul a ajutat, la rivalitate cu Viena, răscoalele locale (1804-1817), finalizate cu obținerea autonomiei, în 1829.

Dimensiunea militară a procesului de modernizare. Orientări și scenarii de acțiune

Elitele române, indiferent de angajamentele lor ideologice, au resimțit nevoia schimbării instituțiilor și societății în acord cu imperativele timpului. Ele considerau statul drept un **instrument esențial al modernizării**, armata fiind o instituție de referință. Forța armată se cerea a fi subordonată în exclusivitate autorităților române, prezența unor trupe străine fiind indezirabilă. De altfel, principalele proiecte și programe de înnoire a statului și societății, elaborate încă din secolul al XVIII-lea, situează la loc central problematica refacerii armatei și comenzii naționale⁵. Ulterior, revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, s-a bazat pe forța armată locală organizată, după cum se cunoaște, în jurul trupelor de panduri. Domniile pământene de după 1821, de conivență cu cele mai puternice grupări politice din anii Războiului ruso-otoman (1828-1829) și de după 1829 s-au străduit să constituie o forță armată.

În abordarea problematicii construcției militare, principalele grupări interne și-au promovat proiectele în strânsă legătură cu viziunea lor asupra societății și statului. Nu a fost neglijată nici raportarea intereselor și viziunilor respective la curențele europene dominante și la vecinătatea unor imperii autocrate. Pe de altă parte, s-au resimțit și influențele artei militare europene a vremii, construcția armatelor stând sub certa influență a războaielor napoleoniene (combinație între forțe permanente și teritoriale).

În mod presant, situația Principatelor în anii pre-regulamentari reclama o forță militară stabilă în acțiune. Principatele Române fuseseră aruncate într-o gravă stare de nesiguranță, fiind terorizate de bande de auxiliari turci, de grupuri de jefuitori locali, de funcționari abuzivi ai aparatului polițienesc-administrativ. Haosul și jafurile au atins puncte maxime în cursul ocupației ruse din 1828-1829, marcată de confiscări de bunuri, execuții sumare, muncă forțată etc.⁶

■ **Regulamentele Organice au
impus structuri militare identice
în Principatele Române**

a) **Marii stăpâni de pământ**, pe cale de a constitui un **curent conservator** bine conturat, se inspirau din tradițiile politico-militare locale, dar și din modelele „societăților de ordine”, care încă funcționau în imperiile austriac și rus. „Partida marii boierimi” ar fi dorit ca în societate să se reglementeze definitiv statutul proprietății agricole în favoarea sa exclusivă, să se introducă anumite reforme „de sus în jos”, regimul politic trebuind să se axeze pe sistemul unei domnii electivе slabe, controlată de o omnipotentă „adunare nobiliară”. În același timp, statul urma să fie protejat de o „miliție pământească”, cu fortificații permanente și artilerie (memoriile din 1821-1822⁷). Numeroși fruntași ai marii boierimi optau pentru o miliție „semi-permanentă”, pentru unirea Principatelor și pentru un stat neutru – garantat de „concertul european” – ca „tampon” între Înalta Poartă și puterile concurente. Partida Națională, condusă de vechile familii Ghica, Brâncoveanu, Filipescu, Văcărescu, Bălăceanu etc. priveau cu ostilitate și neîncredere influența rusă, fiind edificate asupra comportamentului imperial, atât din vremea ocupațiilor, cât și de realitățile din Basarabia și Polonia.

La 1830, elita conservatoare înclina să adopte modelul unei **miliții pământene**, centrată pe un nucleu de trupe permanente și pe reactualizarea unor formațiuni militare tradiționale. În optica

grupării conservatoare, miliția trebuia să aibă misiuni preponderent de ordine internă și de pază a frontierelor. Totuși, marea boierime (divizată în gruparea națională și cea „fanariotă” – pro-rusă) se opunea **modelului militar** prin care ofițerii țării puteau să-și organizeze propria „anexă” în Principate. Pentru toți contemporanii era foarte clar că Imperiul Rus, forța externă care a tutelat reforma militară din 1830-1832, spera să folosească miliția pământească împotriva adversarilor săi din regiune și a „curentelor subversive” liberale din Occident.

b) **Gruparea boierimii liberale** reclama, în 1822, în Țara Românească, egalitatea cu „marea boierime” și necesitatea constituirii unei armate pământene, idee întâlnită și în cerințele grupului de boieri moldoveni refugiați la Cernăuți. Boierimea mică și mijlocie și categoriile militare tradiționale se apropiiau mai mult de ideile avansate de Tudor Vladimirescu în 1821 (o breaslă militară autohtonă ca bază a forței permanente și arbitru politico-social în țară⁸). Boierimea mică și mijlocie, comerțanții, târgoveții acordau prioritate reorganizării formațiunilor militare tradiționale, considerând în general nucleul de trupe permanente din miliția pământească ca un element de putere al marii boierimi și al Rusiei⁹.

c) **Curentul democrat-revoluționar s-a conturat între 1830-1848**, având legături directe

și cu Partida Națională. În cadrul său, N. Bălcescu s-a remarcat drept un doctinar politic și militar de primă mărime. Cadet și apoi ofițer al miliției muntene, adept al modernizării rapide, pe cale revoluționară, într-o „Europă a națiunilor”, N. Bălcescu a argumentat istoric dreptul românilor la un stat național unitar și la o armată națională. Aceasta din urmă trebuia să fie constituită în temeiul principiului „națiunii înarmate” și să se încadreze cu cetățeni liberi, egali juridic și deținători de proprietăți¹⁰. De aceea, el aprecia că se impuneau: democratizarea instituțiilor statului, clarificarea modernă a raporturilor de proprietate în agricultură, desființarea tuturor rangurilor și privilegiilor boierești, „înarmarea maselor” (garda națională) etc. Noua armată de mase (trupe permanente, trupe teritoriale, gardă națională) se pune în serviciul națiunii, într-un regim politic de „suveranitate a poporului” (domnia poporului prin popor). Înființarea gărzilor naționale apare și în doctrinele și programele revoluționare din Moldova și Transilvania.

În marea lor majoritate, conducătorii revoluției din 1848 au considerat **armata națională** ca o expresie a democrației politice, într-o societate eliberată de regimul ordinilor nobiliare și într-un stat ieșit de sub regimul suzeranității otomane și protectoratului rus impus în 1829. Sistemul militar creat în 1830-1832 (**miliția pământească**) putea fi încadrat în această **armată națională**, concomitent cu revizuirea regulamentelor și a componentelor sale. Cei mai radicali revoluționari tindeau chiar să înlocuiască miliția cu gărzii naționale și corpuri de panduri. **În cele din urmă, după 1859, se va ajunge la o construcție militară modernă, inspirată din orientările democrate și liberale, locale și europene, din perioadele 1830-1848 și 1849-1859.**

Reforma instituțional-militară din 1830-1832 (națională și conservatoare)

Modernizarea societății, implicat componentei militare a instituțiilor de stat, a intrat într-o etapă deosebit de importantă în anii 1830-1832, prin instituirea regimului Regulamentului Organic. Reforma instituțional-militară prezintă, într-un amestec paradoxal, elemente ale vechii și noii societăți. Ea reprezintă, de altfel, primul proiect conservator coerent de prefacere a societății și statului; modelul a fost respins în mod deschis în 1848, dar, dincolo de criticile care i se pot aduce, reprezintă un moment de referință în istoria națională. În analiza acestui proiect conservator

(ce a supraviețuit aproape trei decenii), nu putem exclude contextul european și est-european, caracterizat prin: predominarea ideilor monarhic-conservatoare în Europa Est-Centrală; extinderea influenței Imperiului Rus („citadela autoritarismului”) în sud-estul Europei; periculoasa decădere politico-militară a Imperiului Otoman, manifestată și cu ocazia înfrângerii sale în războiul ruso-otoman din 1828-1829. Începând din 1830-1831, se remarcă însă ascensiunea ideilor liberale, republicane și cele ale modelului monarhiei constituționale. Concomitent, se observă intrarea în criză a sistemului Sfintei Alianțe, instituit în 1814-1815. Între altele, revoluția din Grecia și rivalitățile din Balcanii de Vest au fisurat amicitia austro-rusă. Triumful monarhiei constituționale „burgheze” la Paris (1830) a conturat o apropiere franco-britanică capabilă să descurajeze acțiunile ruse în Balcani și să încurajeze reformele din Imperiul Otoman. St. Petersburgul, afectat de revoluția poloneză din 1830, s-a văzut nevoit să încerce în Principate un „experiment” formal liberal. Pe de altă parte, redactarea Regulamentelor Organice în Moldova și Țara Românească reflectă personalitatea inconfundabilă a „liberalului” Pavel Kiselev, guvernatorul real al Principatelor în perioada respectivă. Pentru numeroși istorici, între care și A. D. Xenopol¹¹, Regimul Regulamentar rămâne doar o etapă a înglobării Principatelor în stăpânirile țarilor.

Regimul Regulamentar s-a instaurat între 1828-1832, odată cu ocupația militară rusă în Principate, în conformitate cu noile raporturi de forță dintre ruși, otomani și statele din Occident, cu relațiile dintre elitele române și conducerea imperială de la St. Petersburg. În domeniul statutului internațional, Pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829¹² recunoștea autonomia internă a Principatelor, suzeranitatea otomană și protectoratul rusesc. Otomanii retrocedau fortificațiile și posesiunile din stânga Dunării, zone din care bandele de auxiliari terorizau sistematic populația¹³. **Regulamentele Organice**, elaborate cu o serioasă participare românească, stabileau: separarea puterilor în stat, reorganizarea armatei, justiției și sistemului fiscal; întărirea puterii stăpânilor de pământ în detrimentul țăranilor; stabilitatea domniilor pământene; instituirea adunărilor obștești (parlamente de stări) etc. Concomitent, **Regulamentele Organice** recunoșteau implicit unitatea națională a românilor din Moldova și Țara Românească și pregăteau unificarea lor prin impunerea unor structuri juridico-politice și militare identice.

Reforma militară a respectat caracteristicile fundamentale ale **Regulamentelor Organice**

(articolele 379-443 în Țara Românească și 211-278 în Moldova). Astfel, se constituia o „miliție pământeană”, structurată pe trupe permanente și nepermanente. Comanda superioară aparținea domnului (șeful statului), iar cea efectivă, spătarului (Țara Românească) sau hatmanului (Moldova). Nucleul permanent era alcătuit din infanterie și cavalerie (regimente, batalioane și escadroane). Recrutarea se realiza printr-un fel de *conscriptie* (voluntariat sau tragere la sorți) din rândul populației care plătea impozite (birnici). Corpul de comandă era încadrat cu nobili (boieri și fii de boieri). Nucleul nepermanent cuprindea formațiuni de *dorobanți* (în Țara Românească) și *slujitori* (în Moldova), ce beneficiau de un statut administrativ fiscal special. Toate celelalte formațiuni militare tradiționale au fost desființate, cu excepția celor menite pazei frontierelor, reorganizate. Regulamentele, cu prevederile lor militare, au intrat în funcțiune în 1831-1832¹⁴.

Revenim asupra rolului Imperiului Rus în organizarea militară a Principatelor. St. Petersburgul nu a putut anexa cele două Principate deoarece sistemul diplomatic în funcțiune recunoștea „integritatea” Imperiului Otoman. Totuși, generalul Kiselev definea Dunărea drept „frontiera naturală” a Imperiului Rus¹⁵. În atenția conducătorilor ruși se afla în mod deosebit formarea acestei miliții pământene, structurată și pregătită ca un fel de „anexă” a forțelor proprii, staționate la est de Prut. Miliția avea să se subordoneze, prin comandă și instructori, intereselor St. Petersburgului (reprezentate de coloneii locali I. Solomon, I. Odobescu și cei implantați Al. Banov, A. Garbaski, I. Engel, maior A. Cuciturov etc.). În orice caz, ea nu trebuia să împiedice diferitele acțiuni „subversive” (comploturi, incursiuni la sud de Dunăre) îndreptate de pe teritoriul Principatelor împotriva otomanilor (principele Alexandru Ghica al Munteniei, care a contrariat în 1840 o astfel de operație, a fost înlocuit din domnie în 1842). În vara lui 1848, guvernul provizoriu de la București a destituit din serviciul activ majoritatea ofițerilor proveniți din armata imperială rusă, cu scopul de a scoate corpul de comandă de sub influențele străine. Cu toate acestea, la 19 iunie 1848, coloneii „exceptați” I. Odobescu și I. Solomon – ambii formați la școala rusă de comandă – aveau să aresteze, pentru scurt timp, guvernul provizoriu. După înfrângerea revoluției, puterea protectoare a epurat conducerea miliției de toate elementele „nesigure și compromise”. Cu toate acestea, cele mai reprezentative componente ale miliției din Țara Românească și Moldova nu vor putea fi folosite de generalii ruși în timpul Războiului Crimeei (1853-1856).

Aplicarea reformei militare (1832-1848)

Conducerea armatei¹⁶. În mod legal, principii erau comandanții „supremi” ai armatei. În 1834 s-a înființat **Statul Major (Ștabul)** miliției, cu atribuții prioritar administrative. Pe lângă acesta existau **Departamentul Ostășesc** (Ministerul de Război), **Statul Major (Ștabul) Domnesc** și **Sfatul Ostășesc** (un consiliu militar consultativ).

Trupele permanente. Inițial s-au format regimente mixte; ulterior s-au separat unitățile de infanterie de cele de cavalerie (1835). În Țara Românească existau, în 1842, trei regimente de infanterie și un regiment de cavalerie. După 1841-1843 au fost importate și câteva piese de artilerie. Pe Dunăre au navigat, din 1845, „trei șalupe canoniere”, cu tunuri de 60 mm și 75 mm și alte 68 de ambarcațiuni (barcazuri). În trupele permanente se încadrau și subunitățile de pompieri din 1844. În ambele Principate, trupele permanente regrupau aproximativ 6 000 de oameni. Cele două puteri, suzerană și protectoare, au limitat la maximum dotarea cu armament greu (artilerie) și nu au admis construcția de fortificații permanente.

Recrutarea. Făceau obiectul recrutării tinerii de peste 20 de ani (serviciul militar dura 6 ani), în conformitate cu Condica Visteriei. Primeau scutiri de la recrutare: „nobilii, postelnicii, neamurile și mazilii”. Militarii beneficiau de o recompensă de 300 de lei pe an. Observatorii epocii consemnează faptul că de regulă nu se respecta principiul tragerii la sorți, înregistrându-se numeroase abuzuri.

Dotarea. Predominau puștile rusești de infanterie cu cremene, model 1826, neghintuite și cu încărcare pe la gura țevii. Cavaleria avea carabine (în 1847, cu capse), pistoale, săbii și lăncii. Pe lângă livrările din Rusia, în 1848 s-au importat și puști din Austria. Artileria era înzestrată cu câteva tunuri în ambele Principate. St. Petersburgul și Istanbulul supravegheau și limitau în mod serios creșterea puterii de foc a trupelor române.

Instrucția și învățământul militar. Accentul a fost pus pe instrucția individuală, marșuri, instrucție de front etc., în acord cu prevederile epocii în special regulamentele rusești (multe dintre ele fiind traduse din franceză). S-au elaborat regulamente diverse, de la **Slujba de garnizon**, la **Slujba de cavalerie** ori **Slujba de avanposturi**. De asemenea au apărut: **Învățătura batalioanelor**, **Slujba frontului de infanterie**, **Teoria dării la semn**, **Curs de echitație militară** etc. S-au organizat manevre și tabere de instrucție, exerciții, reviste etc. Tabere cu durată mai lungă au ființat la Pantelimon (1833) și la Cornu Negru, lângă Iași

„cordoanelor de carantină” în cursul epidemiei de ciumă din 1830, la combaterea efectelor unor calamități naturale etc.

Trupele nepermanente (teritoriale). Legile din 1832 (Țara Românească) și 1834 (Moldova) reorganizau trupele teritoriale de *dorobanți*, *potecași*, *cordonași*, respectiv *slujitori* și *plăieși*. Ele erau formate din țărani cu obligații militar-administrative, care făceau serviciul cu schimbul. Misiunile constau în paza frontierei, ordine internă în mediul rural, obligații fiscale și administrative etc. De cele mai multe ori se subordonau Ministerului de Interne și administrațiilor de județ și ținut (în 1845, slujitorii din Moldova depindeau de Departamentul Ostășesc).

Misiunile și dislocarea trupelor. Regulamentul Organic fixa ca misiuni esențiale paza frontierelor și asigurarea liniștii și ordinii interne. Pe frontieră, subunitățile miliției naționale se desfășurau pe pichete mari și cooperau cu formațiunile teritoriale. În interior s-au construit cazărmi pentru trupele permanente: Craiova, Turnu Severin, Galați, București, Iași etc.¹⁸

În situații excepționale, trupele permanente și teritoriale au fost întrebuințate pentru încadrarea

Cordonașii și potecașii din Țara Românească asigurau paza frontierelor, alături de trupele permanente (primii în zonele de munte, ceilalți în

ANUL	1830	31	32	33	34	35	36	37	38	39	1840	41	42	43	44	45	46	47	48	49	1850	51	52	53	54	55	56	57	58	1859								
FLOTA																																						
SCALDEMI																																						
ARTILERIE																																						
POMPI.																																						
CAVALERIE																																						
INFANTERIE																																						
STAB.																																						
ANUL	1830	31	32	33	34	35	36	37	38	39	1840	41	42	43	44	45	46	47	48	49	1850	51	52	53	54	55	56	57	58	1859								
MIHAI	STURZA																GRIGORE AL GHICA																CAIMACAM		AL CUIA			
STAT	MAJOR																																					
I st BAT. de INFANTERIE																	I BAT.		REG.		REGIMENTUL																	
																	II BAT.		INFANTERIE.		DE																MUSCETARI.	
																			II BAT.																			
																					REG. I BAT.																	
																					DE																	
																					VANATORI.																II BAT.	
ESCADRON																																						
	DIVIZION DE LÂNCIERI. (2 Escadroane)																																					
CORPUL SLUJITORILOR																																						
	CORPUL DE JANDARMI din 14 corp.																																					
	1 TUN DAY DE RUSSIA																STURMUL DE I. JATECIIA TIRANASIA																					
																	MATA PORTA																STURMUL DE I. JATECIIA TIRANASIA					
																																	DIVIZION (K)					
																																	BATERIA RESI		47			
																																	TUTA DE RUSSIA					
	In Peronca de si N° 2 din 13 1855																																					
	GRADAT PÂJÎA în 1849																																					
	SE ORGANIZAREA MILITARESTE																																					
	IN ORĂȘELE CELE MAI PRINCIPALE																																					
	LA IAȘI 9 COMPANII																																					
	S'au format companii și în																																					
	Roman, Putna, Prețulul Hugi și Dorohoi.																																					
	BATAUON de GENIU																																					
	Scola parati CADETILOR																																					
UN VAS PLUTITOR și BRANDVAHTA																																						
	La 1847 vasul a fost vîndut și s'a înlocuit cu 3 galeupe canoniere																																					
	"MOLDOVA" cu 3 sau 5 tunuri																																					
	"NATALIA" = 1 tun și BRANDVAHTA.																																					
	"ANNA" = 1 "																																					
	1																																					

56

ANUL	1830	31	32	33	34	35	36	37	38	39	1840	41	42	43	44	45	46	47	48	49	1850	51	52	53	54	55	56	57	58	1859
DOMNITORI																														
ȘTABURI																														
INFANTERIE																														
CAVALERIE																														
ARTILERIE																														
ȘCOALA MILIT.																														
POLITIE																														
FLO- TILA																														

■ Evoluția puterii armate în Muntenia, în perioada 1830-1859
(Cf. *Uniformele armatei române, 1830-1930, București, 1930*)

lungul Dunării). Se recrutau din satele de frontieră, fiind întreținuți de sate și de administrație și instruiți de trupele permanente.

Plăieșii din Moldova păzeau frontiera montană, în schimbul unor scutiri fiscale.

Relația armată-societate

Așa cum am subliniat anterior, miliția națională trebuia să reprezinte – pentru St. Petersburg – un „scut” al regimului nobiliar târziu din Principate și un fel de „avangardă a armatei ruse”, în eventualitatea unor războaie cu Imperiul Otoman sau cel austriac. Din aceste motive, autoritățile din St. Petersburg au supravegheat organizarea, încadrarea și corpul de cadre al structurilor militare din Moldova și Țara Românească.

Din punctul lor de vedere, domnitorii de la București și Iași (Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu, Mihai Sturdza) au încercat să-și consolideze autoritatea și prin întărirea miliției naționale. În mod

obișnuit, ei s-au aflat într-o strânsă competiție cu grupările nobilimii (ațâțate de Rusia) și sub „pericolul” comploturilor revoluționare. Gheorghe Bibescu, aparent, a protejat acțiunea națională, dar în final a fost depășit de mișcarea revoluționară. Declarativ și M. Sturdza se arăta adept al unirii și independenței, în fapt, pentru dezamorsarea adversarilor de stânga¹⁹. Într-o oarecare măsură, grupările marii boierime conservatoare, aflate la putere la Iași și București, s-au străduit să mențină corpul de cadre și trupele sub un control riguros. De multe ori, interesele rusești și cele ale unor grupări ultraconservatoare coincideau și, ca urmare, conducerea superioară a trupelor era încredințată unor ofițeri fideli St. Petersburgului.

Cu toate acestea, miliția națională a evoluat într-o direcție opusă dorințelor cercurilor amintite mai sus. Miliția națională a permis în mare măsură o apropiere între categoriile sociale, favorizând țărănimea liberă și mica boierime. Pe de altă parte

– în ciuda ierarhiei militare rigide – s-au deschis noi posibilități de îmbunătățire a statutului social unor categorii ale populației.

În același timp, instituția militară a contribuit la educarea populației, de la alfabetizarea unor contingente rurale, la educația patriotică a locuitorilor. Cultul drapelului, exaltarea virtuților ostășești ale neamului, reactualizarea unor fapte de arme din trecut, toate au contribuit la cimentarea conștiinței de neam și a mândriei naționale. Situația din Principatele Române are similitudini cu realitățile din Transilvania (regimentele grănicerești), Polonia (rolul militarilor în revoluția din 1830-1831) sau Spania (contribuția militarilor la revoluția din 1821-1823) etc. În anumite condiții (slaba dezvoltare capitalistă și a clasei mijlocii, viața politică dominată de autoritarism, „protectoratele” sau stăpânirile străine), cadrele și trupele armatei și-au asumat responsabilități dincolo de domeniul militar strict, impuse de dezideratele modernizării. În „secolul națiunilor”, elitele militare și intelectuale s-au situat în avangardă, în Europa Est-Centrală și de Sud.

În acest sens, cercetătorii epocii au evidențiat rolul militarilor din Principate în susținerea și promovarea unor programe de înnoire socială, politică și culturală, deși miliția în sine nu putea avea un comportament similar celui de **partid politic**²⁰. Sunt însă destule informații care atestă rolul corpului de cadre de „grup de presiune” în societate. Cu unele excepții, gradele superioare păreau atașate regimului regulamentar, în timp ce gradele inferioare aveau la reformă și revoluție. Colonelul I. Câmpineanu, fondator al „Societății Filarmonice” și lider al **Partidei Naționale** (1838), a pregătit un proiect de unire și independență a Principatelor. Alături de el, activau printre alții I. Ghica, Gr. Cantacuzino, frații Șt. și N. Golescu, C. Crețulescu, N. Bălcescu²¹ etc. Reformatorul Mitiță Filipescu, promotorul **republicii democratice și al armatei naționale**, avea adepți mai ales printre tinerii ofițeri. Aceiași tineri ofițeri au creat societatea secretă „Frăția” (1840), la care au aderat I. Voinescu II, N. Pleșoianu, I. Deivos, A. Christofi etc. „Frăția” se raliase la rețeaua europeană de societăți secrete revoluționare, având un rol determinant în ridicările din 1848-1849. V. Cârlova și I. Voinescu II s-au remarcat prin scrieri „literar-patriotice” semnificative, în vreme ce N. Bălcescu a publicat, înainte de 1848, lucrările sale reprezentative de istorie militară și politică (*Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei și până acum*, 1844; *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpurile mării lor*, 1846).

Ofițerii câștigați de liberalii moderați și de democrat-revoluționarii de talia unui N. Bălcescu asociau direct **puterea armată cu democratizarea societății și cu proiectul creării statului național unitar**. Unirea și independența de stat nu puteau fi separate de armata națională de mari efective. Câștigarea miliției de partea revoluției și crearea unei puternice armate naționale – prin „înarmarea maselor” – figurau în strategia revoluției române din 1848 drept condiții ale înfăptuirii programului său, în contextul decalajului de putere dintre Principate și imperiile vecine. Concomitent, atragerea armatei de partea revoluției trebuia să lipsească conducerea politică internă a „marii nobilimi”, de principalul său instrument de forță. Evenimentele din 1848, cu precădere din Țara Românească (unde revoluția a început cu participarea unor unități militare concentrate la Islaz în iunie 1848), cele din Țara Românească și Moldova din 1856-1859 vor demonstra atașamentul majorității corpului de cadre al armatei și al trupeii la interesele superioare ale societății și națiunii.

Concluzii

– Secolul al XIX-lea se caracterizează în plan politic prin „renașterea națiunilor”, constituirea statelor, armatelor și economiilor naționale, liberalizarea societății etc.

– Modernizarea societății și instituțiilor românești – încadrată în context european – a parcurs o etapă importantă în intervalul 1829-1848. Atunci, în pofida unei conjuncturi internaționale dificile, s-au realizat progrese în modernizarea instituțiilor de stat, economie, justiție, cultură etc. Pentru scurt timp, s-a încercat stabilizarea unui regim de stări (nobilar târziu) sub protecția Imperiului Rus. Regimul respectiv, puternic contestat în 1848, va fi înlocuit în 1856-1859 cu o formulă instituțională cu adevărat modernă, de inspirație occidentală.

– Modernizarea experimentată în 1829-1848 (1856), de expresie conservatoare (aristocratică), a inclus și o solidă componentă militară. Trăsăturile naționale și modern-occidentale ale miliției pământene au predominat în raport cu influența rusă. Ele s-au concretizat în: combinarea nucleului permanent cu trupele teritoriale, de tradiție; organizarea, dotarea și instrucția de tip modern; promovarea cadrelor, preponderent din rândul „locuitorilor țării”; introducerea de regulamente scrise și de structuri de justiție militară; cultul drapelului românesc și al trecutului militar național etc.

– Recunoașterea dreptului Principatelor Române de a dispune de armate proprii (chiar sub denu-

mirea de miliții) reprezintă un pas înainte în direcția întăririi autonomiei de stat și a pregătirii unirii și independenței.

– Miliția pământească nu a întrunit toate trăsăturile unei armate naționale (recrutare de masă, promovarea egală în grade și funcții, pe bază de calități profesionale, abolirea privilegiilor nobiliare în fața pericolelor externe etc.). Puterile vecine (Rusia, Austria și Imperiul Otoman) au limitat drastic mărimea armatei și dotarea ei cu mijloace moderne de luptă. Cu toate acestea, miliția pământească a reprezentat un început de armată națională. În principalele momente ale deceniilor 4-6 ale secolului al XIX-lea, ea a servit cele mai importante obiective ale cauzei unității, dezvoltării și independenței românilor.

¹ Gh. Platon, *Principatele Române sub ocupație și reorganizare (1828-1834)*, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator Acad. Dan Berindei, București, 2003, p. 77 și urm.

² E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Minerva, București, 1997.

³ Pe larg în A. Oțetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în „Studii și Articole de Istorie”, 2, 1957, pp. 387-402.

⁴ D. Berindei (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne*, Academia Română, Secția de științe istorice și arheologie, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 3-161.

⁵ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, Albatros, București, 1997, pp. 151-170. Pe larg în C. I. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară în Principatele Române până la Regulamentul Organic*, București, 1934.

⁶ Pentru memorii - proiecte de reformă, vezi Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines. 1769-1830*, București, 1970.

⁷ Idem.

⁸ Pe larg în A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia traiană*, vol. 10, *Istoria românilor de la pacea de la București până la răsturnarea fanarioșilor (1812-1821)*, Editura Cartea Românească, București, 1925.

⁹ Pe larg în I. I. Nistor, *Primele încercări de restaurare a oștirilor pămâtenesc*, București, 1939.

¹⁰ Vezi N. Bălcescu, *Opere*, Editura Academiei, București, 1974-1990.

¹¹ Pe larg în A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, Editura Albatros, București, 1997.

¹² *Relațiile internaționale ale României în documente*, București, 1971, pp. 284-288.

¹³ Pe larg în I. I. Nistor, *Principatele Române în preajma Tratatului de la Adrianopol*, București, 1941; C. I. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848*, București, 1915.

¹⁴ *Regulamentul Organic*, București 1832; *Regulamentul militar pentru oștirea Moldovei*, Iași, 1845; *Regulamentul ostășesc pentru miliția pământească a Prințatului Valahiei*, București, 1831-1832; Radu R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities. 1821-1844*, ediția nouă, Iași, 1997; www.mdn.ro/index : A. Savin, *Regulamentul Organic – apogeu al influenței Rusiei în Țările Românești*.

¹⁵ Pe larg în I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească Regulamentul Organic*, București, 1934; N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iași, 1917.

¹⁶ Pe larg în *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, Editura Militară, București, 1987, p. 173 și urm.; V. Nădejde, *Centenarul Armatei Române (1830-1930)*, Cultura Românească, Iași, 1930, pp. 38-97.

¹⁷ Idem.

¹⁸ Tratatul de la Adrianopol, din 1829, stabilea misiuni de: „serviciu de carantină”, „siguranța frontierelor”, „buna ordine în orașe și sate”, „executarea legilor și regulamentelor” etc. Vezi *Relațiile internaționale ale României în documente*, p. 286.

¹⁹ Diplomatul francez Bois-le-Comte consemna complexa opoziție față de *Regulamentul Organic* (de la marea boierime la țărânie) și intențiile unor principii locali de a se emancipa de statutul de suzeranitate – protectorat, vezi E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, București, 1913, pp. 307-312.

²⁰ Pe larg în: Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, 1995; Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă, 1. Domniile pămâtenesc și ocupația rusească (1821-1831)*, București, 1996; A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. 1, București, 1930.

²¹ I. Ghica, *Opere*, vol. I, București, 1967, pp. 436-438.

THE MILITARY DIMENSION OF THE MODERNIZATION OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES MOLDAVIA AND WALACHIA (1829-1848)

The XIX century is defined by the rebirth of nations, the emergence of the states, national armies and economies, the liberalization of the society etc.

The modernization achieved by the Romanian Principalities Moldavia and Walachia, during 1829-1848, of conservative (aristocratic) expression, included a strong military component also. The national modern-Westerners features of the militia of the country are prevailed in comparison with the Russian influence. They consisted in: combination of the permanent troops with the traditional territorial troops; the organization, the modern equipment and instruction; the promotion of the staff especially from the inhabitants of the country; the introduction of written regulations and military justice; the reverence for the Romanian flag and the national military past etc.

MODELUL PROPAGANDISTIC TOTALITAR ANALIZĂ COMPARATIVĂ A CAZURILOR COMUNIST ȘI NAZIST

colonel CĂLIN HENTEA

Cronologic, statele totalitare care au dezvoltat și instituționalizat propaganda, ridicând-o la nivelul politicii de stat după Primul Război Mondial, au fost Rusia sovietică, Italia fascistă, Germania nazistă și Japonia militaristă. După cel de-al Doilea Război Mondial, același model propagandistic poate fi identificat și în alte state conduse de regimuri totalitare comuniste, precum China, Coreea de Nord, Vietnam sau Cuba, desigur cu unele specificități locale. Pe baza practicilor dovedite de aceste state, se pot sesiza câteva caracteristici comune ale propagandei totalitare:

- a avut un *centru unic de comandă și directivă politică instituțional*;

- a fost totală, adică a *afectat toate sectoarele vieții politice, sociale și culturale ale statului respectiv*;

- s-a centrat pe *cultul personalității liderului cu veleități mesianice (Führerul Hitler, Tătuca Stalin, Conducătorul Ceaușescu, El lider Maximo Fidel Castro)*;

- a fost *impusă obligatoriu* celor aflați sub autoritatea statului respectiv;

- a beneficiat de un *puternic sistem de cenzură impus* prin forța autorităților statului;

- a fost *aplicată sistematic și pe scară largă* printr-un efort susținut pe durata a cel puțin unei generații asupra întregii populații;

- a fost susținută în principal *pe baze ideologice*, la care s-au adăugat, într-o măsură mai mare (Germania), sau mai mică (Rusia) argumentele de ordin *rasial sau naționalist*;

- a avut efecte reduse *în afara granițelor în care a fost creată*.

Toate aceste caracteristici desprinse din practica propagandistică a statelor totalitare comuniste, fasciste sau naziste au determinat, în bună măsură,

încadrarea conceptului de propagandă într-o percepție definitorie care a supraviețuit celor care i-au dat viață.

Chiar dacă propaganda a fost posibilă și în mediul democratic, ea nu a atins formele exacerbate permise de totalitarism și, în același timp, a fost stigmatizată. Deși, atât în mediile totalitare, cât și în cele democratice, propaganda a servit unor interese politice aparținând unei elite conducătoare, diferența constă în faptul că în situația totalitarismului propaganda a avut consecințe predominant nefaste asupra celor către care era îndreptată și benefice doar asupra celor care o inițiau și o dirijau. Minciuna sau morala de a doua instanță a stat la baza ambelor tipuri de propagandă, dar în grade și cu mize diferite: liderii democrației, spre deosebire de cei totalitari, sunt obligați să țină seama de tendința intereselor celor pe care-i conduc, altfel regulile democrației îi obligă la ieșirea din scena politică, în timp ce dictatorii își urmăresc predominant propriile interese oligarhice în disprețul voinței celor mulți, chiar dacă demagogic proclamă exact inversul. Propaganda, prin formele ei coercitive, a fost *indispensabilă regimurilor totalitare pentru a se menține la putere*, în timp ce propaganda din mediul democratic a fost *doar un instrument politic* recunoscut și de opozanți ca fiind, în anumite limite, legitim. În fine, *propaganda totalitară a beneficiat de un permanent regim instituțional*, atât în timp de pace, cât și de război, ea fiind proclamată și justificată ideologic ca parte a politicii statului totalitar respectiv, în timp ce în regimurile democratice ea *funcționa instituțional doar pe perioade de criză sau război, nefiind nici continuă, nici totală și nici coercitivă*.

În aceste condiții, apare drept firesc, din punctul de vedere al ideologiei totalitare bolșevice,

pe care-l vom regăsi identic și în cazul nazist, ca între primele măsuri instituționale luate după preluarea puterii în Rusia în octombrie 1917 să se regăsească înființarea aparatului de represiune – CEKA, strămoșul KGB-ului – și a Departamentului pentru Agitație și Propagandă. Intrarea în funcțiune a acestor două instituții opresive din punct de vedere fizic și psihic a fost imediat urmată de decizia lui Lenin, din aprilie 1918, de înlocuire a monumelor și statuilor țariste și de instituire a Tribunalului revoluționar al presei. O procedură identică o vom regăsi și în cazul nazist: la mai puțin de două luni după preluarea puterii, în 30 ianuarie 1933, Hitler a înființat, la 15 martie, Ministerul de Îndrumare Publică și Propagandă, eveniment urmat la 10 mai de arderea într-un ceremonial public a cărților autorilor calificați de noul regim drept decadenți, precum Karl Marx, Sigmund Freud sau Stefan Zweig și, în sfârșit, înregimentarea obligatorie (ceea ce însemna automat o epurare corespunzătoare) a creatorilor de artă, în proaspăt înființata Cameră a Culturii, condusă de același Joseph Goebbels. Dacă Lenin a făcut o distincție între agitație – destinată maselor largi needucate, inculte – și propagandă – adresată celor deja inițiați, simpatizanți sau membrilor de partid –, tot așa, pentru Hitler, propaganda era menită să atragă noi suporteri, în timp ce prin organizare erau susținuți și întăriți ideologic membrii de partid și cei deja convertiți la nazism. Îmbinarea simultană a terorii opresive cu agitația, propaganda și cenzura severă a constituit ingredientul comun al primilor ani de consolidare a puterii politice, atât în Rusia bolșevică (amenințată și frământată de război civil și intervenție militară externă), cât și în Germania nazistă. În fine, atât în cazul sovietic, cât și în cel

nazist, poate fi ușor identificată alinierea liniilor oficiale de propagandă la meandrele și imperativele politice conjuncturale, în afara oricărei consecvențe ideologice sau considerente de ordin moral. Nici Hitler și nici Stalin nu au avut vreo rețineră în a executa cotituri propagandistice radicale în funcție de interesele politice ale momentului, iar modul cum s-au transformat peste noapte propaganda sovietică și cea nazistă la momentul semnării Pactului Molotov-Ribbentrop, la 23 august 1939, și la atacarea Uniunii Sovietice de către Germania la 22 iunie 1941, constituie poate cel mai elocvent exemplu privind cameleonismul propagandei, subordonarea ei directivelor politice și apartenența sa la morala de a doua instanță. Cu toate aceste consistente asemănări și evoluții paralele, cel puțin până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, conform unor autori¹, propaganda nazistă a beneficiat de cel mai centralizat și autoritar sistem de planificare și aplicare dintre toate puterile beligerante ale epocii, aceasta poate și datorită spiritului de ordine și disciplină considerat caracteristic națiunii germane.

Modelul acestei centralizări directe a propagandei politice va fi preluat și chiar amplificat post-belic în statele conduse de regimuri comuniste, la fel cum „*Führer Prinzip*”, inventat de Goebbels în beneficiul lui Hitler, va fi transformat în cultul personalității de către toți dictatorii comuniști, începând cu Stalin și terminând cu Ceaușescu și Fidel Castro. Niciun lider comunist cu puteri totalitare în stat nu a scăpat tentației de a stabili liniile directe ale propagandei oficiale și de a-și impune și cultiva în forță imaginea de conducător atotputernic și atotștiutor cu valențe mesianice, drept argument final și imbatabil al puterii sale.

■ **Paradă nazistă
pe Champs Ellyses**

În perioada interbelică și apoi în timpul războiului, atât propaganda bolșevică, cât și cea nazistă au exploatat din plin posibilitățile oferite de noua tehnologie mediatică, accesibilă într-o măsură din ce în ce mai mare populației, și anume radioul și cinematograful. Dincolo de numeroasele documentare și jurnale filmate, regizate în acord cu imperativele politice ale momentului și difuzate pe scară largă pe tot cuprinsul țării, sunt de menționat remarcabilele contribuții cinematografice propagandistice, purtătoare de certe valențe artistice, ale cineastului sovietic Serghei Eisenstein (*Crucișătorul Potemkin* – 1926, *Octombrie* – 1927) și ale regizoarei germane Leni Riefenstahl (*Triumful voinței* – 1935, *Olympia* – 1936). Asemenea, Radio Moscova, înființat în 1922 cu cea mai mare putere de transmisie din acea vreme, la fel ca și Radio Berlin, ambele instituții aflându-se sub controlul total al autorităților statului respectiv, au constituit vectori de propagandă extrem de penetranți și eficienți în căminele oamenilor de rând, prin ubicuitatea și persistența lor, în condițiile unei severe cenzuri a oricăror informații venite din afară. În cazul Japoniei, datorită particularității geografice determinate de numărul mare de insule ce trebuiau acoperite pe imense suprafețe, radioul a constituit principalul mijloc de diseminare a mesajelor propagandistice ale castei militariste de la Tokio. Pentru clasele analfabete sau semi-analfabete, predominante mai ales în Rusia, sau pentru populația aflată în afara marilor aglomerări urbane, radioul și cinematograful au fost mediile ideale de suport propagandistic, atât datorită marii lor penetrabilități, cât și a permisivității față de cenzura oficială, în condițiile în care posibilitățile tehnologice ale mass-media epocii nu ofereau capacitatea penetrării frontierelor. Alături de acestea, ziarele și revistele controlate de regimurile totalitare, la fel precum cărțile, parăzile, ceremoniile sau spectacolele erau accesibile mai ales populațiilor cultivate din marile orașe, acolo unde se întâmplau evenimentele importante și de aceea ele au constituit în egală măsură obiectul atenției minuțioase a propagandiștilor regimului.

Despre propaganda statelor totalitare în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, atunci când se aflau amenințate direct interesele vitale ale națiunii și regimurilor respective, se poate afirma că ea a fost extrem de eficientă în plan intern și total anemică în plan extern. Puterea sovietică, cea

nazistă, cea niponă și chiar cea fascistă (în primele faze ale războiului) au reușit exemplar să-și mobilizeze atât cetățenii, cât și trupele combatante, să le mențină moralul și voința combativă până în pragul dezastrului final, făcând față evidentelor evoluții din ce în ce mai defavorabile, mai frustrante, mai chinuitoare ale războiului, mergând chiar până la sacrificiul suprem. Rușii, germanii, japonezii, fie aceștia pe front sau acasă, au suportat sacrificii și greutăți enorme în numele efortului general de război, convinși fiind fiecare în parte de cauza pentru care îndura toate acestea. Dimpotrivă, încercările propagandistice ale acestor state de a-și demoraliza inamicul au eșuat lamentabil: nici englezii față de germani, nici germanii față de ruși, nici americanii față de japonezi nu au fost penetrabili la propagandă, ba dimpotrivă. Aceasta din cauză că propaganda de tip totalitar este suficientă sieși și este moartă din clipa în care iese din propria matcă. Nu lipsit de semnificație este detaliul că nici Hitler, nici Goebbels, nici liderii militari japonezi și, cu atât mai puțin, cei sovietici nu erau cunoscători de limbi străine și nici nu fuseseră în contact direct cu națiunile cu care se aflau în război. Nicio putere totalitară nu a adoptat strategia adevărului, bazată pe fapte și date concrete, caracteristică puterilor democrate. Dacă ar fi făcut-o, prin recunoașterea adevărului, a realității, aceasta ar fi însemnat automat și sfârșitul respectivului regim. Mărturiile cinice ale lui Hitler și Goebbels privind caracteristicile maselor și rolul propagandei în conducerea acestora reprezintă cea mai limpede explicație a mecanismelor de funcționare nu numai a propagandei, dar și a regimurilor totalitare, fie ele de tip nazist, fascist, militarist sau comunist. Cu toate acestea, se poate vorbi de un plus de raționalitate, de logică în propaganda de tip comunist în comparație cu cea nazistă, caracterizată prin apelul obsesiv la instinctele primare ale oamenilor: „*Hitlerismul a corupt conceptul leninist de propagandă. A făcut din aceasta o armă în sine de care te servești nediferențiat, pentru orice scop. Sloganurile leniniste au o bază rațională, chiar dacă în fond se adresează instinctelor și miturilor fundamentale*”². Aprecierile analistului francez Domenach se susțin prin afirmațiile lui Hitler din „*Mein Kampf*” conform căruia „*Psihologia maselor nu este receptivă la slăbiciune. Masele sunt ca și femeile, al căror psihic este mai puțin determinat de rațiuni abstracte, cât de starea emoțională generată de*

▪ **Armata est-germană,
pavază a lucrărilor
Congresului Partidului
comuniștilor**

forță, cea care îi completează propria natură. Ca urmare, masele vor iubi un conducător și vor disprețui un petiționar”³. O astfel de viziune instincțională asupra maselor s-a materializat în cazul nazist prin ceea ce Serghei Ceahotin a numit „violul maseilor prin propaganda politică”. Sloganuri precum „Victorie prin moarte”, lansat de Goebbels în ultimele faze disperate ale războiului, sau succesul inițial din perioada 1933-1942 al parăzilor, ceremoniilor și spectacolelor de muzică și lumină naziste cu iz mistic, generatoare de fanatism, pot fi astfel explicate. Propaganda emoțională, bazată pe mesaje simple și directe, fără prea multe argumente logice, dar ancorată în instinctele primare ale oamenilor, susținută de o cenzură severă și o coerciție asemănătoare și-a dovedit astfel eficiența doar în propria matcă.

Deși fasciștii italieni și militariștii japonezi au preluat puterea în țările lor, înaintea naziștilor în Germania, ei nu au instituționalizat și nici nu și-au centralizat sistemele de propagandă națională cu aceeași eficiență și rapiditate precum bolșevicii sau național-socialiștii: abia la unsprezece ani după preluarea puterii, Mussolini a înființat, în 1933, un Subsecretariat pentru presă și propagandă, urmat după patru ani, în 1937, de un Minister al culturii populare (Minculpop), după modelul german, iar japonezii au instituit doar în 1932 un Birou de supervizare a gândurilor în cadrul Ministerului Educației, în 1936 fiind fondată agenția de știri *Domei* cu putere de monopol asupra informațiilor, pentru ca Biroul de informații guvernamentale al

Japoniei să fie înființat cu o zi înaintea atacului de la Pearl Harbor. Această încetineală organizatorică nu a împiedicat exercitarea în ambele țări a unui efort propagandistic constant, mai ales în domeniul educației tinerilor, utilizând valori și tradiții naționaliste italiene, respectiv japoneze, conform ideologiei regimului aflat la putere. Mussolini a speculat entuziasmul peninsular pentru o glorioasă renaștere a Imperiului Roman în bazinul mediteraneean, iar casta militară japoneză a reînviat și exploatat codul Bushido, pe care a încercat să-l impună peste ceea ce a fost numită „Marea sferă de coproșperitate est-asiatică”. Exacerbarea naționalismului prin propagandă a deschis calea spre fanatism și obediență oarbă în cazul germanilor și japonezilor, dar s-a stins ca un foc de paie în cazul italienilor, aceasta probabil din cauza trăsăturilor naționale ale poporului respectiv. Cert este că la fel ca și în cazul nazist, propaganda japoneză îndreptată împotriva britanicilor și americanilor sau cea italiană contra englezilor nu a avut niciun efect privind moralul trupelor sau populației vizate.

Spre deosebire de linia rațional-ideologică imprimată de Lenin la începutul revoluției bolșevice, propaganda stalinistă de război a adoptat o linie mult mai mistică (conceptul de „Sfânta Rusie” lansat de Stalin în discursul său din 6 noiembrie 1941) și mai puțin ideologică, cu accent puternic pe latura sentimental-patriotică (conceptul de „Marele Război pentru Apărarea Patriei”). Remarcabil de flexibilă și capabilă de improvizații

surprinzătoare, propaganda sovietică de război a fost – la fel ca și cea germană – extrem de eficientă mai ales asupra propriei populații, reușind să galvanizeze, prin imaginile filmelor istorice sau de actualități (nelipsite de impresionante scene de luptă violente luate direct de pe front), prin postere de mare impact vizual răspândite pe tot întinsul țării, prin emisiuni radio percutante, toate energiile combative disponibile ale popoarelor din Uniunea Sovietică. Instituțional, propaganda sovietică era condusă de Consiliul Comisarilor Poporului și de Biroul Politic al PCUS, fiind supervizată de Direcția de Propagandă și Agitație a Comitetului Central, în fruntea căreia se afla A. S. Șerbakov, ceea ce însemna subordonarea față de liniile politice hotărâte de partid. Luată prin surprindere de atacul german din iunie 1941, propaganda sovietică s-a repliat rapid, atât în plan acțional – spre exemplu, prin mutarea în doar 24 de ore a studiourilor de film spre locații sigure în partea de est a țării –, cât și conceptual, prin încercarea de a detașa poporul și grosul trupelor germane de liderii săi politici și militari și prin menținerea centrului de greutate al eforturilor sale pe plan intern, asupra populației, cea care avea să ducă greul războiului. Problemele ideologice și aspectele politice interne au fost subordonate și ele imperativului salvării naționale, care a fost de altfel îmbrățișat de întreaga populație a URSS, mai puțin desigur acele popoare înglobate prin forță în uniune și a căror identitate națională distinctă de cea rusă era mai pronunțată, precum o parte din ucraineni sau popoarele baltice. În fața șocului invaziei Wehrmachtului, nu a existat nicio problemă morală, de coerență sau consecvență politică în ceea ce privește virajul brusc, de o sută optzeci de grade, al propagandei sovietice de la Pactul Ribbentrop-Molotov și retorica anti-britanică sau anti-burgheză, la demonizarea furibundă a aliatului german de până ieri și dialogul, iar apoi alianța cu inamicul ideologic tradițional și invadatorul armat al aceleiași „Sfinte Rusii” în timpul Războiului civil din urmă cu doar douăzeci de ani.

Pe timpul Războiului Rece, propaganda sovietică a urmat în continuare liniile politice stabilite de liderul de la Kremlin. Astfel, politica externă și cea internă sovietică s-au confundat cu propaganda regimului. Orice act sau eveniment politic, economic, cultural, științific sau sportiv a fost, fără excepție, exploatat propagandistic. Profesorul britanic Philip Taylor a formulat astfel mariajul dintre propagandă și politică pe timpul Războiului

Rece: „*Dacă Clausewitz a argumentat că războiul era o continuare a politicii cu alte mijloace, în timpul Războiului Rece propaganda a devenit o continuare a politicii cu alte mijloace*”⁴. Pe plan intern, propaganda sovietică – cu excepția escaladării cultului personalității liderului de la Kremlin și introducerea unor concepte revigorante de genul „Noul om sovietic” – nu a înregistrat evoluții ieșite din comun față de perioadele anterioare: cenzură strictă și coercitivă a informațiilor externe, omniprezența și obligativitatea mesajelor și ritualurilor propagandistice. În schimb, pe plan extern s-a înregistrat o spectaculoasă ofensivă propagandistică sovietică. Aceasta a vizat, deopotrivă, confruntarea propagandistică/politică cu Statele Unite și atragerea de noi state în sfera de influență a Moscovei. La fel ca și în tabăra occidentală, serviciile secrete sovietice, și în special KGB-ul, cu enormul său aparat și resurse bogate, au fost implicate direct în operațiuni de propagandă externă, care nu odată au luat forma unor acțiuni subversive sau de dezinformare. Ceea ce occidentalii au numit „propagandă neagră”, serviciile secrete sovietice au rebotezat sub mai inofensiva denumire de „măsuri active”, care utilizau acțiuni de intoxicare, mergând până la asasinat sau acțiuni de sabotaj. În mare măsură, asocierea propagandei cu subversiunea și dezinformarea în percepția publică (a se vedea în acest sens studiile lui Cathala sau Volkoff) se datorează acestei politici sovietice de a subsuma imperativelor ideologice toate acțiunile și gesturile regimului. KGB-ul a fost astfel direct implicat în recrutarea și susținerea unor agenți de influență din tabăra occidentală, o atenție deosebită fiind acordată personajelor de notorietate din lumea academică, jurnalistică, artistică sau literară. Sacrosanctul drept la liberă exprimare a gândurilor și opiniilor în lumea occidentală a fost intens exploatat de propaganda externă sovietică, fie prin agenții săi de influență, care asigurau o formă credibilă mesajelor Moscovei, fie prin intermediul acțiunilor partidelor comuniste sau de stânga occidentale stipendiate de sovietici, fie prin penetrarea și controlul unor organizații internaționale neguvernamentale, precum Consiliul Mondial al Păcii, prin care, de exemplu, Uniunea Sovietică a sprijinit, în iunie 1950, invazia Coreei de Sud de către forțele comuniste ale nordului, sub conducerea fostului maior al Armatei Roșii, Kim Ir Sen. Răspândirea prin canalele mass-media occidentale de zvonuri pentru discreditarea americanilor,

precum cel privind originea SIDA dintr-un accident rezultat din experimentele de război biologic desfășurate de Statele Unite sau privind folosirea de către americanii bogați a transplantului unor organe provenind de la copii din lumea a treia reprezintă tot acțiuni cu scop propagandistic desfășurate de serviciile secrete sovietice.

Ceea ce în epocă s-a numit „cursa înarmărilor nucleare”, a constituit o temă amplu exploatată politic și propagandistic de către Kremlin prin toate mijloacele disponibile, subiectul permițând atât o permanentă acuză publică privind agresiunea imperialistă americană – opusă luptei pentru pace dusă de socialism –, cât și dezvoltarea unui joc politic de forță în cadrul unor acțiuni strategice (precum criza rachetelor sovietice desfășurate din Cuba), a unor tratative sovieto-americane de limitare a armamentelor strategice (tratatele SALT), sau a unor campanii internaționale de propagandă antiamericane (de exemplu cea împotriva desfășurării bombelor cu neutroni de la mijlocul anilor '70 sau cea împotriva amplasării în Europa de Vest a rachetelor Pershing din anii '80). La fel, conflictele limitate din perioada Războiului Rece, derulate în țări aparținând a ceea ce era numită „Lumea a treia”, au constituit nu numai tot atâtea confruntări pentru extinderea sferei de influență sovietică, ci și subiecte exploatate propagandistic din prisma ideologiei comuniste. Sprijinul politic, militar și economic acordat de Moscova așa-numitelor mișcări de eliberare națională din țări proaspăt ieșite de sub tutela colonială a fost însoțit

în permanență de o abilă retorică propagandistică, destinată atât populațiilor din țările deja intrate sub umbrela comunistă, pentru consolidarea convingerilor acestora și crearea impresiei de irezistibil marș victorios al socialismului în lume, dar și audiențelor străine pentru seducerea și atragerea acestora spre ideologia de stânga, apropiată de Moscova. Acesta a fost cazul conflictelor din Coreea, Asia de Sud-Est (în special cel din Vietnam, dar și cel din Cambodgia), Africa (cazul Angolei, cu implicare indirectă sovietică, prin contribuția Cubei castriste este cel mai elocvent), sau America de Sud (de exemplu, în Nicaragua).

Liniile directoare de propagandă internă sau externă ale Uniunii Sovietice erau stabilite la Kremlin de către Biroul Politic al CC al PCUS, ele fiind apoi transpuse în practică prin mijloace specifice de către serviciile secrete, organele mass-media controlate în întregime de către partid, de aparatul diplomatic și cel politic, de instituțiile de cultură și educație naționale. Această centralizare la vârf a deciziilor privind propaganda – și nu numai – corelată cu obediența totală a celor aflați sub treapta ierarhiei politice celei mai înalte (ambele caracteristici sunt specifice regimurilor totalitare de dreapta sau de stânga) s-a concretizat și în ceea ce a fost numit „limba de lemn”. Sovieticii și celelalte regimuri comuniste au acordat o importanță și o atenție deosebite limbajului, retoricii folosite: în orice împrejurare, indiferent de subiectul abordat, acesta trebuia să respecte canoanele momentului, canoane pronunțate la cel

■ Defilarea luptătorilor „Războiului întregului popor”

mai înalt nivel, pentru a fi preluate și repetate obsesiv la nivel de masă. Dogma comunistă era astfel inoculată printr-o repetiție și o disciplină (de partid) impusă sub amenințarea celor mai drastice repercusiuni. Astfel, întregul proces de comunicare interumană a suferit o alienare substanțială, ce a mers până la absurdul formulării unor declarații de dragoste sau cereri în căsătorie în conformitate cu clișeele politice ale momentului respectiv. Impunerea, sub amenințarea represaliilor, a exprimării în dogme și canoane a avut, pe termen mediu și lung, consecințe chiar asupra sistemului de gândire și reacție al indivizilor supuși acestor reguli zilnice, ei fiind transformați, fără să-și dea seama, în sclavi ai propriei obediențe, în prizonieri ai propriilor ritualuri, clișee sau dogme.

Simultan cu politicile active de propagandă, pe întregul cuprins al țărilor conduse de regimuri comuniste, fie acestea afiliate Moscovei, fie rivale, precum China maoistă sau Albania lui Enver Hodja, a funcționat o permanentă și severă cenzură oficială, susținută de o la fel de omniprezentă presiune coercitivă, exercitată de organele de represiune ale statului. Așadar, asupra cetățeanului unei țări comuniste au acționat simultan și permanent trei factori: cel de presiune propagandistică, cel de cenzură cvasitotală și cel de represiune. Presiunea propagandistică era alimentată în mod permanent și sistematic prin instituțiile de educație, prin mass-media, prin atmosfera și relațiile de la locul de muncă, prin ambientul citadin etc. Cenzura oricăror informații necorespunzătoare din punct

de vedere ideologic sau politic venite din afara, sau chiar din interiorul „lagărului” comunist (de exemplu, cazul celebrilor disidenți Andrei Saharov, Alexandr Soljenițan, al defectorului Ion Mihai Pacepa, sau accidentul nuclear de la Cernobîl din 26 aprilie 1986) a fost aplicată oficial și la fel de metodic, fiind – la fel ca și propaganda – legitimată prin argumente ideologice. În fine, permanenta amenințare din partea atotputernicelor instituții de represiune ale statului (Securitatea, Miliția, KGB, STASI etc.) a cetățeanului care nu se supunea dogmelor, regulilor regimului, fie forțat, fie de bunăvoie, a constituit un indispensabil ingredient coercitiv, specific regimurilor totalitare, asociat propagandei oficiale. Nu contează dacă amenințarea era reală sau artificial amplificată, dacă era iminentă sau doar potențială, important a fost faptul că ea a fost percepută ca omniprezentă, cumplită și reală de către populația din țările comuniste, cu consecințele comportamentale și atitudinale cunoscute.

¹ Philip M. Taylor, *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1995, p. 242.

² Jean Marie Domenach, *Propaganda politică*, Editura Institutul European, Iași, 2004, p. 52.

³ Philip M. Taylor, *op.cit.*, p. 241.

⁴ *Ibidem*, p. 268.

THE TOTALITARIAN PROPAGANDISTIC MODEL COMPARATIVE ANALYSIS OF COMMUNIST AND NAZI CASES

The comparative analysis of Communist and Nazi propagandistic models underlines the common features of the totalitarian propaganda: the existence of a unique institutional centre of command and political guidance; influencing of all political, social and cultural life sectors of the state; focalization upon the leader's personality culture with messianic velleities; mandatory intrusion upon those under the authority of the respective state; supporting of a strong censorship system imposed institutionally; systematic application on a wide scale upon the entire population, as long as a generation at least; ideological foundation with racist and nationalist arguments; diminished external effects outside the borders within it was created.

AMINTIRILE UNUI DIPLOMAT

ELIEZER PALMOR*, Israel

Numărul acelor care se pronunță în probleme delicate de diplomație practică este considerabil, deși, în marea lor majoritate, dacă nu chiar în totalitatea lor, participanții la aceste dezbateri habar nu au care este obiectul precis al temelor în discuție, care sunt parametrii subiectului invocat și după ce criterii se cuvine efectuată analiza. Cu alte cuvinte, își spun că sunt „specialiști”, autoproclamându-și priceperea în ale diplomației, de fapt nu prea au habar despre ce este vorba.

Astăzi, cariera de diplomat – în pofida schimbărilor funcționale la care a fost supusă profesiunea, mai cu seamă începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, continuă să stimuleze pofta unor neofiți care, profitând de legăturile lor de natură politică cu căpetenii de partide de guvernământ și considerându-se înzestrați prin naștere cu harul diplomației majore, aspiră – ba chiar și obțin – posturi de ambasadori în capitalele importante ale lumii. Experiența mea de diplomat profesionist acumulată în funcții deținute în capitale europene și sud-americane timp de peste treizeci de ani mi-a cristalizat convingerea că, această competență diplomatic-profesională a „diplomaților uzurpatori”, sau dacă preferați termenul de „diplomați parașutați”, este cât se poate de șubredă și dubioasă. Aproape toți ambasadorii politici câți a avut Israelul în cei aproape șaiszeci de ani de viață independentă au eșuat în mod penibil în exersarea misiunii ce le-a fost conferită.

Trebuie spus clar și răspicat că cine își închipuie că funcția de diplomat conferă celor care practică această profesiune o viață de recepții somptuoase în palate simandicoase se înșală amar de tot. Diplomația este o profesie și, ca atare, ea implică deținerea unei ample culturi umaniste, deprinderi și tehnici specifice acestui domeniu *sui generis* și – nu în ultimă analiză – o activitate perpetuă fără ore de lucru sau zile de odihnă legale. Nu este întâmplător faptul că diplomații suferă frecvent de boli de stomac și de șira spinării.

Nu am de gând să dedic rândurile ce urmează analizei diplomației ca profesie și evaluării performanțelor practice ale „diplomaților” privați de calificare profesională. Obiectivul meu prezent este acela de a împărtăși cu cititorii acestor rânduri momente din cariera mea, anecdotice dacă nu chiar hazlii, ca dovadă că practica profesiei de diplomat cunoaște câteodată și clipe de destindere, pe lângă zile și nopți istovitoare dedicate schimburilor de idei politice, argumentărilor în favoarea unor poziții proprii de importanță acută în momentul respectiv, cultivării premeditate a relațiilor publice având repercusiuni politice favorabile și, nu în ultimul rând, colectărilor de informații de natură politică din surse licite, aflându-se la dispoziția oricui.

Periplul meu diplomatic m-a purtat prin Belgia, Norvegia, Argentina, Franța, Uruguay și încă odată Franța. Prin urmare, momentele anecdotice relevate în continuare sunt legate de activitatea mea în aceste țări.

Bruxelles, orașul în care nu „plouă de trei ori pe săptămână”, ci în fiecare zi, a fost capitala primei mele misiuni în străinătate. Eram Secretar I la ambasada Israelului, însărcinat cu probleme de cultură, presă și informații, sau –cum mi-a spus într-o zi ambasadorul nostru, zâmbind viclean –

„pe lângă domeniile ce ți s-au atribuit prin decretul ministerial de numire, te vei ocupa și de dosarele care nu au un responsabil desemnat printre colegii tăi de la ambasadă. De exemplu – a adăugat ambasadorul parcă glumind – cu probleme de religie, rabini și sinagogă, doar tu însuși ești fiu de rabin”.

Dar anecdota pe care vreau s-o povestesc s-a petrecut într-o după-amiază de vară umedă și înăbușitoare, prin 1972, când a venit să mă vadă, în vizită de curtoazie, noul secretar de presă al României la Bruxelles. Cum spuneam, era foarte cald și foarte umed, iar cerul invadat de nori negri slobozea cu mici întreruperi ploi torențiale, ce se revărsau răcoritor peste oraș și împrejurimi. La ora convenită, secretara a introdus în biroul meu un tânăr înalt și slăbănog care, transpirând și de căldură, dar și de emoție, ferecat într-un costum ceremonial parcă de împrumut, cu cămașă și cravată de rigoare, a început să se prezinte bâlbindu-se într-o franțuzească foarte aproximativă.

Oaspetele meu se numea Flămânzeanu și crezând că-mi vine greu să rețin un nume așa de bizar, a încercat să-mi faciliteze sarcina zicând: „Gândiți-vă la flămânzi și atunci vă veți aduce aminte și de numele meu, care se aseamănă fonetic”.

Bietul om transpira și se bâlbaia, căuta cuvinte și nu prea le găsea, le găsea diforme, iar eu îl ascultam tăcut, urmărind condescendent eșecurile semantice și erorile fonetice în discursul său chinuit, până când mi s-a făcut milă de el și, atunci, pe un ton cât se poate de firesc, am dat drumul unei fraze care i-a suprimat graiul, uluit de surpriză, zicându-i: „Domnu’ Flămânzeanu, dacă îți vine mai ușor să vorbești românește, hai să lăsăm franceza pentru altă dată”.

Auzindu-mă, musafirul meu a rămas tăcut câteva secunde, până ce i-a revenit respirația normală, răvășită de emoția surprizei, și apoi am continuat conversația – eu, amuzat de cele întâmplare, și el, ușurat de povara înlăturată a limbii străine.

Ceea ce, printre altele, mi-a dovedit că faimoasa Securitate română nu era chiar așa de agilă precum se spunea, dacă personalul Ambasadei române din Bruxelles nu era informat, nici la trei ani după numirea mea în post, că eu de fapt eram originar din România.

*

De la Bruxelles am fost transferat, în 1973, la Oslo și după lichidarea lui Ahmed Buchiki la Lillehammer, luat în mod eronat drept Ali Chasan Salame (cunoscut sub porecla de „Prințul Roșu”), am fost rugat să-mi iau postul în primire imediat și,

prin urmare, am aterizat în capitala norvegiană la câteva zile după ce s-a produs tragica eroare.

În Norvegia am petrecut doi ani plini de trăiri și experiențe umane unice, pe care le relatez în cartea mea publicată în ebraică și intitulată „Despre Afacerea Lillehammer”. Din abundența de momente tulburătoare trăite în acea perioadă am ales două episoade pe care le descriu în continuare.

Războiul de Yom Kippur m-a surprins la sinagoga din Oslo, unde mă aflam alături de președintele comunității, așezați în primul rând și cu fața întoarsă spre public. Era ora două și ceva, când, deodată, am remarcat un fenomen curios și anume, că participanții la serviciul divin își șoptesc la ureche ceva ce-i tulbură – un nou război a izbucnit în miez de zi, declanșat prin surpriză de Egipt și Siria. Știrea a fost difuzată la radio și recepționată de cineva dintre cei veniți cu întârziere la sinagogă.

Am plecat imediat acasă și, din acel moment, nu m-am dezlipit de aparatul de radio transoceanic, capabil să recepționeze pe unde scurte emisiunile locale ale Radio „Kol Israel”. Odată cu buletinul de știri anunțând începutul războiului, „Kol Israel” a transmis știri și informații în mod continuu, aplicând această schimbare de programare până după terminarea ostilităților.

A doua zi, la telefon, o voce de femeie exaltată la culme perora niște propoziții greu de înțeles, căci amesteca cuvinte norvegiene cu expresii ebraice, dar în cele din urmă am sesizat că vroia să ne îndemne la un act uluitor, zicându-mi: „Assuan, Assuan! Bombardați Assuanul! Distrugeți fără cruțare barajul și apele ce vor inunda Egiptul vor conduce imediat agresorii la capitulare! O voce angelică mi-a încredințat noaptea trecută în vis misiunea de a vă transmite acest mesaj!”

Femeia care îmi vorbea era Gru. Fiică de pastor protestant, ea însăși a devenit pastor. Familia pastorului era devotată cu trup și suflet cauzei noastre. Dar, ceea ce ne îndemna Gru să întreprindem era nu numai exagerat, ci de-a dreptul inimaginabil.

Am încercat s-o liniștesc pe Gru, invocând argumente de strategie politică și de legislație internațională. Argumentele invocate au avut asupra ei efectul dorit? Nicidecum!

Dar, până la urmă, fără să fi urmat mesajul angelic transmis prin Gru, războiul – precum se știe – s-a terminat la kilometrul 101 pe șoseaua ce duce la Cairo.

Al doilea episod norvegian are un caracter diferit, nu de anecdotă.

Lui Sir Henri Wotton, ambasador englez în serviciul Regelui James I (secolul al XVII-lea), i se atribuie fraza definitorie, care cu timpul a devenit monedă curentă, conform căreia „un ambasador este un om cinstit trimis să mintă în străinătate spre beneficiul țării sale”. Fiind invitat la Curtea de la Augsburg, el înscrisese această frază în Cartea de onoare la o recepție cu intenția de a descoperi fruntea cititorilor butadei, dar gestul său pripit l-a costat scump, căci, în cele din urmă, când regele său a fost informat de ispravă, l-a destituit din slujbă. În schimb, eu am fost și am rămas convins că un diplomat nu poate folosi ca instrument minciuna, căci prins o singură dată „cu mâța-n sac”, relațiile amiabile cu partenerii săi întru dialog diplomatic se vor deteriora. Acest al doilea episod norvegian relatează o situație unde am fost constrâns de împrejurări să nu respect o promisiune la care m-am angajat în mod solemn. La 18 ore după acțiunea din Lillehammer, poliția norvegiană a reușit să aresteze doi suspecți aparținând grupului care l-a lichidat pe Ahmed Bouchiki și, în mai puțin de 48 de ore, a pus mâna pe alți patru suspecți. La procesul care s-a desfășurat în luna februarie 1974 unul dintre bănuți a fost găsit nevinovat și a fost eliberat la terminarea pronunțării sentinței. Ceilalți cinci au fost condamnați de la un an până la patru ani și jumătate de închisoare. Ca unul care a vizitat de multe ori toate închisorile din Oslo și a cunoscut condițiile de încarcerare, aș spune că dacă ți-e dat să stai la pușcărie, cele mai umane și super confortabile închisori se află la Oslo.

Revenind la episodul în cauză, la începutul anului 1975 au mai rămas în pușcărie doar doi condamnați – Sylvia Rafael și Avraham Gemer – care ispășeau pedeapsa maximă de patru ani și jumătate. Dar după ce și cei cu pedepse mai ușoare au fost eliberați înainte de termen, am considerat că s-ar conveni ca și acești doi ultimi osândiți să se bucure de aceeași atitudine clementă. Ca să obținem amnistierea lor, am utilizat toate pistele influențelor politice – la nivel de guvern, parlament, partide politice, centrala sindicatelor și personalități de prestigiu național în Norvegia. Până la urmă, eforturile noastre au produs fructul râvnit.

Întorsătura dramatică s-a produs ca din senin în dimineața zilei de 20 mai 1975. Directorul General al Ministerului de Justiție norvegian a solicitat să

mă vadă de urgență. Sosit după câteva minute la Ambasada Israelului s-a așezat în fața biroului meu și, cu un zâmbet enorm, acoperindu-i parcă întreaga față, a intrat în temă direct, zicând: „Ei bine, asta e! Hotărârea ce o așteptai a fost adoptată. Ministrul m-a însărcinat să-ți aduc la cunoștință că poți să primești pe Rafael și pe Gemer. Cu o singură condiție, ca tu să îi primești și să îi conduci personal până în Israel”.

Bucuria mea a fost fără margini, dar mă stăpâneam totuși să nu exteriorizez sentimentele care mă răvășeau și să mențin o atitudine reținută. Problema era însă că fiind Însărcinatul cu Afaceri în Norvegia (adică șeful Misiunii Diplomatice), eu nu puteam să abandonez pentru câteva zile postul din Oslo, căci nu aveam la ambasadă un diplomat calificat care să mă suplinească în absența mea. Am explicat această dificultate interlocutorului meu, asigurându-l ca voi face să vină din Israel o persoană demnă de încredere totală. Acesta va prelua și însoți până în Israel condamnații amnistiați.

Directorul General mi s-a părut îngrijorat și mi-a răspuns că el nu are autoritatea de a lua o hotărâre față de situația descrisă și va trebui să supună problema hotărârii ministrului.

La o jumătate de oră de la întrevvedere noastră, Directorul General mi-a telefonat și a spus: „Doamna Ministru m-a rugat să-ți transmit ca ea are încredere numai în tine și, deci, dacă vrei să primești deținuții, îi primești tu și numai tu îi conduci până acasă”.

Aceasta fiind situația, ministerul meu, în mod cu totul excepțional, m-a autorizat să conduc pe Rafael și Gemer până la aeroportul din Zürich și a dispus să mă întorc la Oslo cu primul avion. Ceea ce am și făcut, aterizând la Oslo în aceeași zi, la miezul nopții.

Mărturisesc că m-am simțit foarte jenat și mă întrebam cum voi ieși cu fața curată din încurcătură, dacă cineva mă recunoaște pe drum sau în puținele minute cât durează trecerea prin aeroport și va informa ministrul?

Spre bucuria mea, aeroportul din Oslo era prost luminat și ofițerul de la controlul pașapoartelor era mai mult adormit decât treaz, așa că m-am furișat repede afară și am sărit în primul taxi disponibil la o oră așa de târzie.

Am mințit deci ministrul Justiției? În orice caz, ori de câte ori îmi aduc aminte de acest episod mă simt profund jenat, căci la urma urmei nu mi-am onorat cuvântul dat.

Când am fost numit ministru în **Argentina** încă nu stăpâneam limba țării, dar în răstimpul de la numire până la plecare am apucat să iau în total vreo treizeci de ore de lecții particulare. Suficient pentru a-mi stimula pofta de lărgire a cunoștințelor, dar insuficient pentru a servi ca instrument de lucru indispensabil într-o țară latino-americană. În această primă fază a integrării mele în noua realitate am recurs la contribuția fanteziei, combinată cu elemente de română și franceză, reușind în felul acesta să ajung a înțelege destul de repede texte și fraze ușoare scrise, dar de vorbit, în schimb, nu vorbeam, căci a poseda o limbă în mod activ era cu mult mai dificil.

La numai câteva săptămâni după aterizarea noastră la Buenos Aires am fost invitat oficial la o cină oferită de Partidul ultra religios „Agudat Israel”, în onoarea deputatului din Knesset, rabinul Abramovici. Guri mucalite povesteau în șoaptă că motivul venirii deputatului în Argentina, pentru o vizită de o lună de zile, era vară umedă și călduroasă la Tel Aviv și clima primăvărată la Buenos Aires. Cu alte cuvinte, deputatul venise să profite de un concediu răcoros pe socoteala bugetului public.

Cina anunțată pentru ora 21.00 urma să aibă loc într-unul din hotelurile cele mai luxoase ale orașului. Deoarece sufăr din naștere de boala punctualității, m-am înfățișat, însoțit de soția mea, la locul cu pricina, la ora stabilită.

Am intrat într-un salon unde încăpeau fără să se îngheșuie cel puțin două sute de persoane, dar în afara noastră în încăperea spațioasă nu se aflau decât chelnerii care trebăluiau în jurul unui bufet de o abundență rar întâlnită, efectuând ultimele retușuri ale impunătoarei „expoziții” alimentare. Eram la prima noastră ieșire oficială și nu prea înțelegeam cum se face că invitații nu au sosit încă și la văzul bucatelor calde mă întrebam dacă nu cumva am fost invitați la un cocktail și nu la o cină?

Între timp au început să sosească invitații și cred că pe la orele 22.30 salonul răsuna deja de glasuri care se încrucișau pe tonalități și accente dintre cele mai diferite, amestecându-se cu sunetul vaselor și paharelor ciocnite din nebăgare de seamă.

Cum nu cunoșteam decât pe președintele partidului care ne-a invitat, un evreu scăpat de urgia maghiară, dar nu și de accentul limbii hunilor,

răspunzând pe numele de dr. David Villa, contemplam societatea care se delecta cu bunătățile din bufet și comentam cele ce vedeam cu unica persoană cu care nu aveam dificultăți de comunicare – soția mea.

Când, spre miezul nopții, găsiseam că a sosit în sfârșit timpul să ne retragem, tocmai atunci chelnerii au deschis simultan ușile salonului dând spre sala de mese care, pavoazăată fastuos și amenajată confortabil, aștepta „năvălirea” invitaților la dineu.

Am înțeles că devreme ce am intrat în horă trebuie să dansez în continuare, ne-am așezat la locurile ce ni s-au rezervat la masa de onoare. După câte am mâncat la bufet nu prea ne-a mai rămas poftă de mâncare și ne-am mulțumit să gustăm câte ceva din bucatele servite. Între feluri, asistența a fost supusă unei orgii de discursuri din care – dată fiind deficiența mea lingvistică – nu am înțeles prea mult, dar bănuiesc că de fapt în mare parte conțineau elogii la adresa oaspetelui din Parlamentul de la Ierusalim.

Pe la ora două, când oboseala era să mă doboare, am început să aud o propoziție care m-a trezit pe loc de parcă aș fi fost lovit cu o măciucă în cap. Domnul dr. Villa, care oficia ca maestru de ceremonii, a rostit aceste câteva cuvinte care au avut efect de trăsnet asupra mea, zicând: „Și acum, voi ruga pe domnul Eliezer Palmor, Ministrul Ambasadei noastre în Argentina, să ne adreseze câteva cuvinte”.

Am zis trăsnet? Mai mult decât atât, efectul unei serii declanșate de tunete și trăsnete. Timp, însă, să-mi adun gândurile nu aveam, nici ca să meditez asupra frazelor din care să improvizez ceva asemănător cu un discurs cât se poate de concis. Să refuz invitația amfitrionului? Imposibil, căci asta ar fi însemnat să jignesc publicul, care habar n-avea de împrejurările în care sunt invitat să iau microfonul și să vorbesc.

În sfârșit, m-am ridicat în picioare și, începând cu câteva propoziții în ebraică adresate oaspetelui de onoare, am continuat într-un amestec de spaniolă și idiș adresându-mă publicului, ca să ies în cele din urmă, nu știu cum, din încurcătură, important fiind faptul ca am ieșit. Ba am și beneficiat de aplauze, de pură curtoazie probabil, când m-am așezat după bizara alocuțiune trilingvă improvizată.

Am răsuflat ușurat, dar în sinea mea ardeam de mânie. Simțeam de parcă căzusem într-o capcană.

Eram printre ultimii care au părăsit sala de mese și la ieșire l-am prins de mână pe dr. Villa, l-am privit în ochi și i-am spus stăpânindu-mi sentimentele adevărate: „Când m-ai invitat să particip la cina festivă nu mi-ai spus și nici măcar nu ai făcut aluzie că aștepti să spun câteva cuvinte, dar puteai să mă previi când am sosit la recepție, sau măcar când ne-am așezat la masă ca să-mi dai un răgaz de câteva minute să mă gândesc la ceea ce aveam de gând să spun. Nu ai profitat de niciuna din ocaziile amintite și nu înțeleg de ce ai făcut asta, spune-mi?”

Omul meu m-a privit speriat urmărindu-mă, apoi a spus: „Dar de ce crezi că te-am invitat la dîneu? Ca să mănânci? Nu, domnule! Te-am invitat să vorbești! Crezusem că motivul îl cunoșteai, deci știai de ce te-am invitat”.

N-am știut, dar de aici încolo am învățat, că atunci când o organizație evreiască mă invită la o masă, la o cină sau un dîneu o face pentru că vrea să-i plătesc masa cu un discurs.

*

Ultimele două episoade evocă preocupări culinare ivite în cele două perioade ale serviciului meu diplomatic la **Paris**.

În urma alegerilor parlamentare din 1984, la Ierusalim s-a constituit un guvern pe baza unei formule originale de alternanță între primul ministru și ministrul de externe. Formula prevedea efectuarea unui schimb automat, la jumătate de cadență parlamentară, între cele două principale funcții ministeriale din guvern. Acordul dintre partidele Likud și Avoda prevedea că primul care va ocupa funcția de prim-ministru va fi Shimon Peres.

Proaspăt prim-ministru, Peres sosește la Paris, în decembrie 1984, invitat de „prietenu” său, președintele François Mitterrand, care a dispus ca oaspetele din Israel să fie primit cu onoruri protocolare superioare acelorora ce i se cuveneau, potrivit calificativului oficial al evenimentului drept „vizită de lucru”.

Programul lui Peres prevedea, pe lângă un număr de întâlniri și convorbiri politice de nivel înalt, două momente culinare și anume: un dejun restrâns de douăzeci de persoane, oferit de președintele Mitterrand, și o cină festivă cu o participare de o sută cincizeci de persoane, oferită de primul ministru Laurant Fabius.

Supravegherea executării programului pregătit de Serviciul Protocolului din Ministerul de Externe francez era una din sarcinile mele, în calitate de ministru plenipotențiar în Franța.

Având prezentă în memorie criza de guvern declanșată de aterizarea în Israel a avioanelor de luptă transferate din Statele Unite, la numai câteva minute după ora de începere a zilei de sabbat, urmată de abandonarea coaliției de guvern de către Partidul Național Religios – mă refer la primul guvern prezidat de Itzhak Rabin – mi-am zis, că o situație asemănătoare poate să se producă în cazul în care devine public faptul că la mesele oferite în onoarea lui Shimon Peres meniurile nu au fost kasher.

Am chemat deci la telefon pe șeful Serviciului de protocol și l-am întrebat dacă s-au luat măsuri ca dejunul oferit de Mitterrand să fie kasher? Interlocutorul meu a răspuns jenat că nu, dat fiindcă este vorba de o masă restrânsă. Cum însă i-am explicat că numărul de comensali nu schimbă datele problemei, m-a întrebat ce-l sfătuiesc să facă?

Pe atunci funcționa la Paris un singur restaurant kasher de nivel corespunzător și m-am gândit că solicitând colaborarea acestuia s-ar putea găsi o soluție potrivită problemei. Până la urmă, francezii au acceptat ideea și trebuie să spun că omul cel mai fericit în soluția imaginată de mine a fost șeful restaurantului, care a ținut să facă el însuși pe chelnerul servind la masă, obținând în felul acesta câte o fotografie cu fiecare din personalitățile participante la dejun și pe care s-a grăbit să le etaleze pe pereții stabilimentului său.

Problema dîneului oferit de primul ministru părea să fie mult mai delicată și complicată. La întrebarea cu privire la kashrut, șeful protocolului mi-a răspuns, încântat și sigur de sine, să nu am nicio grijă, fiindcă dispune de consilierea unei persoane extrem de competente în materie. „Știm, a continuat triumfător omul meu, că nu putem servi langustine, dar, în schimb, putem folosi în meniu pește și carne de pasăre, nu însă, bineînțeles, carne de porc”.

„Persoana competentă în materie”, mi s-a destăinuit interlocutorul meu, „este nimeni altcineva decât soția primului ministru, care precum știi este evreică”.

„Numai această surpriză mi-a lipsit” mi-am zis în sinea mea, întrebându-mă cum voi explica acum partenerului meu că regulile de kashrut sunt ceva mai complicate decât lista de bucate admise și

nepermise invocate de el și cum voi etala clarificările mele, fără ca să atentez la „competența” în materie a doamnei, soție de prim-ministru?

Spre norocul meu, m-am trezit copleșit de o idee salvatoare. Ideea era cum ar fi procedat Rabinul Șef al Franței, Samuel Rene Sirat, dacă ar fi fost invitat la dîneu?

L-am întrebat dacă rabinul este invitat și răspunsul a fost bineînțeles afirmativ. La care am continuat, întrebându-l: „Și ce v-a cerut dînsul cu privire la meniul?” „Păi, o nimica toată. Ne-a cerut doar să comandăm un meniu pentru el și ne-a indicat adresa unde să-l comandăm”. La care, ca unul care a dat peste comoara lui Aladin, i-am cerut: „Același meniu te rog să comanzi și pentru delegația israeliană”.

Astfel am ieșit în mod elegant din complicația culinară, spre satisfacția tuturor. Ieșit-am, oare, într-adevăr?

Se pare că nu.

În dimineața zilei de întoarcere în Israel, când așteptam ultimele aranjamente înainte de pornirea coloanei de automobile spre aeroport, Shimon Peres mi-a spus: „La ascultați-mă bine fraților, eu am vizitat până acum Parisul de vreo patruzeci de ori, dar niciodată nu am mâncat așa de prost cum mi-a fost dat să mîncînc de astă dată!”

La care, protejat de un zâmbet imprecis i-am răspuns: „Ai mâncat prost, fiindcă de astă dată ai mâncat numai mâncare kasher. Vina este a mea și am procedat așa, ca să evit ca partidele religioase să folosească meniul ca să-ți facă ceea ce au făcut lui Rabin în 1977”.

Peres s-a amuzat de răspunsul primit și am pornit cu toții bine dispuși spre aeroport.

Ultimul episod s-a petrecut tot la Paris, spre sfârșitul funcției mele de Ambasador și Reprezentant Permanent al Statului Israel la UNESCO.

Eu am avut șansa să-mi exersez mandatul într-o perioadă redevinită favorabilă Israelului pe plan internațional, în urma Conferinței de la Madrid (1991) și a semnării Acordurilor de la Oslo (1993). Nu voi înșira aici toate schimbările petrecute în acest răstimp și nici toate rezultatele efective obținute și care laolaltă au permis definirea transformării atitudinii față de Israel drept o schimbare radicală de la situația de criză generalizată la normalitate. Aș aminti doar primul simpozion al intelectualilor israelieni și palestinieni, la care au participat oameni de litere invitați din Egipt, Maroc, Franța, Turcia, Statele Unite ale

Americii, Spania ș.a., reuniți în decembrie 1993 la Grenada (Spania), orașul unde regii catolici, Ferdinand și Isabela, au semnat Edictul de Expulzare a Evreilor din regatul spaniol. Mai mult, ședința inaugurală a avut loc chiar în Sala Tronului, unde Edictul a fost semnat și prezența noastră în acest loc a trezit în noi emoții puternice și nu puține sentimente de orgoliu ca reprezentanți ai statului evreiesc suveran reveniți ca cetățeni liberi în cetatea de unde a pornit una din cele mai cumplite campanii de prigonire a poporului evreu martirizat.

Simpozionul care și-a propus să dezbată tema privind configurația dorită a păcii israelo-palestinienă a fost, ca eveniment, o realizare tulburătoare, dar, pe plan conceptual, un eșec regretabil, din cauza participanților palestinieni care nu au sesizat profunda semnificație istorică a momentului. Aceștia au preferat să rumege fără sfârșit păcatele ocupației israeliene, făcând apel la intelectualii israelieni de a se mobiliza împotriva ocupației și au deturnat în felul acesta obiectul întrunirii. Consternarea participanților față de această desconsiderare a preocupării intelectualilor reuniți pentru conturarea păcii imaginate a fost mare.

Al doilea moment, având o semnificație deosebită și care s-a petrecut la puțin timp înainte de terminarea mandatului meu la UNESCO, a fost decernarea Premiului pentru Pace Houphouët-Boigny (iulie 1994) lui Itzhak Rabin, Shimon Peres și Yasser Arafat. Premiul a fost decernat de o comisie prezidată de Henry Kissinger.

Ceremonia decernării premiului a avut loc în prezența a două mii de invitați, în salonul de reuniuni festive al organizației. Steaua incontestabilă a evenimentului a fost Ytzhak Rabin, care a fermecat publicul printr-un discurs care îi reliefa calitățile umaniste emoționante, fiind răsplătit prin ovații care parcă nu mai încetau. Rabin a vorbit în ebraică – eu m-am îngrijit ca traducerea simultană în cele cinci limbi oficiale să se facă fără dificultate – și astfel am obținut, pentru prima dată în istorie, ca verbul ebraic să răsună la tribuna Națiunilor Unite.

Ca o consecință a evenimentului, am obținut ca în grădina în curs de amenajare în spațiul oferit de UNESCO de către sculptorul Dany Caravan, și dedicată ideii de toleranță, fraza definitorie încrustată pe obeliscul din centrul grădinii să comunice mesajul creației artistice în șase și nu numai în cinci limbi (adică și în limba ebraică).

Directorul General al organizației mă rugase să recomand un restaurant respectabil și convenabil pentru organizarea banchetului în cinstea laureaților și eu am propus restaurantul „Chez Laurent”, care, situat în grădinile „Champs Elysées”, este unul din cele cinci sau șase restaurante dintre cele mai bune din Paris. Acesta mai avea și calitatea de a fi condus de un administrator evreu, care fusese un timp responsabil cu conducerea restaurantului de la „King David” din Ierusalim și deci înțelegea problema noastră cu kashrut-ul.

Masa s-a desfășurat într-o atmosferă excepțională, dar mâncarea, din nefericire, n-a fost de astă dată la nivelul meselor cu care ne-am delectat de atâtea ori în trecut.

În sfârșit, când am plecat, m-am găsit mergând alături de Henry Kissinger. Acesta, îmbătrânit și

greoi, vorbind cu un accent și mai străin decât cel cunoscut, m-a privit cruciș și m-a întrebat: „Oare cine e răspunzător pentru această masă atât de mizerabilă?”

Întrebarea m-a surprins ca un fulger dezlănțuit din senin. M-am uitat la el și i-am răspuns fără să clilesc: „Eu, domnule, eu sunt răspunzător”, și am adăugat: „Întrucât cred că nu e nevoie să vă explic problema noastră de kashrut, înțelegeți de ce am comandat masa la acest restaurant condus de domnul Ehrlich. În schimb, nu pot să explic calitatea slabă a meniului după atâtea alte mese excelente consumate la acest restaurant în trecut”. La care, Kissinger a mormăit câteva silabe greu descifrabile și ajungând între timp la ieșire ne-am dat mâna, am spus frumos „la revedere” și ne-am urcat fiecare în mașina care-l aștepta și care s-au îndepărtat în direcții opuse.

* E.S. Eliezer Palmor onorează pentru a doua oară publicația noastră cu o contribuție originală. Într-un număr anterior a semnat studiul intitulat „Franța l-a salvat pe Yasser Arafat de la pierzanie!”. După apariția revistei ne-a trimis următoarele rânduri, care, sperăm, că o să-l bucure și pe distinsul nostru colaborator, domnul academician Mircea Malița:

Am primit ieri revistele, via Ambasada noastră și fiul meu de la Externe. Vă mulțumesc. Vreau să adaug o curiozitate: prima contribuție la revistă este semnată de academician Mircea Malița. Ei bine, Malița este fiul unui funcționar de la Prefectura județului Bihor. După Dictatul de la Viena, Prefectura de la Oradea s-a mutat la Beiuș – orașul unde am copilărit – devenit capitală de județ. Malița a terminat, din acest motiv, școala medie la Liceul „Samuil Vulcan” unde am învățat și eu, după eliberare. Malița era un băiat înalt care nu juca fotbal, dar eu jucam, în timp ce el se mulțumea să ne urmărească de pe tușă ca spectator. Nu cred să mă țină minte, deși am fost „stea” în echipa „Bihorul”; eu însă am urmărit de la distanță evoluția lui până ce a fost ministru adjunct la Externe.

Și acum, doi frați beiușeni se întâlnesc, prin semnăturile lor, în „Revista de Istorie Militară”.

Mi-a făcut plăcere să aflu că Malița trăiește și e academician.

Cu bine, Eliezer Palmor

THE MEMORIES OF A DIPLOMAT

E.S. Ambassador Eliezer Palmor, at the end of a long diplomatic career, narrates his memories, stopping this time at some anecdotic moments of his voyages to Belgium, Norway, Argentina or France.

Born in Romania, speaker of Romanian language, Mr. Palmor will take out of impasse the press secretary of Romanian Embassy in Brussels, who was speaking an approximate French. His involvement in the release of some conationals from the Norwegian prisons up to the “deception” of the Justice Minister in Oslo, the ingrate posture in which he was at Buenos Aires when he addressed a speech without mastering the language of the country, and other funny episodes during his mission in Paris prove out that sometimes the career of diplomat knows moments of relaxation.

„BOLILE ISTORICE” ALE ROMÂNIEI**IULIAN FOTA**

Într-o emisiune a postului Realitatea TV, Andrei Pleșu și Gabriel Liiceanu au discutat timp de aproape o oră despre bolile de astăzi ale României, prin boli înțelegându-se acele probleme politice, sociale, economice sau culturale care încetinesc sau chiar stopează modernizarea țării. Sub influența lui Fischer-Galați¹, începând cu 2004, dezvoltasem aceeași idee, conștientizând faptul că România, de la o etapă istorică la alta, moștenește anumite deficiențe de funcționare, pe care eu le numisem „boli istorice”. Folosirea aceluiași nume de către cei doi iluștri intelectuali români mă încurajează și mai tare în a propune „boala” ca instrument metodologic ce poate ajuta la o mai bună înțelegere a țării noastre și a cauzelor slabei sale performanțe politice. Discuția celor doi intelectuali s-a concentrat pe bolile moștenite de la epoca comunistă. Așa cum diagnosticarea completă a unui individ presupune și evaluarea antecedentelor medicale, tot așa și o țară, pentru a-i fi evaluată „starea de sănătate”, trebuie să-i fie identificate și evaluate corect toate antecedentele.

Am preluat de la Gabriel Liiceanu numele unora din bolile identificate de el, dar dezvoltându-le și argumentându-le cum am crezut eu de cuviință. Spre deosebire de cei doi, consider însă că o analiză completă a bolilor României ar trebui să conțină și bolile Regatului, sau a celor „câștigate” prin sovietizarea țării. România de astăzi nu poate fi înțeleasă fără a căuta să identificăm moștenirea negativă a epocilor anterioare, bizantino-fanariotă, a monarhiei constituționale și cea comunistă. Multe dintre trăsăturile negative acumulate până în 1945 au fost ulterior exacerbate de către regimul comunist cu mentalitățile sale orientale și incultura sa.

Dacă Liiceanu și Pleșu au dreptate, dacă România este sau nu bolnavă, cât de bolnavă, este o chestiune deja supusă dezbaterii publice, concluziile fiind la latitudinea fiecărui cititor, în funcție și de cât de dezvoltat este spiritul său critic. Dar dacă

România ar fi fost o țară sănătoasă, modernizarea sa ar fi urmat alt curs după 1990 și țara ar fi înregistrat alte performanțe, atât în procesul de guvernare, cât și în ceea ce ține de gestionarea avuției naționale.

Dacă România ar fi o țară sănătoasă, nu ar trebui ca primul ministru să facă apel la cetățeni pentru a nu mai fura și distrage dotările autostrăzii Soarelui, București-Fetești, obiectiv de importanță națională și strategică, de largă utilitate publică². Într-un an de zile s-au furat garduri de protecție a autostrăzii în valoare de 3 milioane de euro³. Dacă România ar fi o țară sănătoasă, nu am fi avut cinci reforme ale învățământului în opt ani⁴. O țară în care avem la admiterea în învățământul superior doi candidați pe loc la medicină și zece pe loc la Academia de poliție, în situația în care sănătatea și învățământul reprezintă priorități europene, este o țară sănătoasă, responsabilă pentru propriul ei viitor? O țară în care niciuna din universitățile sale nu figurează în primele 500 din lume, iar doctoratele în științe sunt doar o chestiune rezumată la câteva mii de euro, se poate considera sănătoasă?

Dacă România ar fi fost o țară sănătoasă am fi intrat în NATO odată cu Cehia, Polonia și Ungaria în 1997, sau în UE în 2005, împreună cu cele zece țări care au aderat atunci. Dacă România ar fi fost o țară sănătoasă nu am fi înregistrat toată performanța negativă de până în 2004-2005. Și nu în ultimul rând, dacă România era o țară sănătoasă, astăzi am fi avut un plan clar, pe termen lung, de valorificare a șansei modernizării, oferită prin integrarea în UE. La aproximativ un an de la aderarea la Uniunea Europeană noi nu știm încă cum și pe ce vor fi cheltuite cele 30 miliarde euro asistență. Ocupată prea mult cu clarificarea trecutului său, România este prea bolnavă pentru a mai avea timp de a-și construi propriul viitor.

Din păcate, impresia că România este bolnavă o găsim și în Vest. Unul din cele mai bune web-site-

uri din zona relațiilor internaționale publica în 2004 o astfel de analiză intitulată „România: Noul Bolnav al Europei”⁵, subliniind faptul ca țara noastră a fost ultima care s-a aliniat la cerințele UE. Explicând această îndărătnicie prin urmările dictaturii ceaușiste, „the most totalitarian system in Communist Eastern Europe” și subliniind că într-o țară dominată de corupție și de succesorii fostului Partid Comunist, reformele s-au derulat foarte lent. Aceeași idee o regăsim și la Tony Judt, cunoscut specialist american în problemele Europei Centrale. Într-un eseu publicat în noiembrie 2001 în *The New York Review of Books*, intitulat „România: la fundul grămezii”⁶, Judt apreciază România ca aflându-se „printre codașii Europei, la toate capitolele”⁷, apreciind că, în baza evaluărilor revistei „The Economist”⁸, nivelul calității vieții cetățeanului român obișnuit este undeva între cel al Libiei și al Libanului.

A discuta despre „bolile României” este același lucru cu a încerca să stabilești cauzele pentru care România merge atât de încet spre Europa⁹, rămânând în urma țărilor Europei Centrale și înregistrând uneori mai degrabă un comportament politic și economic oriental decât occidental. De ce este România cu 50 de ani în urma Vestului sau cu 25 de ani în urma Ungariei?

BOLILE REGATULUI

Deși modernizarea României, începută odată cu reformele lui Alexandru Ioan Cuza și ulterior ale regelui Carol I, a fost un fenomen excepțional, radiografia aceleiași perioade evidențiază și factori negativi, care și-au pus amprenta asupra calității actului de guvernare. Perioada monarhică nu trebuie idealizată, cu atât mai mult cu cât tarele de atunci ale Regatului s-au dovedit a fi rezistente la schimbare, prelungind până în zilele noastre unele din caracteristicile orientale ale țării.

Caracterul oligarhic al puterii

În primul rând, s-a păstrat în toată această perioadă **caracterul oligarhic al puterii**, sau ceea ce Fischer-Galați numea „constituționalismul boieresc”. Atunci, ca și astăzi de altfel, politica se învârtea în jurul persoanelor și nu al programelor. În ciuda caracterului democratic al monarhiei constituționale, elita politică și economică din acea epocă a avut ca principal obiectiv prezervarea controlului asupra puterii. Într-o emisiune a postului

TVR 1¹⁰, istoricul Neagu Djuvara a descris pe larg cum funcționa mecanismul puterii în Regatul român, cu excepția Brătienilor, care erau doar mici boieri, toți primii miniștri până la Primul Război Mondial provenind din mari familii boierești. În ciuda răspândirii valorilor revoluției franceze și a revoluției burgheze din Principate de la 1848, una din caracteristicile principale ale regimurilor fanariote supraviețuise. Din punct de vedere al accesului la putere, situația în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se aseamănă cu cea de la începutul secolului, când marile dregătorii erau împărțite doar între 14 familii boierești. Tentația oligarhică a fost o permanentă amenințare la adresa unității naționale, cultura politică în vechiul Regat fiind diferită de cea din Transilvania. Nu de puține ori intelectuali transilvăneni, influențați de educația occidentală cu accent pe binele comun și atitudine civică, au reclamat astfel de atitudini la nivelul politicienilor din Regat, una din țintele unor astfel de critici fiind familia Brătianu: „considerând România ca pe o creație a tatălui său (poreclit de altfel „vizirul”¹¹), Ionel Brătianu gândea în spiritul unui despotism de familie, crezându-se în chip firesc chemat să stăpânească România reîntregită”¹².

Ignorarea nevoilor propriului popor

Un al doilea factor negativ a fost dezvoltarea unui solid comportament bazat pe **ignorarea constantă a așteptărilor și nevoilor propriilor cetățeni și în special ale țăranimii**. Răscoala din 1907 a fost o reacție limită la o astfel de prea lungă ignorare a nevoilor țăranului român. Reformele, în special cele economice și sociale, au fost întotdeauna parțiale pentru a nu pune în pericol monopolul puterii deținut de oligarhie și de obicei erau promise doar în perioade grele pentru țară, când țăranimea trebuia să salveze România de la dezastru. Așa a fost cazul lui 1877-1878 sau 1916-1918, când li s-a promis pământ țăranilor pentru a se putea câștiga războaiele în care ne aflam angrenați. Emblematic pentru noi, odată greul trecut, pentru a nu pune în pericol baza materială a marilor proprietari de pământ, reformele promise, în special împroprietăririle cu pământ, erau puternic diluate. S-a mers până acolo încât în 1920 a avut loc o lovitură de stat regală pentru a fi instalat guvernul generalului Averescu, prestigiul său fiind cea mai la îndemână cale de diluare a reformei

agrar. Și chiar în cazul când unele moșii au fost diminuate pentru a da pământ țăranilor, moșierii respectivi au fost recompensați cu posturi „grase” în administrația României Mari. Nota de plată a marilor realizări politice și a modernizării întotdeauna a plătit-o țăranul român. Că țăranul român reprezenta „talpa țării” o știm cel puțin de pe vremea lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, așa după cum de asemenea știm că el reprezintă un factor esențial în a consolida marile realizări. Unirea cea mare a lui Mihai Viteazul s-a destrămat nu numai pentru că nu a fost dorită de vecinii Principatelor, dar și pentru că țăranii înrobiți de Mihai Viteazul au văzut în destrămarea ei o cale de a scăpa de legarea de glie. Schimburile economice cu Occidentul, în special comerțul cu grâne a fost extrem de important pentru formarea burgheziei și accelerarea reformelor, „burghezia engleză sfărâmând zidurile dintre Principate și Apusul european”¹³. Dar nevoia crescândă de cereale și alte produse agricole pentru export a intensificat exploatarea dură a țăranilor de către marii proprietari de pământ, transformând o formă superficială de iobăgie într-o formă de exploatare brutală a țăranimii¹⁴. Pentru țăranimea română, contactul cu Occidentul nu a adus în mod direct beneficii. În 1938, deși România reprezenta a zecea economie din Europa, peste trei milioane de țărani locuiau încă în bordeie.

Rezistența la modernizare

În al treilea rând, modernizarea prin intervenția Occidentului a produs o rezistență din partea elitelor locale, în anumite ocazii rolul Vestului fiind perceput ca o amenințare mortală¹⁵. La începutul secolului al XIX-lea, vodă condamna prin lege „portul straielor nemțești”. În cazul României, este simptomatic că, după fiecare realizare politică majoră, Independența sau Marea Unire, de fiecare dată cu sprijinul Occidentului, în politica internă s-a manifestat un puternic curent anti-occidental, naționalist cu accente anti-semite. De altfel, în România anti-occidentalismul și anti-semitismul au mers tot timpul mână în mână, apogeul fiind atins în anii interbelici, odată cu formarea guvernului legionar și ulterior a celui antonescian, ambele însemnând o rupere clară de Occidentul democratic. La începutul anilor '30, opțiunea unei mari părți a elitei politice și a populației pentru radi-

calismul de dreapta s-a constituit ulterior într-o opțiune politică falimentară, dar atractivă, întrucât răspundea unei cerințe istorice importante: legionarismul era anti-occidental, dar era în același timp și anti-bolșevic. Se poate spune că doctrina legionară chiar și astăzi este populară într-o anumită măsură¹⁶, deoarece, pentru gruparea anti-occidentală, ea reprezintă o posibilă variantă de evoluție local-tradițională, anti-rusească și anti-occidentală în același timp.

Corupția

Corupția este poate principala moștenire otomană. Nu întâmplător, cuvintele care definesc elementul central al acesteia, obținerea de bani contra unor servicii efectuate ilegal, sunt de origine turcă: bacșiș, peșcheș, ciubuc. În toate epocile istorice, de la fanarioți încoace, corupția s-a învărtit în jurul statului și a fost un factor capabil să afecteze buna funcționare a lui. Funcționarea statului în momente importante pentru România, precum Primul Război Mondial sau 1940, a fost afectată negativ datorită corupției, foarte vizibilă în special în asigurarea armatei cu armament de calitate. Este de notorietate faptul că în timpul luptelor din Dobrogea, din 1916, soldații români trăgeau cu rândul, neexistând arme pentru toți, așa cum 24 de ani mai târziu, proasta dotare și înzestrare a armatei române, face imposibilă rezistența în fața ultimatumului sovietic, pierzându-se Basarabia și Bucovina de Nord.

Externalizarea vinei

Nu în ultimul rând, combinația de oligarhie și subdezvoltare, precum și eșecurile politice intervenite ulterior, au însemnat o continuă nevoie de a evita ca elita conducătoare să fie trasă la răspundere pentru ineficiența guvernării. Asta a însemnat că, indiferent de epoca istorică, elita conducătoare a inventat „dușmani externi”, aruncând asupra lor vina pentru eventualele nerealizări. Un astfel de fenomen, caracteristic societăților subdezvoltate, în special celor orientale, lipsite de spirit critic, poartă denumirea de „**externalizare a vinei**” însemnând blamarea altora pentru propriile tale greșeli. Rând pe rând, evreii, occidentali, ungurii, chiar și rușii, au fost de vină pentru destinul istoric greu, chiar tragic al românilor. Orice și oricine numai să nu trebuiască să ne punem

întrebări asupra propriei performanțe politice. Paroxismul în această abordare a fost atins pe vremea ultimilor ani ai lui Ceaușescu, când sub efectul gravei izolări în care se afla regimul comunist, de vină pentru problemele noastre ajunsese să fie toată lumea, atât din Est, cât și din Vest. A-i arăta cu degetul pe occidentali pentru nerealizările și eșecurile unei țări era de altfel o atitudine specifică statelor autoritare. Chiar și astăzi, „nefericirile și nerealizările românilor se datorează evreilor, arbitrilor și serviciilor secrete”¹⁷. România continuă să externalizeze vina, să-i blameze pe alții pentru propriile eșecuri, așa cum fac de altfel majoritatea țărilor din Europa de Est, în frunte cu Rusia, un sentiment alimentat de psihoza conspiraționistă și antioccidentalismul serviciilor secrete ruse. Externalizarea vinei devenise un automatism al Războiului Rece.

Paradigma 18.40

Paradigma 18.40 reprezintă în mod sintetic falimentul național al României din 1940, în urma Dictatului de la Viena, faliment datorat unor greșeli politice majore, comise încă din primii ani de după 1918, suprapuse peste un context internațional defavorabil și prea puțin înțeles de către elita politică românească din acea perioadă. Paradigma 18.40 este o experiență istorică tristă, dar foarte importantă pentru România de astăzi, demonstrând cum bolile istorice au putut împinge între 1918-1940 România la faliment național, ducând la anularea unei mari realizări istorice precum Unirea cea Mare de la 1918. Lecția ce ar trebui învățată este că o superbă realizare politică precum integrarea în NATO și UE poate fi anulată dacă elita politică românească nu-și înțelege corect menirea și misiunea.

Între 1918-1940, incapacitatea elitei politice românești, în special a celei din vechiul Regat, de a-și înțelege menirea și a-și asuma misiunea națională, pe fondul unei situații internaționale foarte complexe (nici aceasta înțelegea corespunzător), a făcut ca în numai 22 de ani, cea mai mare realizare istorică a secolului al XX-lea, Unirea cea Mare, să fie distrusă. În 1940, în urma ultimatumurilor moscovite din iulie, URSS ocupa Basarabia și Bucovina de Nord, iar în urma dictatului de la Viena, România pierdea Transilvania de Nord. Falimentul național era semnificativ. Neînțelegând mai nimic din ce se

întâmplă cu țara, o parte a clasei politice, sub influența naționalismului în creștere și a anti-semismului istoric, a făcut o a doua mare greșală. A antrenat țara într-o alianță cu Germania nazistă și Italia fascistă, întorcând spatele Occidentului democratic, „cu sprijinul căruia obținusem marile realizări istorice”¹⁸. Analizând anii 1918-1940, vom observa că germenii eșecului au fost plantați chiar din primii ani de după Marea Unire. Clasa politică, în special aripa sa liberală și regăteană, în loc să se concentreze pe misiunea istorică a consolidării unirii și continuării modernizării, a fost mai interesată de monopolul puterii și de îmbogățirea rapidă.

Pentru a putea asigura viabilitatea Unirii, clasa politică din România trebuia să asigure îndeplinirea a patru obiective: reconcilierea națională, reconcilierea internațională, integrarea socială și dezvoltarea economică.

Reconcilierea națională era necesară pentru ca Transilvania și Basarabia, care aderaseră de bună voie la țara mamă, să se regăsească în peisajul politic și administrativ al noii entități create. Era foarte important ca elitele locale ale celor două provincii să fie cooptate în procesul de conducere a țării. Or, ce s-a întâmplat în realitate a fost departe de acest deziderat, lucrurile evoluând pe un cu totul alt făgaș. Cel mai la îndemână exemplu este cel legat de adoptarea unei noi Constituții, cea din 1923, procesul fiind realizat prin luarea în calcul doar a proiectului liberal, deputații opoziției fiind excluși¹⁹. O parte din elita transilvăneană a reproșat deschis liberalilor faptul că „în loc să se asocieze la organizarea și consolidarea noului stat, acest partid (liberal – n.a.) a sabotat opera de refacere și întărire a țării, vrând să se dovedească a fi singurul în stare să guverneze”²⁰. Tendința marginalizării elitelor celor două provincii a fost vizibilă și nocivă, deși amploarea ei a fost mai mare în Basarabia decât în Transilvania. Prin crearea PNT, din fuziunea partidului Național din Ardeal cu cel Țărănesc din Regat, elita transilvăneană a reușit să aibă o anumită influență asupra puterii, câștigând chiar alegerile în 1929. În schimb, în Basarabia elitele locale au fost puternic marginalizate, locurile de conducere și funcțiile bine remunerate fiind ocupate de reprezentanți ai elitei regătene, trimiși special de la București. Mai mult decât atât, la un moment dat Basarabia devine un fel de loc de pedepsire a funcționarilor incompetenți, fapt ce a stârnit și mai

tare orgoliul local al basarabenilor. Acea realitate a produs o impresie negativă atât de puternică, încât și astăzi urmele ei se pot face simțite la Chișinău²¹. Nu în ultimul rând, Bucureștiul a neglijat dezvoltarea infrastructurii basarabene, cu excepția câtorva școli și a unui drum²².

În egală măsură, reconcilierea națională trebuia făcută între populația majoritară română și diferitele grupuri minoritare, în special ungurii, evreii și germanii, care erau cele mai numeroase, cu atât mai mult cu cât recunoașterea internațională a Marii Unirii fusese condiționată de un astfel de demers. Din păcate, prea puternica tradiție naționalistă – șovină și anti-semită –, accentuată de multiplele probleme economice agravate de recesiunea de la începutul anilor '30, a împiedicat ca un astfel de succes să fie materializat într-o pace interetnică. „Evreul, ungurul și comunistul”²³ deveneau dușmanii noii ordini. După cum trist recunoștea Octavian Tăslăuanu „țara întreagă e învrăbită, răscolită de patimi urâte și rușinoase”²⁴. Integrarea „străinilor” în viața țării ar fi putut duce la pierderea monopolului oligarhic asupra puterii, lucru considerat de București ca inacceptabil²⁵.

Reconcilierea națională trebuia să se deruleze în paralel cu cea internațională, România fiind înconjurată de trei state care pierduseră teritorii în favoarea ei: Ungaria, URSS și Bulgaria. Contrabalansarea acțiunilor iredentiste ale acestor state s-a făcut prin crearea de „mici alianțe regionale”, neviabile în fața politicii de mare putere dezvoltată de Germania și URSS începând cu mijlocul anilor '30.

Integrarea socială și dezvoltarea economică ar fi trebuit să asigure României liniștea socială de care avea nevoie pentru ca beneficiile Unirii să fie echitabil distribuite, asigurând încrederea în viitor a tuturor categoriilor sociale. Ori caracterul oligarhic al puterii de la București s-a dovedit prea puternic pentru a genera acea inteligență politică necesară unei dezvoltări sustenabile a țării. După ce s-a văzut „cu sacii în căruța”, elita de la București s-a grăbit în primul rând să sacrifice reforma agrară²⁶, pentru ca marile familii boierești și marii latifundiași să nu-și vadă averile diminuate.

BOLILE ROMÂNIEI COMUNISTE

Epoca comunistă a însemnat distrugerea României monarhice de către URSS, atât prin agra-

varea bolilor regatului, cât și prin infestarea cu altele noi. La 30 decembrie 1947, data alungării regelui și proclamarea „republicii muncitorești”, transformarea regatului dunărean din monarhie constituțională în satelit al Moscovei a început prin cancerizarea societății românești, profitând în special de vechile boli istorice din perioada monarhică. Coducerea oligarhică, ignorarea așteptărilor poporului sau atitudinile naționalist-antioccidentale au însemnat tot atâtea oportunități pentru sovietici în a transplanta comunismul în România. Societatea românească a acceptat cu prea mare ușurință transplantul unui corp străin, anticorpii săi împotriva orientalizării sale prin comunizare fiind prea slabi²⁷.

Nomenclatura a însemnat tot conducerea țării de către un grup mic, însă într-un alt plan, fiind o conducere super-oligarhică, controlând pe lângă puterea politică toate celelalte sectoare importante, inclusiv economia, armata și educația. Așteptările marii mase a cetățenilor pentru o viață mai demnă și mai bună au fost în continuare ignorate cu desăvârșire. Atunci când sufeream marea majoritate din cauza frigului din apartamente eram sfătuiți „să mai punem o haină pe noi”²⁸.

Iar în anii '70-'80, când consolidarea legitimității regimului Ceaușescu era văzută prin adoptarea unei soluții, în egală măsură, anti-sovietică, dar și anti-occidentală, au fost recuperate, sub forma protocronismului, vechile teorii naționalist-legionare. Una din tactici, preluată de la Nicolae Densușianu, a fost exagerarea locului și rolului lui Decebal în istoria României, în detrimentul împăratului Traian, simbolul „latinității” și al legăturii cu Occidentul, așa cum de altfel Școala Ardeleană construise în secolul al XVIII-lea identitatea occidentală a României. Ironia sorții face ca astăzi, tocmai aceste teorii ale protocronismului să faciliteze Rusiei câștigarea unui mare spațiu de manevră pentru a-și extinde influența politică în România.

Pe acest fond permisiv, comunismul și-a dezvoltat propriile boli, acestea la rândul lor afectând și mai grav fondul cultural al poporului român. Bolile comunismului au fost în număr de patru: boala selecției negative, cea a deplinei conspirativități, ura împotriva intelectualilor și „furtul națiunii” sau „națiunea de castă”.

Regula sacră a selecției negative

În 1945, PCR avea doar aproximativ 800 de membri, fiind un partid lipsit de orice prestigiu

național și aderență populară. Nu numai că nu participase la niciuna din marile realizări istorice ale României, dar, mai mult decât atât, fusese perceput ca având o atitudine anti-națională, întrucât aderase la poziția Cominternului, care considera România țară imperialistă (datorită unirii cu Basarabia). Pentru a se impune și a rezista la putere regimul comunist, dincolo de prezența Armatei Roșii, a fost nevoie de trei demersuri complementare și concomitente: distrugerea elitei „burghezo-moșierești”, impunerea selecției negative ca mecanism principal al managementului personalului și trecerea la deplina conspirativitate, ca metodă de numire a cadrelor de conducere.

Distrugerea elitei interbelice, elita României regale și democratice, definită de literatura comunistă drept „elita burghezo-moșierească”, s-a făcut prin cea mai sălbatică, dar și „eficientă” metodă, cea a exterminării în închisori și lagăre.

În paralel cu distrugerea vechii elite, PCR a avut grijă să pregătească formarea uneia noi, folosind „arma sa cea mai de temut”²⁹, riguroasa selecție negativă. Prin această politică de cadre s-a reușit crearea unei noi piramide administrative și a unei „noi etici a muncii”, de fapt o anti-etică, interesul personal sau cel de grup detronând interesul public. Selecția negativă pune accentul pe selecția pentru promovare a celor obedienți și incompetenți, „apți pentru o disciplină aproape oarbă”³⁰ și incapabili pentru o analiză rațională și o gândire independentă. Cei aleși trebuiau să-și demonstreze în mod constant și pe perioade lungi de timp fidelitatea față de șefii lor și față de partidul comunist, „loialitatea politică valorând mai mult decât competența”³¹. După o lungă perioadă de testare, fiind considerați loiali, erau promovați în funcții de conducere, obținând și multiple privilegii materiale. Obligația lor morală era să facă același lucru și ei, perpetuând astfel sistemul. Numai într-un astfel de sistem un șofer putea ajunge prim-ministru³².

Astfel s-a construit „regula sacră” a selecției negative. Scopul ei suprem a fost perpetuarea la putere a grupului inițial și inițiativ. În cele mai multe dintre situații, interesul național al României a ocupat o poziție secundară sau chiar terțiară, având în vedere că mai trebuiau satisfăcute și interesele hegemonului, respectiv URSS (interesele lor fiind fundamental diferite de ale României).

Regula fundamentală a deplinei conspirativități

A doua regulă de bază a funcționării administrației centrale în România în intervalul 1947-1989, fie că vorbim de domeniul securității naționale sau de celelalte domenii, a fost aceea a „**deplinei conspirativități**”. „Deplina conspirativitate” a fost într-o primă instanță o creație a sovieticilor, o consecință a nevoii de a prelua cât mai rapid controlul asupra pârghiilor puterii și eliminarea caracterului democratic și capitalist al României monarhice. Instrumentul principal au fost agenții sovieticilor din România, recrutați înainte de 1944 sau imediat după.

Conspirativitatea este un instrument necesar în activitatea serviciilor de informații, poate chiar cel mai important. Informațiile necesare, importante, sunt de multe ori culese prin surse umane, așa numitul HUMINT³³, iar conspirativitatea, munca sub acoperire reprezintă o tactică de neînlocuit. Însă în ceea ce ține de implementarea comunismului în România și trecerea țării sub controlul sovieticilor, s-a abuzat de o astfel de practică.

Conspirativitatea era necesară în primul rând pentru a salva aparențele pe relația URSS-ului cu populația românească, știută fiind ostilitatea istorică a românilor față de Imperiul țarist, dar și față de URSS. În al doilea rând, conspirativitatea era foarte importantă pentru a nu irita inutil și mai ales pentru a nu avertiza puterile occidentale aliate cu privire la intențiile reale ale URSS în ceea ce privește Europa Centrală, inclusiv România. În intervalul 1944-1947, comunismul a fost instaurat în România în special prin mijloace secrete. Armata Roșie a vegheat procesul instaurării comunismului, dar punerea lui în operă s-a făcut prin intermediul NKVD-ului și al GRU-ului. Istoriografia românească ar trebui să fie preocupată, de altfel, de faptul că mai toți marii lideri comuniști români au avut legături cu serviciile sovietice, mulți dintre ei fiind probabil chiar agenți ai acestora.

Datorită aceleiași nepopularități a regimului comunist, sovieticii, pentru a-și putea impune „cozile de topor” și prelua pârghiile puterii au fost nevoiți a le ascunde afilierea și adevăratul lor rol, folosind la maximum instituția ofițerului acoperit și activitatea în deplină conspirativitate. Cei dispuși să lucreze pentru sovietici erau recrutați în secret,

instruiți și apoi deplin conșpirați pe diferite funcții cheie. Prin deplina lor conspirare nu numai că se evita atitudinea ostilă față de ei a celorlalți, dar așa era mult mai ușor de a fi controlați și de a se asigura obediența necesară impunerii unui regim nespecific României și nedorit de poporul român. Selecția, preponderentă din rândul muncitorilor și țăranilor, în special a celor care „munceau și nu gândeau”, asigura și loialitatea și obediența necesare.

Rezultatele foarte eficiente obținute în activitatea de comunizare a țării, cât și avantajele specifice metodei, în special secretul, au dus nu numai la folosirea ei și după retragerea sovieticilor din 1958, dar chiar la extinderea domeniilor unde era folosită. Se știe că în anii '70, Ceaușescu a dat ordin ca toți cei care lucrează în diplomatie sau în comerțul exterior să fie ofițeri deplin conșpirați. Datorită faptului că pe ansamblul său regimul comunist era unul „deplin conspirativ”, activitatea diplomației românești era foarte secretă și complet netransparentă. Acoperită prin „secretul de stat”, diplomația românească putea foarte ușor să-și ascundă incompetența, dar și lipsa de fair-play, atât față de interesele naționale, cât și față de eventualii parteneri.

Metoda „deplinei conspirativități” a convenit perfect Securității, pentru că-i permitea să controleze mai toate mediile socio-economice, nu atât pentru a preveni spionajul împotriva României, cât mai ales pentru că era cea mai eficientă resursă de putere. Acesta era rostul „armatei lui Ceaușescu” așa cum o denumea Mihai Pacepa³⁴. Plus că, în acest fel, ignoranța și incompetența erau mai ușor de ascuns.

Dezbateri publice recente arată că este posibil ca excesul de conspirativitate să se fi păstrat și după 1989³⁵.

Ura împotriva intelectualilor – mediocritatea ca valoare

Ura împotriva intelectualilor și continua lor prigonire au reprezentat garanția că societatea nu „va aluneca înapoi în meritocrația burgheză”, păstrându-se dictatura semi-analfabeților și „deschizând golăniei și bășcăliei un drum bine pavat”³⁶. Procesul interbelic, lent și relativ bine organizat, de formare a elitelor conducătoare pe bază de merit individual a fost brutal înlocuit cu unul de anti-

selecție, indivizi incultți fiind ridicați peste noapte în importante funcții de conducere. Chiar și după plecarea consilierilor sovietici, procesul a continuat. Având a hotărî evoluția comunismului după 1958, Biroul PMR hotărâ să se bazeze în efortul său de „edificare a societății socialiste” pe „alianța muncitorilor cu țăranii” în detrimentul celeilalte variante propuse, respectiv accent pe intelectuali. Atitudinea anti-intelectuală de la acea vreme a fost influențată și de anti-semitismul tradițional românesc, manifestat puternic la nivelul biroului PMR, știut fiind că o importantă parte din intelectualii de la acea vreme era de origine evreiască. Așa se explică și de ce ulterior comunismul românesc a îmbrăcat o formă stalinistă, diferită de „gulaș comunismul unguresc”, mai liberal în abordare și mai relaxat ideologic. Mai mult decât atât, intelectualitatea evreiască a fost împinsă să emigreze în Israel, văduvind România de cadre competente și bine pregătite exact când avea mai mare nevoie de ele, pentru a pregăti trecerea la epoca informațională. Când în anii '70, Occidentul pregătea o nouă revoluție în cunoaștere, accelerând utilizarea instrumentelor moderne de calcul, în România se declanșa o adevărată prigoană anti-intelectuală. În octombrie 1976, Ceaușescu tuna și fulgera împotriva învățământului de cultură generală spunând că „nu avem nevoie de o cultură abstractă, ci de o cultură profundă, multilaterală, materialist-dialectică și revoluționară”³⁷, ulterior numind-o pe Suzana Gâdea ministru al învățământului. În 1977-1978, liceele umaniste erau înlocuite cu licee industriale și așezate sub tutela uzinelor și fabricilor, primind chiar și planuri de producție. Începând cu 1975, admiterea la doctorat se făcea numai cu aprobarea comitetului municipal de partid. Conceptul de intelectual fusese golit de orice conținut. Județele patriei ajunseseră să se laude cu primirea în partid a unui număr tot mai mic de intelectuali, Argeșul raportând cu „mare mândrie” în 1981 că din cei primiți în PCR doar 4,6% erau intelectuali³⁸. De altfel, pe tot parcursul anilor '80, doar 16% dintre membrii partidului comunist puteau proveni dintre intelectuali³⁹.

Furtul națiunii⁴⁰ sau națiunea de castă⁴¹

România nu mai aparținea cetățenilor săi. În 30 decembrie 1947, țara noastră a fost confiscată de sovietici și dată în folosință proprie clicii instalate

la conducerea țării de URSS. Proprietatea privată a dispărut, ea devenind „a întregului popor”. Beneficiile economice mergeau doar în câteva buzunare, înainte de orice nomenclatură de partid și Securitate. Tot la ei mergeau și funcțiile de conducere. România însemna o „națiune de castă”. Românii erau văzuți ca niște supuși și nu ca niște cetățeni⁴².

Morala muncii s-a pierdut aproape cu totul, fiind greu de făcut o legătură directă între calitatea și cantitatea muncii și beneficiile personale. Informatorii, hoții, chiulangii erau mai bine cotați decât oamenii care munciau onest⁴³. Oamenii își pierduseră interesul pentru gândirea pozitivă. Eram numai o populație, nu un popor⁴⁴. Sentimentul că patria ne-a fost furată⁴⁵ dezvoltase un naționalism fără patriotism. Afișam „mândria de a fi român”, dar prin tot ceea ce făceam ne distrugem propria țară, amanetându-i și viitorul. Însăși corupția era o atitudine anti-stat, paguba produsă fiind considerată legitimă. Bancurile și glumele reflectau o astfel de stare, una dintre cele mai savuroase fiind cea care spunea „că nu ne pot ei (comuniștii) plăti atât de prost pe cât de încet putem noi să muncim”. Interesul național era doar un pretext pentru a obține sau consolida legitimitatea populară sau pentru a smulge un buget mai substanțial de la stat. Altfel, totul se reducea la apărarea interesului individual sau de grup. Atitudinea generală era una pesimistă, românii pierzându-și încrederea în viitor. Dovezile le găsim din nou în glume de genul: „când am zis că-ți iau și-am luat, când am zis că-ți dau, am zis”; „anul curent este unul mediu: mai bun decât cel care vine, dar mai prost decât cel care a trecut”.

BOLILE TRANZIȚIEI

Toate cele nouă boli istorice, le regăsim astăzi în peisajul românesc intern. Poate părea paradoxal, dar tranziția nu lărgeste lista bolilor României, însă le consolidează și mai ales le întrepătrunde. Dacă ar fi să facem un clasament al nocivității acestora, cu siguranță că pe primul loc ar fi corupția, acest fenomen afectând negativ atât economia, cât și securitatea națională. Anii care au trecut au înregistrat atât masive fraude financiare și bancare, cât și situații de implicare a unor responsabili de nivel înalt din sistemul de securitate națională în grave cazuri de corupție.

Comunismul a agravat și „ignorarea nevoilor propriului popor”, considerentele ideologice oferind

o continuă justificare în a neglija calitatea vieții cotidiene. În perioada post-comunistă, în ciuda unor presiuni sporite atât dinspre opinia publică internă, cât și dinspre Bruxelles, boala a continuat să se manifeste. Într-o dezbatere publică din 2 septembrie 2007, profesoara universitară Mihaela Miroiu demonstra cum guvernul întocmește bugetul național fără ca cetățeanul să aibă niciun control asupra acestui important demers politic⁴⁶, dezvoltându-se ceea ce a numit „capitalismul anti-cetățean”.

Multiplele probleme de dezvoltare pe care țara noastră le are, nu ar fi putut fi acumulate dacă bolile istorice nu s-ar fi acumulat și întrepătruns. Țara a suferit pentru că, în paralel, bolile s-au agravat datorită lipsei de voință politică sau a incapacității clasei politice de a le trata. În definitiv, o țară săracă poate fi mai ușor „remorcată” și exploatată. Sărăcia a fost cea mai sigură cale de a nu pune în pericol monopolul puterii. Contextul internațional nefavorabil, până la criza din Kosovo din 1999, a jucat și el rolul său, dar de fiecare dată secundar în relație cu responsabilitatea propriei clase politice.

¹ Stephen Fischer-Galați, *România în secolul XX*, Editura Institutul European, 1997.

² Emisiunile de știri din prima jumătate a lunii iulie 2007 au prezentat pe larg apelul primului-ministru la cetățenii români care locuiesc în zona autostrăzii de a nu mai distruge dotările și în special telefoanele de urgență, în marea lor majoritate devastate sau furate.

³ Biz Bazar, Antena 3, 9 august 2007, orele 19.15.

⁴ 1999-2007: reformele Marga, Andronescu, Atanasiu, Hărdău și Adomniței.

⁵ „România: Europe's New 'Sick Man'”, PINR Report Drafted by: Dr. Michael A. Weinstein, 3 decembrie 2004, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=241&language_id=1

⁶ Studiul este disponibil și cititorului român, fiind publicat în Tony Judit, *România la fundul grămezii*, București, 2002, p. 33.

⁷ *Ibidem*, p. 37.

⁸ „The Economist”, *World in figures*, 2001.

⁹ Parafrizare a lucrării lui Vladimir Tismăneanu „Încet spre Europa”, Editura Polirom, 1997.

¹⁰ Emisiunea TVR 1, iunie 2007.

¹¹ Paranteza introdusă de autorul lucrării.

¹² Octavian C. Tăslăuanu, *Obsesia Europeană*, București, 1996, p. 27.

¹³ Stefan Zeletin, *Burghezia română – originea și locul ei istoric*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 48.

¹⁴ Daniel Chirot, *Cauze și consecințe ale înapoierii*, în lucrarea colectivă *Originile înapoierii în Europa de Est*, ediția în limba română, Editura Corint, București, 2004, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 21.

¹⁶ La nivelul anului 2007, la chioșcurile din București, se pot ușor cumpăra publicații precum „Obiectiv Legionar”.

¹⁷ Conform unui studiu întocmit de către Colegiul de sociologie “Max Weber” din Cluj, în 2006, unul din trei români (31,5%) cred în teoria conspirației, față de 23% în 2003. <http://www.cotidianul.ro/index.php?id=9148&art=24055&cHash=fb8d88eaf0>

¹⁸ A se vedea mesajul lui Maniu către generalul Ion Antonescu, trimis prin intermediul lui Ion Hudîță, ca răspuns la propunerea participării PNT la guvernul din 1940.

¹⁹ Octavian C. Tăslăuanu, *op.cit.*, p. 29.

²⁰ *Ibidem*, p. 28.

²¹ Lucru constat de autorul acestui studiu pe timpul diferitelor deplasări la Chișinău.

²² Henri Prost, *Destinul României. 1918-1954*, Editura Compania, 2006.

²³ Stephen Fischer-Galați, *op.cit.*, p. 49.

²⁴ Octavian C. Tăslăuanu, *op.cit.*, p. 33.

²⁵ Stephen Fischer-Galați, *op.cit.*, p. 46.

²⁶ Lovitura de stat regală din 1920, rezultată prin aducerea lui Averescu la guvernare.

²⁷ Se poate face o analiză comparativă cu multiplele și semnificativele revolte populare din Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia. În România, în nu puține cazuri, luptătorii anti-comuniști din munți au fost trădați de proprii compatrioți pentru recompense, inclusiv pentru a li se lua pământul.

²⁸ Vestit indemn ceaușist din anii '80.

²⁹ Traian Ungureanu, *Despre Securitate*, București, 2006, p. 40.

³⁰ Șerban Orăscu, *Ceaușismul-România între anii 1965 și 1989*, București, 2006, p. 71.

³¹ Hannelore Horn, *Die Revolution in der DDR von 1989: Prototyp oder Sonderfall*, p. 55-65 citată în lucrarea lui Anneli Ute Gabanyi, *Revoluția neterminată*, București, 1999, p. 46.

³² Este cazul lui Constantin Dăscălescu. A se vedea Șerban Orăscu, *op.cit.*, p. 181.

³³ Abreviere rezultată din cuvintele Human Intelligence.

³⁴ M. Pacepa, *Armata invizibilă a lui Ceaușescu*, articol în ziarul „Ziua” din 28 martie 2007.

³⁵ A se vedea dezbaterile publice din prima jumătate a lunii august 2007 despre existența ofițerilor acoperiți în rândul clerului bisericii ortodoxe și cooperarea cu fosta Securitate. Într-un interviu din luna septembrie, 2007, Ioan Talpeș, fost șef al SIE, recunoștea că se continuă și în actualul Parlament practica ofițerilor acoperiți, o parte din parlamentari făcând parte din acest grup.

³⁶ Șerban Orăscu, *op.cit.*, București, 2006, p. 116.

³⁷ *Ibidem*, p. 119.

³⁸ *Ibidem*, p. 121.

³⁹ Peter Șiani-Davies, *Revoluția Română din Decembrie 1989*, București, 2006, p. 38.

⁴⁰ Titlul îi aparține lui Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni*, București, 2004.

⁴¹ Traian Ungureanu, *Împotriva națiunii de castă*.

⁴² Tom Gallagher, *op.cit.*, p. 17.

⁴³ Mihai Botez, *Românii despre ei înșiși*, București 1992, p. 56.

⁴⁴ Andrei Pleșu, Realitatea TV, 1.12.2006.

⁴⁵ Gabriel Liiceanu, Realitatea TV, 1.12.2006.

⁴⁶ „Deschide România”, Realitatea TV, 2 septembrie 2007.

“HISTORICAL DISEASES” OF ROMANIA

In order to be able to plan better future political actions or strategies it is very important to understand the modern past of Romania. Equally important is to evaluate the record of previous modernizations and to identify what has been developed as negative factors. The article will identify and assess what the author named “the historical diseases of Romania”, trying to explain why today the modernization of Romania goes so slowly.

In his opinion, the nine historical diseases from which Romania is suffering, from 1866 till now are as follows: the oligarchic nature of power, not taking into account people's needs, the resistance to modernization, the corruption, the “buck-passing” of guilty, the “sacred rule” of the negative selection, the fundamental rule of total conspirativity, the hatred against intellectuals, the theft of nation or the nation conceived as a cast.

CONTROVERSE ISTORIOGRAFICE PRIVIND OPȚIUNILE STRATEGICE ÎN BĂTĂLIA DE LA CRÉCY (1346)

lector univ. dr. **CONSTANȚIU
DINULESCU**

Campania militară engleză din 1346, care a atins apogeul cu lupta de Crécy, a constituit un subiect predilect pentru cercetătorii războiului medieval. Însuși Eduard al III-lea (1327-1377) conducea expediția. Printre ceilalți conducători se aflau și fiul său cel mare, Prințul Negru, conții de Northampton, Warwick, Oxford, Arundel, Suffolk și Huntingdon, precum și alți colaboratori apropiați.

La declanșarea campaniei – la 11 iulie 1346 – se părea ca regele englez Eduard al III-lea intenționa să meargă în Aquitania, pentru ca, de fapt, în plină desfășurare a marșului, să debarce în Peninsula Contentin. Astfel, deși se credea că flota care părăsise Portsmouth, estimată a fi cea mai mare forță engleză care a trecut Canalul Mânecii în Evul Mediu, avea destinația Gasconia, totuși direcția urmată va fi, surprinzător, Normandia.

Confidențialitatea pregătirilor acestei expediții este remarcată în documente, contribuind, prin conținutul planurilor engleze, la o și mai mare nedumerire privind organizarea campaniei propriu-zise. Astfel, funcționarul regal Adam Murimuth afirma că „nimeni nu putea ști cu certitudine unde intenționa să navigheze, sau în ce loc de peste mare voia să debarce”¹. Nici chiar căpitani vaselor nu cunoșteau amănunte privind această expediție, ei primind instrucțiuni sigilate ce urmau să fie deschise dacă flota era risipită de vreo furtună.

Campania care a urmat a fost studiată îndelung, dar a fost înțeleasă, și, mai ales, interpretată într-un mod diferit de către cercetători. Atât istoricii militari, cât și cei preocupați de epoca medievală au considerat, de multe ori, strategia din spatele acestui mare „*chevauchée*”² ca fiind „imposibil de deslușit”³.

Unii dintre ei au ajuns la concluzia că nu a existat niciun plan general, că expediția a fost concepută „împotriva oricărui principiu al artei militare”⁴ și că victoria obținută la apogeul campaniei a fost un „accident”⁵.

Însă o serie de astfel de *chevauchées*, precum cea din 1346, au dus la câștigarea, de către Eduard, a păcii de la Bretigny, considerată a fi cel mai umilitor tratat suferit de Franța, până în secolul al XX-lea, deoarece prevedea că regele Angliei va lua în stăpânire deplină o treime din teritoriul Franței.

Campania militară din 1346 era condiționată, pe plan intern, de atitudinea contribuabililor englezi, obligați să plătească taxe de război, dar și de Parlament, care i-a cerut regelui, în iunie 1344, „să pună capăt acestui război, fie printr-o bătălie, fie printr-o pace convenabilă, dacă o va putea obține, și odată ce regele nostru va fi pregătit și echipat pentru a trece dincolo [în Franța – n.n.] ca să câștige ceea ce Dumnezeu îi va dăruia pentru succesul în această problemă, să nu abandoneze expediția până ce situația nu va fi clarificată, într-un fel sau altul...”⁶.

Parlamentul i-a acordat regelui cu aceea ocazie subsidii pe doi ani, impunând, în același timp, o condiție specială: ca în cel de-al doilea an [1346 – n.n.], să treacă personal în Franța pentru a pune capăt războiului.

În aceste condiții, pregătirile englezilor pentru invazia de la începutul anului 1346 nu mai constituie un element surprinzător ci, dimpotrivă, o consecință firească a evenimentelor derulate anterior.

Faptul că Eduard nu a început campania după un plan bine definit demonstrează incapacitatea strategică a acestuia și a cavalerilor din jurul său.

Aproape toți istoricii care s-au ocupat de această campanie sunt grupați în două mari tabere. În prima categorie se regăsesc, în principal, istorici care au scris înainte de al Doilea Război Mondial, susținând că „modul cum Eduard a condus campania de la Crécy nu prezintă nici un semn al vreunei scheme raționale” și că „este rușinos pentru postura de general”. Regele englez „putea ordona o bătălie și își putea însufleți armata prin propria încredere, dar nu putea plănuși o campanie”⁷.

Cealaltă grupare istoriografică, condusă de H. J. Hewitt⁸, este tranșantă în a aprecia că bătălia de la Crécy este rezultatul incompetenței lui Eduard. Totuși, acești istorici nu văd în *chevauchée*-ul din 1346 „o paralelă fără sens”⁹. Ei consideră, totodată, că invazia lui Eduard a fost concepută, inițial, ca o ocazie de a-și demonstra puterea, de a distruge resursele economice pe care se baza dinastia de Valois în susținerea conflictului și de a evita o bătălie finală, care necesita o organizare strategică prealabilă¹⁰.

Istoricii primului grup, căruia îi aparțin Sir Charles Oman, J. F. C. Fuller, B. H. Liddell Hart, George Wrottesley și Eduard Perroy au fost influențați de teoriile militare napoleoniene, exemplificate de lucrările istoricilor Antoine-Henri Jomini și Carl von Clausewitz.

Acești istorici nu au reușit să sesizeze diferențele între un *Niederwerfungsstrategie* napoleonian direct (care consta pur și simplu în a căuta armata inamică și a o ataca) și o campanie care ținea să-l determine pe dușman să adopte o tactică ofensivă. Acest eșec, combinat cu presupunerea eronată că o strategie bună înseamnă a înfrunta pe inamic atunci când este inferior numeric și a-l evita atunci când este mai puternic, au făcut campania de la Crécy greu de înțeles. Această perspectivă l-a determinat pe istoricul Oman să considere că Eduard era „un tactician foarte competent, dar un strateg lipsit de abilitate”¹¹.

Cea de-a doua grupare istoriografică, căreia îi aparțin majoritatea istoricilor recentii ai războiului, incluzând pe C. T. Allmand, Kenneth Fowler, Maurice Kenn și Michael Prestwich, are o perspectivă diametral opusă asupra rolului bătăliei în această strategie. Potrivit acestei perspective – formulată de John Gillingham – opinia unui comandant medieval despre o bătălie ar fi: „Să nu o dai [bătălia – n]. Bine, poți să o faci în anumite ocazii, dacă numeric îți depășești cu mult adversarul, dacă moralul său e slab atunci poți să dai o bătălie, altfel nu”¹².

O bătălie ar fi prea riscantă și neprofitabilă într-o epocă în care războiul era purtat prin asediarea unor puncte fortificate.

Referitor la invaziile din secolul al XIV-lea, H. J. Hewitt scria că țelul unui comandant „nu era, cum s-ar crede, de a-și căuta inamicul și de a-l aduce în situația

unei bătălii decisive (...) regele, prințul și Henry de Lancaster nu erau porniți – de obicei – pe un conflict armat critic, nici nu menționează acest scop în rapoartele lor și nici cronicile laudative nu le atribuie acest scop”¹³.

Despre această a doua parte a pasajului mai înainte menționat, unii istorici avansează ideea că, declarațiile contemporane privitoare la faptul că englezii ar fi „căutat” o bătălie în 1346 erau glume¹⁴ sau încercări de a induce în eroare¹⁵, „care nu pot fi luate în serios”¹⁶.

Ambele grupări istoriografice sunt de acord asupra unui aspect: în 1346, Eduard nu a avut nicio intenție de a lupta cu armata superioară a lui Filip, dacă ar fi putut evita această confruntare. Dorința sa era de a provoca cât mai multe pagube, înainte ca francezii să-și mobilizeze forțele. Bătălia de la Crécy a avut loc deoarece Eduard a eșuat să manevreze și să se strecoare din fața francezilor, fiind adus în situația de a lupta cu cei care-l urmăreau. Astfel, în ciuda victoriei englezilor pe câmpul de luptă, campania a reflectat un eșec din partea conducătorilor, iar la sfârșitul ei, englezii au beneficiat prea puțin dintr-un avantaj strategic real, în ciuda victoriei de proporții.

Alți doi istorici, ale căror analize asupra *chevauchée*-ului de la Crécy nu se încadrează în niciuna dintre grupările istoriografice prezentate mai sus, merită să fie menționați în acest context. Este vorba de Alfred H. Burne și Jonathan Sumption.

Primul, Alfred H. Burne, un ofițer de cavalerie britanic, retras din armată și devenit istoric, este autorul unei lucrări dedicate Războiului de 100 de ani¹⁷, cea mai orientată spre perspectiva militară a evenimentelor.

Spre deosebire de majoritatea autorilor recentii, el susține că Eduard a intenționat să lupte în 1346. El afirmă că regele englez a avut chiar un plan sofisticat, prin care a urmărit să lupte contra francezilor în cele mai favorabile condiții.

Potrivit lui Burne, planul englez din 1346 era o operație cu direcții convergente. După traversarea Normandiei, Eduard ar fi trecut Sena, cât mai curând posibil. De acolo, ar fi putut avansa spre Amiens, de-a lungul râului Somme, unde și-ar fi întâlnit aliații flamanzi, care ar fi mărșăluit la sud de Gent pentru a-l întâlni. Armata lor combinată ar fi putut să se angajeze, în condiții relativ egale, într-o bătălie cu armata franceză, pe care sperau să o înfrângă.

Lucrarea lui Jonathan Sumption¹⁸ conține cea mai recentă contribuție asupra *chevauchée*-ului din 1346, o imagine diferită și mai puțin statică a motivațiilor lui Eduard. Autorul susține că, în campania din 1346, regele englez a intenționat inițial să producă pagube normanzilor, pentru ca aceștia să fie câștigați de partea sa. Urma să fie „o campanie de cucerire”, al cărei scop era ocuparea permanentă a Normandiei, comparabilă cu ocuparea Bretoniei de Vest, petrecută cu puțin timp înainte.

Controlul regelui asupra trupelor sale nu era suficient de puternic pentru ca această abordare să funcționeze, astfel că a revenit la o strategie a devastării. Deși din argumentația lui Sumption nu reiese clar cum credeau englezii că vor câștiga prin aceste din urmă manevre, el lasă să se înțeleagă că Eduard a făcut tot posibilul pentru a evita armata lui Filip și a nu da bătălia.

Cu excepția lui Burne, toți istoricii care s-au ocupat de Războiul de 100 de ani sunt de acord asupra acestei concluzii. Pornind de la această presupunere, ei descriu campania și interpretează acțiunile lui Eduard, iar când acestea nu se mai potrivesc teoriei de mai sus, se mulțumesc să definească tactica lui Eduard drept ciudată sau surprinzătoare.

Considerând că sursele contemporane evenimentelor susțin că englezii au făcut tot ce au putut pentru a-i provoca pe francezi pentru a da bătălia, pare ciudat că atât de mulți istorici au un punct de vedere opus.

Convingerea că Eduard nu dorea să riște o angajare generală pare a izvorî din două surse: ideea „probabilității militare inerente”, potrivit căreia niciun comandat depășit numeric, într-un asemenea mod, nu ar dori să lupte, și faptul că Eduard se îndrepta cu rapiditate spre nord, spre Flandra, cu puțin timp înainte de a fi ajuns din urmă de Filip. Niciunul dintre aceste argumente nu rezistă unei examinări atente. Ideea „probabilității militare inerente”, întotdeauna riscantă, necesită o prudență suplimentară atunci când este aplicată mentalului unui comandant medieval.

Probabil că Eduard credea și avea, într-adevăr, multe motive serioase din moment ce succesele sale anterioare, de la Halidon Hill, la Sluys, fuseseră fenomenale, iar pretențiile sale asupra coroanei franceze erau puternice, susținând că-l avea de partea sa pe Dumnezeu. Această credință, completată cu etosul medieval, care susținea că un bun cavaler trebuie să-și facă datoria cu orice preț, l-ar fi determinat să nu țină prea mult cont de faptul că armata sa era inferioară numeric. Personalitatea

sa era în deplin acord cu acest principiu, pentru că „nu se temea de nici o nenorocire, vătămare sau ghinion, care ar fi putut doborî pe un nobil războinic”¹⁹.

În plus, diferența numerică dintre două armate medievale poate fi compensată de superioritatea tactică a echipamentului, a disciplinei, a conducerii sau a moralului. În momentul invaziei pe teritoriul francez, mulți soldați și căpitani englezi erau deja veterani experimentați. O mare parte dintre ei participaseră la campaniile victorioase de la Halidon Hill, Morlaix sau Dupplin Moor.

Eduard se afla, înaintea bătăliei de la Crécy, într-o poziție mult mai bună decât am fi îndreptățiți să credem, judecând după comparația dintre armata sa și cea a inamicului. Francezii duceau lipsă de proiectile și nu aveau nicio tactică pe măsura celei a englezilor. Experiențele anterioare din Bretonia și Gasconia îi arătasera regelui englez, cât de importanți erau acești factori, deși confirmări ale superiorității tactice engleze nu prea erau necesare pentru a-l determina să urmărească o bătălie, pe care o căutase în aproape toate campaniile, începând din 1333.

Probabil că Eduard nu se aștepta să obțină o victorie atât de copleșitoare cum știm că ulterior a obținut-o. Totuși, este la fel de probabil că victoria nu a venit ca o prea mare surpriză pentru regele englez. Refuzul lui Filip de a da o bătălie la începutul campaniei sugerează că nici acesta nu era prea sigur că francezii pot câștiga. Din cele scrise de Jean le Bel reiese clar că monarhul francez „nu avea nici îndrăzneala, nici curajul de a lupta”²⁰.

În consecință, avându-i de partea sa pe Dumnezeu și pe veteranii săi, Eduard era destul de sigur de el pentru a risca o bătălie sau cel puțin două, dar în condițiile impuse de el. Marșul englezilor către Flandra, în a doua jumătate a campaniei, este, în general, interpretat ca fiind o încercare a acestora de a scăpa spre nord și a ajunge la coastă înainte de a fi ajunși din urmă pentru a evita astfel bătălia. În realitate, acest marș avea scopul de a menține armata aprovizionată și a asigura o cale de retragere înainte de confruntare. Eduard sperase că va face joncțiunea cu aliații săi flamanzi, care ar fi trebuit să mărșăluiească, sau cu acel contingent, căruia îi ordonase să navigheze spre Le Crotoy, pentru a contracara nesfârșitul șir de întăriri ale regelui francez. În plus, portul Calais fusese destinația lui încă de la începutul campaniei, așa că acest traseu era imaginat chiar dacă Filip nu ar fi dispus de o armată care să-l înfrunte. Dar cel mai important aspect era acela că Eduard trebuia

să evite capcana pe care Filip încerca să i-o întindă, o capcană similară celeia pe care englezii încercaseră să le-o întindă scoțienilor, în 1327.

Filip dorea să-și surprindă inamicul într-o zonă blocată de o barieră naturală de netrecut – marea, Sena sau Somme-ul – așa cum monarhul englez intenționase să-i încercuiască pe scoțieni lângă Tyne. Eduard ar fi acționat atunci, așa cum făcuse la Flamengrie și cum o va face și la Crécy: să-și aranjeze armata într-o formație identică cu cea de la bătălia de la Halidon. Această formație se baza pe puterea tacticii defensive și dacă englezii erau împinși între armata franceză și o barieră naturală, atunci Filip nu mai era nevoit să adopte o tactică ofensivă. Mai înainte, la Flamengrie, așteptându-i pe francezi să atace, Eduard a rămas fără provizii și a fost nevoit să se retragă spre propria bază de operații. Nici în 1346 nu ar fi reușit să se mențină în defensivă prea mult fără provizii. Atunci, Eduard ar fi obținut riposta francezilor, pe care o căuta, dar în condițiile impuse de Filip, și nu de el. Dat fiind faptul că armata franceză era mai mare și mai pregătită pentru o astfel de bătălie, în câmp deschis, rezultatul nu ar mai fi fost cel favorabil englezilor ca la Crécy și Poitiers, ci, invers, ar fi dat câștig de cauză francezilor.

Dar monarhul englez a reușit să evite această capcană, trecând vadul de la Blanchetacque. După ce și-a asigurat astfel calea de retragere, a găsit repede o poziție defensivă bună, s-a oprit pentru a aștepta armata lui Filip și nu pentru că trupele sale erau prea obosele, ci, mai degrabă, pentru că de acolo putea să-și asigure o retragere certă. Astfel, se putea aștepta să fie atacat, și nu „asediat”. Faptul că încerca să-l evite pe Filip, până ce reușea să treacă râul Somme, nu însemna că intenția sa declarată de a da bătălia era nesinceră.

Prin această examinare atentă a campaniei militare din vara anului 1346, am încercat să punem în discuție opțiunile strategice care se aflau la îndemâna lui Eduard, despre care majoritatea istoricilor, la care subscriem și noi, opinează că acesta a încercat să evite bătălia cu monarhul francez.

La o analiză atentă a *chevauchée*-ului de la Crécy, vom constata că acesta a constituit modelul pentru toate campaniile militare engleze ale secolului al XIV-lea, dovedindu-se totodată, prin victoriile obținute, că a fost bine ales.

¹ Adam Murimuth, *Adae Murimuth. Continuatio Chroniconum*, ed. E.M. Thompson, London: Rolls Series, 1889, p.199.

² Prin „*chevauchée*” se înțelege o strategie de atac ce produce prejudicii sau pierderi economice determinând o slăbire a autorității politice și morale ale adversarului sau inamicului în regiunea devastată.

³ J. F. C. Fuller, *The Decisive Battles of the Western World and their Influence upon History*, ed. J. Terraine, London, Granada, 1970, p. 311.

⁴ G.Wrottesley, *Crécy and Calais from the Public Record*, London, 1898, p. 111.

⁵ John E. Morris, *The Welsh Wars of Eduard I*, Oxford, Clarendon, 1901, p. 108.

⁶ *Rotuli Parliamentorum*, vol. II, ed. J. Strachery et Al. (Record Commission, London, 1783), p.148.

⁷ J. F. C. Fuller, *op.cit.*, p. 311; C.W.C. Oman, *A History of Art of War in the Middle Ages*, London, 1924, p.126; William Hunt „Edward III”, *Dictionary of National Biography*, p. 51.

⁸ H. J. Hewitt, *The Organization of War Under Eduard III 1338-1362*, Manchester U.P., 1966.

⁹ Aprecierii îi aparțin lui B.H. Liddell Hart, în *Strategy*, New York, Praeger, 1954, p.78.

¹⁰ C.T. Allmand, *The War and the Non-Combat*, in vol. *The Hundred Years War*, ed. Kenneth Fowler, London, Macmillan, 1971. p.166; H.J. Hewitt, *op.cit.*, p.117.

¹¹ J. F. C. Fuller, *op.cit.*, p. 311.

¹² John Gillingham, *Richard I and the Science of War in the Middle Ages*, in vol. *War and Government in the Middle Ages*, ed. John Gillingham și J.C. Holt, Woodbridge, The Boydell Press, 1984, p.82.

¹³ H. J. Hewitt, *op.cit.*, p. 99-100.

¹⁴ Barbara Emerson, *The Black Prince*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1976, p. 34.

¹⁵ Alfred H. Burne, *The Crécy War*, London, 1955, p.154.

¹⁶ Richard Barber, *Edward, Prince of Wales and Aquitaine*, London, 1978, p. 59.

¹⁷ Alfred H. Burne, *op. cit.*, p. 172.

¹⁸ Jonathan Sumption, *The Hundred Years War*, vol. I, *Trial by Battle*, London, Faber and Faber, 1990.

¹⁹ *The Brut of the Chronicle of England*, ed. F.W. Brie, London, Early English Text Soc., 1906-1908, p. 333.

²⁰ Jean le Bel, *Chronique de Jean le Bel*, eds Jules Viard et Eugene Déprez, Paris, 1904, p. 86.

HISTORIOGRAPHICAL CONTROVERSIES CONCERNING THE STRATEGIC OPTIONS IN THE BATTLE OF CRÉCY (1346)

The author present the English military campaign in 1346 who reached the apogee at the battle of Crécy, which the researches of the medieval wars had dedicated many studies and articles.

By a reexamination of this military campaign, the author analyses the strategic options of the King Edward III who is considered by the historians that he tried to avoid the confrontation with the French King. This battle represented the model of all military campaigns of the XIVth century.

Kevin de Joode: CASCA DE OȚEL OLANDEZĂ

Prin bunăvoința domnului dr. Cornelius Schulten, președintele de onoare al Comisiei Internaționale de Istorie Militară, și un prieten al României, am primit la redacție câteva pagini preluate din volumul al cărui autor este KEVIN DE JOODE, denumit **The Dutch Steel Helmet. 1916-1946 (Casca de oțel olandeză. 1916-1946)**, editat de Batavian Lion International la Amsterdam, în 2007.

Cu convingerea că sunt de interes pentru iubitorii de istorie, vom reproduce în continuare, traduse în limba română, două fragmente din studiul al cărui autor este Kevin de Joode.

Mircea Soreanu

„Casca de oțel olandeză pentru România

În 1937, guvernul român a devenit interesat de achiziționarea de material de război olandez. În consecință, casca olandeză a fost luată în considerație. Calitatea excelentă a efectelor olandeze produse pentru război și politica de non aliniere a Olandei (permițând livrările fără a întâmpina niciun obstacol) au reprezentat un important stimulent pentru guvernul român. În august 1938, în capitala României, București, au avut loc negocieri importante între delegația de la Verblifa

și guvernul român privind achiziționarea modelului M. 34 de cască olandeză de către armata română. Negocierile au avut succes, rezultând un contract semnat, la 5 septembrie 1938, de ministrul român Victor Slăvescu în numele guvernului și de A. Tietje și J. van der Waerden din partea Verblifa, pentru producerea de 300 000 de căști M. 34 pentru armata română. Cererea a fost mai întâi mărită cu o comandă adițională de 800 000 de căști.

Casca românească M. 34 avea modelul și culoarea identice cu cele ale căștii olandeze M. 34. Diferența consta în înlocuirea emblemei ovale olandeze reprezentând un leu cu aceea românească constituită din două litere C încrucișate, simbolizând pe regele Carol și coroana românească.

Verblifa a produs casca românească M. 34 până la mijlocul anului 1942. În 1943, căștile (model) K.N.I.L. au fost produse pentru armata română fără emblema din față. Acestei căști i-au fost adaptate căptușeala germană M. 31, furnizată de firma «Biedermann und Czarnikow din Litzmannstadt» (p. 120).

„Casca de oțel olandeză după evenimentele din mai 1940

După capitularea armatei olandeze în mai 1940, producția de căști pentru armată (de uscat), marină și K.N.I.L. a fost discontinuă. Aceasta nu a însemnat că producția de căști a încetat cu totul. În timpul războiului, Verblifa a continuat pe scară largă să producă căști pentru armata română, pentru unitățile de protecție împotriva raidurilor aeriene, Poliția Militară Regală, poliție, pompieri și pentru particulari” (p. 133).

INSTITUTUL PENTRU STUDII POLITICE DE APĂRARE ȘI ISTORIE MILITARĂ în viața științifică națională și Internațională a anului 2007

comandor (r) GHEORGHE VARTIC

Prezența activă a Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară la viața științifică națională și îndeosebi la cea internațională s-a manifestat cu pregnanță și în cursul acestui an.

Investit de la începutul anului 2006 cu copreședinția și secretariatul Grupului de Lucru pentru Regiunea Extinsă a Mării Negre al Consorțiului Academiei de Apărare și Institutelor pentru Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară s-a implicat cu competență și răspundere, alături de Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, în materializarea Proiectului Travelling Contact Teams vizând promovarea unei viziuni comune asupra problemelor apărării și securității în zonă.

Organizarea unor manifestări științifice naționale sau internaționale, în colaborare cu instituții prestigioase din țară sau din străinătate, participarea cu regularitate a cercetătorilor cu comunicări la numeroase activități care dezbate probleme de securitate, apărare și istorie militară, întâlniri ale conducerii institutului cu personalități marcante reprezentând instituții de profil, vizite reciproce de lucru și documentare în cadrul cărora se desfășoară seminarii bilaterale, expuneri pe teme istorice în comandamente și mari unități, derularea a 12 programe de cercetare cu peste 30 de teme, precum și a două granturi câștigate în competiția organizată de Ministerul Educației și Cercetării, acoperă o agendă vastă de preocupări menite să contribuie, pe de o parte, la evaluarea corectă a evoluției contextului internațional de securitate, în vederea fundamentării deciziilor conducerii militare, iar pe de altă parte, la formarea culturii de securitate și a culturii istorice a personalului armatei.

Activitatea editorială, concretizată în asigurarea apariției periodicelor „Monitor Strategic” și „Revista de Istorie Militară”, a „Occasional Papers” și a volumului „Marea Neagră. State și frontiere”, pregătirea pentru editare în anul acesta a două monografii privind istoria Afganistanului și a Irakului, iar, în anul următor, a unui nou număr special româno-elen al „Revistei de Istorie Militară” și a lucrării „Napoleon al III-lea și românii”, în cooperare cu Serviciul Istoric al Apărării din Franța, întregesc imaginea unui institut de cercetare ancorat pe deplin la realitățile actuale ale vieții organismului militar al României.

Publicăm în continuare câteva repere ale agendei de activitate a Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară în anul 2007.

• 22 ianuarie 2007, București

Expunere cu tema: „24 ianuarie 1859, ziua Unirii Principatelor Române”, prezentată de locotenent-colonelul Cristian Dumitru la Statul Major General.

• 24 ianuarie 2007, Paris (Franța)

Lansarea numărului special franco-român „Revue Historique des Armées” și a ediției speciale româno-franceze a „Revistei de Istorie Militară”, rod al colaborării dintre istoricii de la Service Historique de la Défense și Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară. În prezența unui public elevat, reprezentând importante instituții franceze – Direcția Afaceri Strategice, Secretariatul General al Ministerului Apărării, Serviciul Istoric al Apărării etc. –, a numeroși diplomați, istorici și ziariști francezi și

români, au vorbit elgios despre cele două publicații E.S. Sabin Pop, ambasadorul României în Franța, contraamiralul de escadră Louis de Contenson, șeful Serviciului Istoric al Apărării, colonelul Frédéric Guelton, redactorul-șef al „Revue Historique des Armées”, și generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu. Din delegația română au mai făcut parte dr. Petre Otu și dr. Sergiu Iosipescu.

În cursul vizitei în Franța, oaspeții români au stabilit contacte și au purtat discuții cu specialiști de la Institutul Francez de Relații Internaționale, Institutul pentru Studii de Securitate al Uniunii Europene, Școala de Înalte Studii de Științe Sociale, Comisia Franceză de Istorie Militară, Serviciul Istoric al Apărării, Institutul Național de Limbi și Civilizații Orientale.

A fost discutat stadiul de realizare a monografiei „*Napoleon III et les Roumains. Relations politiques et militaires*” și s-a convenit asupra modalităților de continuare a documentării în arhivele franceze și române și de încheiere a elaborării cărții până la sfârșitul acestui an.

• **1 februarie 2007, Cartierul General NATO, Bruxelles (Belgia)**

Reuniunea Comitetului Director al Consorțiului PFP al Academiei de Apărare și al Institutelor pentru Studii de Securitate. A fost discutat programul privind reuniunile, proiectele și publicațiile Grupului de Lucru pentru Regiunea Extinsă a Mării Negre, viitorul organismului „Prietenii PAP-DIB”, precum și Conferința anuală.

Grupul de Lucru pentru Regiunea Extinsă a Mării Negre (GBSA-WG) s-a constituit ca urmare a recomandărilor Senior Advisory Council (SAC) al Consorțiului PFP, în reuniunile sale din 15 februarie 2005 (Garmisch, Germania) și 5-7 octombrie 2005 (Roma). Copreședinți ai GBSA-WG au fost desemnați Jeffrey Simon, de la Institutul de Studii Strategice Naționale din Washington DC, și generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, institut care asigură și secretariatul permanent al Grupului.

Din partea Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară a fost prezent generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, care a informat asupra activității desfășurate de Grupul de Lucru privind Regiunea Extinsă a Mării Negre și, în special, asupra proiectului multianual vizând stabilirea unor echipe de contact mobile (Travelling Contact Teams), care să promoveze o viziune comună asupra problemelor de securitate în regiune.

• **11-13 februarie 2007, București**

Reuniunea, la nivel de experți, a Grupului de Lucru privind Regiunea Extinsă a Mării Negre (Greater Black Sea Area Working Group/GBSA-WG) în vederea debaterii Proiectului Echipelor Mobile (Travelling Contact Teams Project).

Activitatea a fost organizată de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară împreună cu Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, în colaborare cu Institutul de Studii Strategice Naționale al Universității Naționale de Apărare din Washington

și cu Centrul European de Studii de Securitate „George C. Marshall” din Garmisch (Germania).

La lucrările reuniunii de la București au participat personalități ale mediilor politice, academice și militare, experți, analiști și cercetători din Bulgaria, România, SUA, Turcia, Cartierul General NATO, Comandamentul din Europa al SUA, „Centrul George C. Marshall” din Germania, Academia Regală de Apărare Daneză, Universitatea Națională de Apărare din Washington și Departamentul Programe Internaționale al Consorțiului PFP.

S-au analizat propunerile concrete de dezvoltare a Proiectului Travelling Contact Teams (TCT) vizând: curricula, publicul-tintă, durata cursurilor, atestarea acestora și constituirea grupului de experți.

• **18-21 februarie 2007, Kiev (Ucraina)**

Vizită de documentare în cadrul proiectului de cercetare derulat de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară asupra mediului de securitate din Regiunea Lărgită a Mării Negre, proiect finanțat de Ministerul Educației și Cercetării în cadrul unui grant câștigat de institutul nostru în competiția desfășurată de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România.

Au participat cc.șt. Șerban Liviu Pavelescu și cc.șt. Cristina Romilă, care s-au întâlnit și au avut un schimb de opinii cu experți ai Centrului pentru Studii Strategice Internaționale din Kiev, condus de dr. Alexander Goncharenko.

• **21 februarie 2007, Roma (Italia)**

Seminarul internațional cu tema: „*Scenariul strategic mediteranean*”, organizat de Centrul de Înalte Studii pentru Apărare din Italia.

La invitația organizatorilor, generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu a susținut, în fața unui auditoriu alcătuit din generali și diplomați italieni și străini, prelegerea: „*The Extended Black Sea Area: security challenges and a possible Euro-Atlantic strategy for the region*”, din poziția de co-președinte al Grupului de Lucru pentru Regiunea Extinsă a Mării Negre din cadrul Consorțiului PFP.

• **20-23 februarie 2007, Chișinău (Republica Moldova)**

Vizită de documentare în cadrul proiectului de cercetare menționat anterior. Au participat cc.șt. Șerban Filip Cioculescu și cc.șt. Alexandru Voicu, care s-au întâlnit și au purtat discuții cu specialiști ai unor think-tankuri din Republica Moldova pe probleme ale securității în Regiunea Extinsă a Mării Negre.

• **18-23 martie 2007, Kingston (Canada)**

Reuniunea anuală a Grupului de Lucru de Istorie Militară din cadrul Consorțiului PFP, cu tema: „*Strategic Planning for War*” și al XXVII-lea simpozion de istorie militară, organizat de Royal Military College, cu tema: „*Strategic Planning and the Origins of the First World War: New Perspectives on the Centenary of the July Crisis*”.

Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară a fost reprezentat de o delegație formată din: cc.șt. Gheorghe Vartic, redactor-șef al „Revistei de Istorie Militară”, cc.șt.dr. Sergiu Iosipescu

și cc.șt. Carmen Rînnoveanu, care în cadrul primei manifestări au susținut comunicările: „*Romanian Strategic Planning in View of the Challenges of the Late 19th and Early 20th Centuries*” și „*Romanian's Perception on Nuclear Deterrence During the Cold War*”. La simpozionul de istorie militară a participat la dezbateri cc.șt. dr. Sergiu Iosipescu.

• **3-6 aprilie 2007, Istanbul (Turcia)**

Vizită de documentare în cadrul proiectului de cercetare derulat de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară asupra mediului de securitate din Regiunea Extinsă a Mării Negre.

Au participat cc.șt. Șerban Filip Cioculescu și cc.șt. Cristina Romilă, care s-au întâlnit și au purtat discuții cu reprezentanți ai Universității Marmara din Istanbul și ai Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV).

• **15-18 aprilie 2007, București**

Seminar bilateral româno-israelian cu tema: „*Războiul de șase zile și lecțiile sale*”. Au participat specialiști, cercetători, cadre didactice universitare, analiști militari și politici din Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Departamentul de Istorie al Ministerului Apărării din Israel, Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, Colegiul Național de Apărare, universitățile din București și Pitești, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Institutul Revoluției Române, redacțiile revistelor „Magazin Istoric”, „Historia”, „Document” etc. S-au prezentat și s-au dezbătut următoarele comunicări:

– *Evaluarea israeliană a poziției sovietice în ajunul izbucnirii Războiului de șase zile* (colonel (r) Shaul Shai, Israel)

– *Războiul de șase zile și relațiile României comuniste cu Occidentul* (general-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu)

– *Decizia Statului Major al Armatei Israeliene de a cucerii Ierusalimul de Est în timpul Războiului de șase zile* (colonel dr. Shimon Golan, Israel)

– *Presa românească despre Războiul de șase zile* (colonel (r) dr. Petre Otu, cc.șt. Carmen Rînnoveanu)

– *Procesul de menținere a păcii în conflictele israeliano-arabe* (locotenent-colonel (r) dr. Noah Hershko, Israel)

– *Relațiile româno-sovietice sub impactul crizei din Orientul Apropiat* (cc.șt.dr. Mioara Anton, Institutul „N. Iorga”).

• **23-24 aprilie 2007, Viena (Austria)**

Al III-lea Forum Europa-Rusia. La invitația organizatorilor a fost prezent directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, care a participat la dezbaterile vizând relațiile dintre UE și Rusia, cu prioritate în domeniile politic și economic.

• **23-26 aprilie 2007, Atena (Grecia)**

Vizită de lucru la Comisia Elenă de Istorie Militară. Delegația institutului, alcătuită din cc.șt. Gheorghe Vartic,

redactor șef al „Revistei de Istorie Militară”, cc.șt. Maria Sinescu și căpitan Darie Dașu, s-a întâlnit și a purtat discuții cu conducerea Comisiei Elene de Istorie Militară.

S-a convenit asupra editării în comun, în cursul anului 2008, a unui număr special româno-elen al „Revistei de Istorie Militară”, care să abordeze temele: „*Marea Neagră, punte de legătură între Grecia și România de-a lungul timpului*” și „*Modernizarea organismului militar în secolul al XX-lea. Cazul României și Greciei*”.

• **3-6 mai 2007, București și Sibiu**

Reuniunea pregătitoare a Conferinței internaționale a **Balkan Communication Network**, organizată de Ministerul Apărării, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, și Ministerul Afacerilor Externe, prin Institutul Diplomatic Român și Fundația „EURISC”.

Au participat reprezentanți ai institutelor diplomatice, de studii strategice și de cercetare din Bulgaria, Grecia și România.

• **8 mai 2007, București**

Întâlnire cu doamna Vera Rihacova, cercetător la Institutul pentru Politică Europeană EUROPEUM din Praga (Republica Cehă).

Au participat: directorul institutului, general-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu însoțit de cc.șt. căpitan Darie Dașu și cc.șt. Corina Carp. Au fost abordate probleme ale securității naționale și globale, îndeosebi aspecte referitoare la relația transatlantică.

• **7-9 mai 2007, Sofia (Bulgaria)**

Conferința Internațională cu tema: „*Methods and Approaches, used in studying the Lessons Learnt from Operations Enduring Freedom, Iraqi Freedom and NATO mission in Afghanistan*”. Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară a fost reprezentat de locotenent-colonelul Cristian Dumitru.

• **9 mai 2007, București**

Expunere cu tema: „*Tripla semnificație istorică a zilei de 9 mai*”, prezentată de colonelul (r) dr. Petre Otu la Statul Major General.

• **10-11 mai 2007, Sofia (Bulgaria)**

A doua reuniune la nivel de experți a Grupului de Lucru pentru Regiunea Extinsă a Mării Negre (GBSA-WG), organizată de Colegiul de Apărare și Stat Major „G. Rakovski” din Sofia în colaborare cu Centrul European „George C. Marshall” din Garmisch. Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, care asigură secretariatul permanent al acestui grup de lucru, a fost reprezentat de generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, în calitate de co-președinte al GBSA-WG, însoțit de maiorul Ovidiu Fizeșan și căpitanul Darie Dașu.

S-a convenit ca fiecare domeniu de expertiză să fie dezvoltat și gestionat de către un colectiv academic multinațional, în cadrul căruia va exista o instituție conducătoare. Astfel, s-a stabilit ca de domeniul managementului crizelor să se ocupe Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară și Colegiul Național de Apărare.

• **19-20 mai 2007, Koetzirgue și Soultzmatt (Franța)**

Comemorarea împlinirii a 90 de ani de la moartea prizonierilor români pe teritoriul Alsaciei. Delegația română, condusă de secretarul de stat și șef al Departamentului pentru Politica de Apărare și Planificare, l-a inclus și pe cc.șt. dr. Sergiu Iosipescu.

• **19-23 mai 2007, Ierusalim (Israel)**

Conferința Internațională cu tema: „*Transnistria – teritoriu pustiu de istorie și memorie*”, organizată de Centrul Francez de Cercetări Științifice din Ierusalim.

La invitația organizatorilor a fost prezent și a luat parte la dezbateri directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, general-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu.

• **28-30 mai 2007, București**

Seminar româno-francez „*Reflectând împreună la dimensiunea europeană de securitate și apărare*” / „*Penser ensemble l'Europe de la défense et de la sécurité*”, organizat de Departamentul pentru Politica de Apărare și Planificare, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, în colaborare cu Delegația Afacerilor Strategice din Ministerul Apărării al Republicii Franceze. Au participat analiști și experți în domeniul PESA din Albania, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Croația, Franța, Grecia, Macedonia, Muntenegru, România, Serbia și Turcia. A fost abordată o problemă privind: procesul de construcție a PESA; cooperarea în cadrul operațiilor UE de gestionare a crizelor; evoluția și perspectivele mediului de securitate din Europa de Sud-Est.

• **12-14 iunie 2007, Zagreb (Croatia)**

A IX-a Conferință anuală a Consorțiului PfP al Academiei de Apărare și Institutelor pentru Studii de Securitate, organizată în colaborare cu Ministerul Afacerilor Externe din Croația.

Au participat reprezentanți ai organismelor NATO din Europa, precum și oficialități din Albania, Armenia, Austria, Azerbaidjan, Belgia, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Canada, Croația, Elveția, Finlanda, Georgia, Germania, Italia, Kazahstan, Kârgâzstan, Macedonia, Marea Britanie, Moldova, Muntenegru, România, Olanda, Serbia, Slovenia, Spania, Suedia, SUA, Tadjikistan, Ucraina și Ungaria.

Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară a fost reprezentat de generalul-maior (r) Mihail E. Ionescu, căpitanul Darie Dașu și cc.șt.

Corina Carp, care au participat la dezbaterile privind: curriculum-ul educației în domeniul apărării, contribuția activă a civililor la dezvoltarea politicii de securitate și apărare și rolul Consorțiului PfP în promovarea sectorului de securitate și în constituirea instituțiilor din domeniul apărării.

• **23-25 iunie 2007, Istanbul (Turcia)**

Masă rotundă „*Looking Ahead: The Prospects and Potentials in the Wider Black Sea Area*”, organizată de Institutul pentru Cercetarea Politicii Internaționale (T.E.P.A.V./I.P.R.I.) din Ankara în parteneriat cu Centrul Internațional de Studii pentru Regiunea Mării Negre din Atena.

A participat la dezbateri pe marginea *Black Sea Project*, un document de lucru lansat de T.E.P.A.V., directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu.

• **28 iunie-1 iulie 2007, București și Sibiu**

Conferința internațională aferentă Președinției Române a *Balkan Communication Network* cu tema: „*European Union and NATO acting in South-East Europe. The role of the NGO's Networks*”.

Organizatori: Ministerul Apărării, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, în parteneriat cu Ministerul Afacerilor Externe, prin Institutul Diplomatic Român, împreună cu Fundația „EURISC” și cu Centrul de Informare pentru Cultura de Securitate.

Participanți: analiști și experți din institutele diplomatice, de studii strategice și de cercetare din Albania, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Croația, Grecia, Macedonia, România, Serbia, Turcia.

• **7-14 iulie 2007, Beijing (China)**

Seminar chino-român desfășurat în cadrul vizitei de documentare în Republica Populară Chineză a unei delegații a Departamentului pentru Politica de Apărare și Planificare și a Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară. Toți membrii delegației române au prezentat comunicări și au participat la dezbateri, astfel:

– Contraamiral dr. Corneliu Mihai, locțiitor al șefului Departamentului pentru Politică de Apărare și Planificare: „*The Assessment of the International Security Environment. A Romanian Perspective*”;

– Colonel (r) dr. Petre Otu, director adjunct al Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară: „*Romanian Participation in Peacekeeping and Peace-Enforcement Operations, as well as Humanitarian Missions under the Aegis of UN, NATO and UE*”.

• **9 august 2007, București**

Expunere cu tema: „*90 de ani de la bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz*”, prezentată de cc.șt.dr. Sergiu Iosipescu la Statul Major General.

• **12-17 august 2007, Capetown (Republica Sud-Africană)**

Al XXXIII-lea Congres Internațional de Istorie Militară.

Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară și Comisia Română de Istorie Militară au fost reprezentate de generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu

și de colonelul (r) dr. Petre Otu, care au susținut comunicările: „*Sprijinul acordat de România Congresului Național African în anii '60-'70 ai secolului XX*” și, respectiv, „*În spatele marilor aliați: Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică*”.

• **27 august-5 septembrie 2007, București și Focșani**

Seria manifestărilor științifice organizate de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, sub patronajul secretarului de stat și șef al Departamentului pentru Politică de Apărare și Planificare, cu genericul: „*90 de ani de la bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz*”, a constat în:

– expoziția tematică: „*Memoire Européenne: images de l'amitié franco-roumaine dans la Grande Guerre*”, realizată de „Association de la Presse de l'Europe Centrale et Orientale” de la Paris, prezentată publicului la Cercul Militar Național în sala „Galeria Artelor” în perioada 27-31 august, cu vernisarea în ziua de 29 august;

– vizionarea filmului documentar „*Le Pain et le Sel*”, la Cercul Militar Național, în ziua de 29 august;

– masa rotundă cu tema: „*Cooperarea militară româno-franceză în Primul Război Mondial*”, desfășurată la Cercul Militar Național cu participarea unor istorici, cercetători și jurnaliști români și francezi, specialiști în problematica Primului Război Mondial. Dezbaterile au fost transmise în direct la Radio France International;

– expoziția tematică realizată de partenerii francezi și expoziția similară a Muzeului Militar Național, prezentată publicului din Focșani la Cercul Militar din localitate, în perioada 3-5 septembrie;

– masă rotundă cu tema: „*90 de ani de la bătăliile din Porțile Moldovei*”, desfășurată în prezența cadrelor militare din garnizoana Focșani, cu participarea istoricilor militari, în zilele de 4 și 5 septembrie;

– ceremonialuri de depunere de coroane la mausoleele de la Mărăști și Mărășești, în ziua de 5 septembrie.

Din comunicările prezentate și din dezbateri a rezultat necesitatea sporirii bazei informative a istoriei participării românești la Primul Război Mondial și a rejudecării unor momente-cheie ale acestuia.

Expoziția și filmul documentar au făcut publice imagini inedite de o valoare informativă remarcabilă,

imagini provenite din arhivele fotografice și cinematografice ale Serviciului Istoric al Apărării din Franța.

Schimbările de opinii cu participanții din rândul cadrelor militare au evidențiat interesul acestora pentru cunoașterea și deslușirea unor probleme de istorie militară, precum și rolul important al aprofundării, cultivării și promovării tradițiilor militare ale unităților și marilor unități, de la înființarea acestora și până la prezența lor în teatrele de operații din diferite regiuni ale lumii.

• **31 august-2 septembrie 2007, Mangalia**

Seminar româno-german: „*Fundamentalismul religios, un pericol pentru pacea mondială*”, organizat de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară în colaborare cu Academia Evanghelică Transilvania, cu sprijinul logistic al Ministerului Culturii și Cultelor.

Au participat specialiști și cercetători ai fenomenului religios din România și Germania, precum și reprezentanți ai cultelor religioase musulman și creștin, ortodox, catolic și protestant din România.

Prin întreaga sa desfășurare, seminarul româno-german a constituit un prilej oportun de dezbateri a fenomenului fundamentalist religios privit sub aspectul său de factor de risc la adresa securității naționale și internaționale, iar de aici necesitatea dialogului interconfesional ca instrument al cunoașterii reciproce și al conviețuirii pașnice.

• **3 septembrie 2007, Bruxelles (Belgia)**

Conferința Internațională cu tema: „*Working Together-Strengthening the European Neighbourhood Policy*”, organizată de Comisia Europeană. Reprezentantul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, a vorbit despre contribuția Consorțiului PfP la întărirea cooperării regionale în Zona Extinsă a Mării Negre, referindu-se îndeosebi la proiectele viitoare ale GBSA-WG, proiecte complementare programelor derulate prin Instrumentul de Vecinătate și Parteneriat.

• **17-20 septembrie, Potsdam (Germania)**

Conferința internațională de istorie militară cu tema: „*Perspective ale istoriei militare. Spațiu, forță și reprezentare în cercetarea istorică și în învățământ*”, organizată de Serviciul de cercetare în domeniul istoriei militare al Bundeswehr-ului. A participat la lucrările acestei manifestări colonelul Augustin

Văduva, șeful Secției coordonare-documentare din Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

- **5-7 octombrie, Budapesta (Ungaria)**

Conferința internațională „*NATO Brainstorming in the Parliament*”, organizată de Divizia de Diplomatie Publică a NATO și Hungarian New Atlantic Initiative. La invitația organizatorilor a fost prezent la această activitate cc.șt. Dragoș Bănescu.

- **11-12 octombrie 2007, Garmisch-Partenkirchen (Germania)**

A treia reuniune a GBSA-WG din cadrul Consorțiului PFP. Au participat generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, copreședinte al acestui grup de lucru, și maiorul Ovidiu Fizeșan.

- **16-19 octombrie, Tirana (Albania)**

Vizită de lucru și documentare la Universitatea Militară „Skanderbeg”. Delegația Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, constituită din cc.șt. Șerban Pavelescu, Ruxandra Vidrașcu și Cerasela Moldoveanu, a avut întrevederi cu rectorul și comandantul Universității, cu șeful Departamentului Doctrină și Instrucție (TRADOC) al Armatei Albaniei. Au fost purtate discuții privind domenii de interes comun și posibile căi de structurare a relațiilor bilaterale de cooperare între ISPAIM și TRADOC.

- **18-21 octombrie 2007, Budapesta (Ungaria)**

Conferința internațională cu tema: „*Transformation though Communication. Changes in the East-West Conflict in the Era of Detente*”, organizată de Universitatea din Mannheim (Germania) și Fundația „Friederich Ebert” (Budapesta). Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară a fost reprezentat de cc.șt. Carmen Rijnoveanu care a susținut comunicarea „*Ceausescu's detente strategy. Romanian-West German confidential channels of communication*”.

- **14-22 octombrie 2007, Paris (Franța)**

Stadiu de documentare la Serviciul Istoric al Apărării din Franța, efectuat de cc.șt. dr. Sergiu Iosipescu în vederea elaborării, în colaborare cu partenerii francezi, a monografiei „*Napoleon al III-lea și românii. Relații politico-militare*”.

- **21-24 octombrie 2007, Odessa (Ucraina) și Istanbul (Turcia)**

Conferința internațională cu tema: „*Black Sea Synergy*” a fost organizată de Fundația Konrad Adenauer din Odessa pe un ferry-boat care s-a deplasat de la Odessa la Istanbul. La invitația organizatorilor a participat generalul-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, alături de reprezentanți din Armenia, Belgia, Danemarca, Georgia, Germania, Grecia, Marea Britanie, Polonia, Turcia, UE și Ucraina. A prezentat o comunicare în cadrul panelului „*Security and Frozen Conflicts in Wider Black Sea Region*”. Analiza dinamicilor politice și de securitate din Regiunea Mării Negre a evidențiat potențialul strategic crescut în acest spațiu și necesitatea cooperării regionale.

- **23-24 octombrie 2007, București**

Sesiunea de comunicări științifice: „*Reforma militară și societatea în România, de la Carol I la a doua*

conflagrație mondială”, organizată de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, în cadrul grantului câștigat la concursul organizat de Ministerul Educației și Cercetării. Au participat istorici din institute de cercetare și învățământ, militare și civile. Cercetătorii institutului au susținut următoarele comunicări: *Mersul ideilor de reformă pe plan european, între 1878-1939* (dr. Petre Otu); *Conceptul de reformă militară și elitele politice românești la 1878* (cc.șt.dr. Sergiu Iosipescu); *Învățământul militar românesc – vector al reformei sau obstacol al ei* (cc.șt. Cerasela Moldoveanu); *Ideii de reformă în revista „România Militară”* (cc.șt. Gheorghe Vartic); *Aeronautica română interbelică. Dimensiunile reformei* (cc.șt. Șerban Pavelescu); *Selecția personalului și exigențele reformei militare în perioada interbelică* (lt.col. Cristian Dumitru).

- **28-31 octombrie 2007, București**

Seminar româno-german organizat în cadrul vizitei de lucru în România a delegației Institutului de Istorie Militară din Potsdam. Au fost prezentate comunicările: *Cooperarea româno-vest-germană în perioada 1967-1975* (cc. șt. Carmen Rijnoveanu); *Relațiile politico-militare româno-est-germane în perioada 1945-1975* (cc.șt. dr. Petre Otu); *The East German Army during the 1970. Detente Period* (dr. Ruediger Wenzke); *East German Plan for a „Berlin Operation”* (dr. Winfried Heinemann). Institutul pentru Studii Politice de Apărare a exprimat disponibilitatea pentru participarea la elaborarea unui program bilateral de comemorare a centenarului declanșării Primului Război Mondial, precum și pentru editarea unui număr comun al „*Revistei de Istorie Militară*” în anul 2009.

- **5-6 noiembrie 2007, București**

Conferința Internațională cu tema: „*Black Sea Security Dynamics and Euro-Atlantic Alliance Risks and Threats in the Greater Black Sea Area. The Regional Security Environment in the Post-Cold War Era*”. Manifestarea a fost organizată de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară în parteneriat cu Institutul de Istorie Modernă și Contemporană din Dresda (Germania) și a reunit experți, analiști militari și politici din Armenia, Azerbaidjan, Bulgaria, Germania, Republica Moldova, România, Ucraina și Turcia. Comunicările și dezbaterile au abordat importanța strategică, cooperarea regională și managementul crizelor, securitatea energetică în Zona Extinsă a Mării Negre.

MIHAI MACUC, România, Balcanii și Europa, Editura Academiei Naționale de Informații, 2007

În peisajul istoriografiei militare românești, apariția lucrării, în două volume, „România, Balcanii și Europa”, a domnului Mihai Macuc, este reconfortantă. În primul rând, prin acribia autorului și, în al doilea rând, prin maniera de abordare a unei problematice complexe, am zice gingașe – locul și rolul României în Balcani la începutul secolului al XX-lea.

Lucrarea are la bază teza de doctorat, susținută de Mihai Macuc la Universitatea din Craiova, sub conducerea științifică a regretatului profesor Valeriu Florin Dobrinescu, cu tema: „România și Războaiele Balcanice (1912-1913)”. Autorul a extins cercetarea și la aspectele politico-diplomatice, astfel că acestea se prezintă acum sub forma unui triptic – național, regional, continental.

Ceea ce impresionează în primul rând este foarte bogatul aparat critic, domnul Mihai Macuc inventariind cu grijă aproape tot ce s-a scris pe această problematică, în țară și în străinătate. De asemenea, autorul vine și cu o perspectivă geopolitică, o disciplină relativ nouă, asupra problematicei abordate. În acest sens, este de reținut ideea că, până la Primul Război Mondial, statul român a fost interesat în cel mai înalt grad de problemele regiunii balcanice, o concretizare a acestei orientări fiind implicarea sa în al Doilea Război Balcanic (1913).

Ulterior, prin intrarea în Primul Război Mondial alături de Antantă (în august 1916), România și-a asumat un rol central-european, devenit realitate odată cu unirea Transilvaniei cu țara mamă.

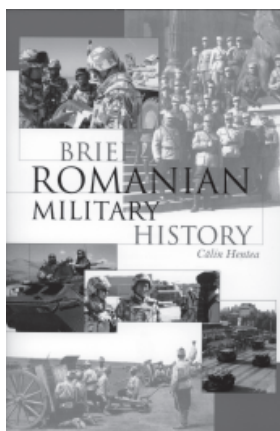
Lucrarea prezintă, cu o bogăție de date și de fapte, complexitatea cu totul deosebită a regiunii balcanice, în care locuiesc mai multe popoare strâns legate între ele. Cum fiecare dintre ele se raportează la perioada cea mai glorioasă, de maximă întindere teritorială, consecința este o conflictualitate accentuată, de unde și apelativul „butoiul de pulbere al Europei” pentru Balcani.

Exactă și la obiect este și analiza pe care autorul o face asupra domeniului militar. El prezintă, în detaliu, organizarea, dotarea și nivelul de instruire ale armatei române, precum și planurile de operații pentru o acțiune la sudul Dunării, planuri care au fost puse în practică în vara anului 1913. Campania armatei române a arătat defecțiunile sale structurale, dar acest avertisment foarte serios nu a fost luat în considerare de factorii responsabili ai țării. Lipsurile au persistat și ele au ieșit în evidență, în chip tragic, în toamna anului 1916.

Demn de reținut este că domnul Mihai Macuc, pentru a completa perspectiva istorică, se oprește și la momentele 1940 și 1947, care au consacrat pierderea Cadrilaterului (județele Durostor și Caliacra), intrat în posesia României ca urmare a păcii de la București (28 iulie/10 august 1913).

În concluzie, o lucrare densă, valoroasă și care reprezintă o contribuție cu totul deosebită la cercetarea unei problematice, așa cum subliniam, atât de complexă. Ea va fi de neocolit în toate cercetările și analizele viitoare.

PETRE OTU

CĂLIN HENTEA, Brief Romanian Military History, trad. CRISTINA BORDIANU, editor Martin Gordon, The Scarecrow Press, Inc., Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth, UK, 2007.

Scurta istorie militară românească are meritul esențial de a prezenta în lumea anglo-saxonă – care încă mai crede că România se află în Balcani, iar nu în Carpați, probabil că și Transilvania ar fi, deci, o regiune balcanică –, informații prea puțin cunoscute despre armata română, armată care, în majoritatea studiilor istorice străine, se află într-un plan obscur.

Începând cu explicarea unor termeni istorici românești și cu o cronologie amplă conținând cele mai importante evenimente istorice, autorul prezintă 2 500 de ani de istorie. Relatarea faptelor de arme este completată de biografii ale marilor comandanți și de descrierea luptelor, a organizării militare, a structurilor, fortificațiilor, uniformelor și armamentului.

Pentru perioada modernă, este de subliniat identificarea cu civilizația și cultura occidentală, armata română beneficiind de ofițeri cu un înalt nivel de educație, unii dintre ei fiind instruiți în școli militare din Occident. Astfel că armata română, începând cu secolul al XIX-lea, a ținut pasul cu transformările și procesul de modernizare petrecute în armatele marilor puteri, începând cu aeronautica, alte specialități militare și, nu în ultimul rând, medicina militară.

Ultima parte a cărții reflectă experiența personală a autorului, care descrie contribuția crescândă a armatei române la operațiile internaționale de peacekeeping ce s-au derulat și continuă în Balcani, Irak, Afganistan, concomitent cu transformarea armatei române într-una de profesioniști, proces încununat de intrarea României în NATO.

O carte scrisă „inginereste”, cu o expunere clară, având subcapitole de mică anvergură, potrivite pentru un necunoscător al istoriei românilor, care nu este astfel nevoit să se descurce într-un noian de evenimente, înfățișându-i-se esențialul.

Prezentarea unei scurte istorii militare românești în limba engleză, de către o editură occidentală sunt tot atâtea merite pentru autor. Pentru istoricii militari important ar fi să continue acest curs.

MIRCEA SOREANU

Războiul Crimeii. 150 de ani de la încheiere, prefață, cronologie și coordonarea volumului ADRIAN-SILVAN IONESCU, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2006

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” a organizat, la un secol și jumătate de la izbucnirea ostilităților (2004), Conferința Internațională „Războiul Crimeii, 150 de ani”, iar la un veac și jumătate de la Pacea de la Paris a publicat acest volum, care cuprinde comunicările prezentate cu acel prilej și alte materiale privind această temă.

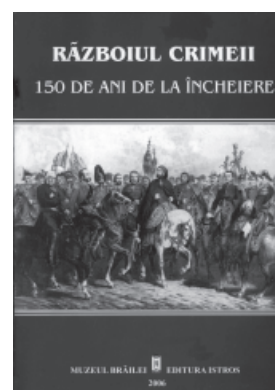
În perioada comunistă, acest subiect era considerat tabu, datorită înfrângerii Rusiei, și nu a putut fi analizat, cu toate urmările de o importanță istorică pentru Principatele dunărene. Marii beneficiari ai acestui conflict au fost românii. Astfel, Moldova a fost reîntregită cu cele trei județe din sudul Basarabiei, iar în anul 1859 a fost înfăptuită Unirea Principatelor, care nu ar fi putut fi realizată fără înfrângerea Rusiei și implicarea marilor puteri occidentale în Chestiunea Orientală.

O caracteristică importantă a Războiului Crimeii este aceea că dintr-un conflict local s-a transformat într-unul european, căpătând aproape proporțiile unui conflict mondial. Confruntările militare au avut loc nu numai pe coastele Mării Negre, ci și în Marea Baltică, în Marea Albă și în Oceanul Pacific, în zona Extremului Orient.

Volumul conține studii valoroase, care tratează pe larg evenimentele importante, dar și personalități implicate în conflict, punând un accent aparte pe izvoarele și informațiile privitoare la Principatele Române.

Această memorabilă lucrare cuprinde studiile regretatului profesor Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române, și ale unor prestigioși specialiști în materie, precum Ian R. Stone, Raluca Tomi, Marian Stroia, Mihai-Sorin Rădulescu, Lucia Taftă, Daniela Bușă, George Trohani, Adrian-Silvan Ionescu, Horia Vladimir Șerbănescu, Georgeta Filitti, David Murphy, Anton Holzer și Gabriel Badea-Păun.

Volumul impresionează și prin bogăția și valoarea ilustrațiilor, provenind atât de la prestigioase instituții de cultură din România – Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române, Muzeul județean de Istorie și Arheologie Prahova și Secția Documentare-Cabinetul de Fotografii al Muzeului Militar Național –, cât și de la The Royal Photograph Collection-Windsor Castle sau de la Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek – Viena.

MIRCEA SOREANU

MARIAN STROIA, **Între Levant și Europa modernă. Impact extern și mentalitate tradițională în spațiul românesc (1774-1848)**, Editura Semne, București, 2006

Studiile și articolele ce alcătuiesc acest volum, apărute de-a lungul timpului în publicații de specialitate, fiind strânse în aceeași lucrare ușurează procesul de documentare.

Autorul, un binecunoscut specialist în relațiile sud-estului european cu lumea slavilor de est, s-a concentrat în acest volum pe două aspecte principale – imagologie și acțiune politică. Sunt inserate mărturii ale călătorilor străini privind mentalități, starea orașelor, viața de zi cu zi, respectiv „viața cotidiană” la sfârșitul epocii fanariote. Evenimentele revoluționare de la 1821 sunt analizate, în contextul internațional, cu ajutorul unor noi izvoare documentare externe. De asemenea, sunt investigate episoade, instituții și conflicte militare legate de acțiunile Rusiei în spațiul românesc.

Astfel, mulți dintre călătorii occidentali sau ruși condamnav sistemul politic din Principate, în general abuzurile șocante ale ultimelor domnii fanariote.

Numeroasele campanii militare și prezența militarilor străini în număr foarte mare au contribuit la proliferarea prostituției. De asemenea, drumurile între orașe erau de pământ și constituiau o adevărată încercare pentru a fi străbătute după o ploaie. În marile orașe, în partea centrală, străzile erau pavate cu trunchiuri de copaci, iar nu cu piatră, transportul fiind cel puțin incomfortabil.

Războaiele otomano-ruso-austriece au avut ca efect distrugeri repetate și un climat de insecuritate, privând societatea românească de condițiile fundamentale ale înfloririi raporturilor capitaliste – securitatea producției și a schimbului. Prin tratatul de la Kuçuk Kainardji, Rusia obținea dreptul de a deschide agenții diplomatice în teritoriile aparținând Imperiului Otoman, pe care l-a folosit cu iscusință pentru „protejarea” supușilor creștini, urmărindu-și propriile țeluri geostrategice, creând astfel o breșă în sistemul defensiv otoman.

Din acele timpuri, au rămas memoriile, jalbele și protestele boierilor și ale clerului muntean adresate marilor puteri învecinate, ca urmare a incursiunilor pazvangiilor în Oltenia, autorul analizând pe larg poziția Rusiei, care s-a pregătit să intervină în Principate, pe care le-a invadat în 1806.

În continuare, autorul analizează cauza morții ultimului fanariot, Alexandru Șuțu (ianuarie 1821), despre care, în epocă, se credea că a fost otrăvit și, de asemenea, noi mărturii străine referitoare la revoluția din 1821. O interesantă analiză a evenimentelor o datorăm lui Henry Kissinger: Metternich „declarase public că menținerea și conservarea Imperiului Otoman constituiau un interes fundamental al Austriei, pentru motivul că se poate de îndreptățit că aceasta îi oferea siguranța frontierei sale sudice. (...) Pe scurt, aceeași Alianță care îl împuternicise pe Metternich să acționeze în Italia, era acum folosită pentru a preveni acțiunile Rusiei în Balcani”. Țarul Alexandru I, sfătuit de consilierii săi, a cedat și nu a mai susținut cauza Eteriei.

Pentru ocupația rusească din 1828-1829, autorul subliniază un fapt mai puțin cunoscut, și anume că, spre sfârșitul perioadei de conducere și administrare a Principatelor, guvernatorul P. D. Kisselev a pledat cu ardoare pentru încorporarea de către Rusia a Moldovei și Țării Românești.

Un capitol plin de culoare este cel privind lista lui Duhamel, comisarul general al Rusiei în Principatele Române la 1848. Este o prezentare a delațiunilor, uneori cu amănunte foarte precise (motivația în vederea arestării, locul unde își desfășoară activitatea), 215 persoane fiind acuzate că au sprijinit revoluția din Țara Românească. Autorul arată că aceste delațiuni sunt urmarea unei supravegheri polițienești sau a unor denunțuri personale. C. Colescu-Vartic sublinia că lista fusese înmănată agenților muscălești de amicii lor reacționari din țară. *Nihil novo sub sole!* Printre alții, 20 de membri și 13 ofițeri ai Gărzii Naționale au fost arestați de autoritățile ruse, care acționau ca într-o gubernie țaristă.

Înăbușirea revoluțiilor română și ungară, în opinia autorului, a avut un impact de imagine dezastruos și pe termen lung, Rusia devenind pentru adepții democrației „inamicul de frunte al libertății și iluminismului, un veritabil rezervor al obscurantismului, cruzimii și represiunii”.

În concluzie, volumul se citește cu plăcere, este bine documentat, conține informații valoroase din arhive, analizează obiectiv izvoarele și evenimentele, într-un demers de cercetare lăudabil. Deși vremurile evocate sunt de mult trecute, izvoarele, care aruncă o nouă lumină asupra evenimentelor, ca și interpretările autorului fac ca acest volum să reprezinte un real interes pentru cei interesați de istoria sfârșitului secolului al XVIII-lea și a primei jumătăți a secolului al XIX-lea.

MIRCEA SOREANU